

Titulní strana

AKTUÁLNÍ OTÁZKY OCHRANY KRAJINNÉHO RÁZU 2010

AKTUÁLNÍ OTÁZKY OCHRANY KRAJINNÉHO RÁZU 2010

kolektiv autorů

Poznámky editora

ISBN

OBSAH:

Studie preventivního hodnocení krajinného rázu v CHKO a některé další činnosti AOPK ČR v oblasti ochrany krajiny	8
Pomáhat a chránit: několik přístupů k zacházení s krajinou na příkladě Budečska a Dokeska.....	13
Historické krajinné struktury Bielych Karpát - Horná Súča.....	23
Poznámky k některým otevřeným otázkám ochrany krajinného rázu.....	34
Některé vybrané problémy v aktuálním hodnocení a ochraně krajinného rázu.....	41
Rámcová revize přírodních parků na základě krajinářského hodnocení území – příklad Plzeňského kraje	47
Metodika preventivního hodnocení krajinného rázu, verze 2.....	56
KRAJINNÝ RÁZ A Úap.....	71
Ochrana krajinného rázu konzervace versus tvorba krajinného prostoru.....	77
Drobné sakrálné objekty a ich význam v krajinnom obraze.....	87
Krajinársky portrét Kalvárie v Banskej Štiavnici	97
Estetická hodnota či vizuální atraktivnost krajiny	107
Analýza území Slezské Harty z pohledu ochrany krajinného rázu pro strategické rozhodování.....	120
Řešení krajiny v územním plánu ve vazbě na legislativu	140
Řešení krajiny v územní studii.....	147
Zkušenosti z hodnocení krajinného rázu s veřejností dle metodiky ECOVAST v českém prostředí. Případová studie Kocbeře a Choustníkovo Hradiště.	159
Ochrana KR v rozhodovací praxi obce s rozšířenou působností.....	169
Problémy posuzování zásahů do krajinného rázu na příkladu výtvarných děl v krajině.	180

Charakter krajiny, přírodní, kulturní, historické a estetické hodnoty krajiny, představují hodnoty, které spoluvytvářejí vztah obyvatel k prostředí, ve kterém žijí, spoluvytvářejí povědomí identity. Šumavská krajina, krajina Třeboňska, krajina Českomoravské vrchoviny, Pálava a mnohé další – to jsou symboly krajiny České republiky, vnímané jako území specifické, zvláštní, neopakovatelné, vyjevující kulturní hodnoty minulosti i současnosti v krajinném rámci přírodních cenností, hodnot a krás. K zachování těchto hodnot projevujících se v obrazu – tvářnosti - krajiny přispívá ochrana krajinného rázu dle §12 zákona č. 114/1992 Sb.

Navzdory velmi různorodému chápání pojmů jakými jsou ráz, charakter a identita krajiny představuje ochrana krajinného rázu v praxi orgánů ochrany přírody a krajiny velmi účinný až někdy až příliš přímočaře používaný nástroj k ochraně existujících rysů charakteru krajiny. Pozornost odborníků a výzkumných pracovišť se proto obrací k prohloubení vědomostí o podstatě a cílech ochrany krajinného rázu a k vyvíjení a ověřování nových metodických přístupů. Kolektivní monografie shrmažďuje jak některé z výsledků odborné a expertní činnosti v oboru ochrany krajinného rázu, územního a krajinného plánování a krajinářské teorie, tak i názorů odborníků ochrany přírody.

Krajina v minulosti vždy zrcadlila ekonomické a kulturní podmínky té které doby a měnila se s jejím vývojem. Odlesňování středověké krajiny, kolonizace a kultivace zemědělskou výrobou, stabilizace center moci a vznik soustavy středověkých měst představovala nesmírnou změnu v obrazu krajiny, stejně jako pozdější kultivace krajiny v baroku a v 19. století a radikální změny v krajině v polovině 20. stol.

Dnešní rozvoj společnosti přináší také vývoj požadavků na krajinu – na výstavbu a na využívání území. Liberální názory, upřednostňující svobodu rozhodování a minimum omezujících regulačních zásahů státu jsou směřovány k rozvoji ekonomické efektivnosti a návratnosti investic, k vytváření zisku a k rozvoji spotřeby. Liberální postoje ke konjunkturálním tendencím v podnikání málokdy směřují k vytvoření kulturních hodnot či k zachování hodnot spočívajících v charakteru krajiny. Takové – často neobnovitelné - hodnoty by mohly postupně zanikat v důsledku absence zdůvodněné a odborně fundované ochrany. Jedná se přitom především o hodnoty krajinného obrazu – tvářnosti krajiny, o přírodní krásy a krásy kulturní krajiny, tedy o hodnoty, které si většina obyvatel uvědomuje, ale které jsou exaktně – zejména ekonomicky těžko uchopitelné. Na to pamatuje Evropská úmluva o krajině, podle které je krajina předmětem veřejného zájmu, plní významnou roli v zemědělství, ekologii, kultuře a společnosti a je významnou součástí života obyvatel: „ochrana krajiny znamená činnosti směřující k zachování a udržení význačných nebo charakteristických rysů krajiny, odůvodněné její dědičnou hodnotou, vyplývající z její přírodní konfigurace a/nebo z lidské činnosti“(EÚoK, Rada Evropy, Florencie 2000). Evropská úmluva o krajině se již promítla do nového stavebního zákona (Zák. č. 183/2006 Sb.) a to velmi často právě v odkazech na krajinný ráz a jeho atributy.

Kolektivní monografie „Aktuální otázky ochrany krajinného rázu“ shrnuje výstupy ze stejnojmenné konference a je věnována jak otázkám krajinářské teorie, tak zejména příkladům uplatnění vyvíjených metodik hodnocení krajinného rázu, dílčím aspektům tohoto hodnocení a průmětů do nástrojů ochrany krajinného rázu. Cenné jsou příklady uplatnění krajinářských hledisek v územním plánování a specifických hledisek krajinných hodnot v nástrojích krajinného plánování. Monografie zachycuje též úroveň dosažených výsledků v určitém spektru krajinářské problematiky a může se stát zdroje informací praxi ochrany krajinného rázu a pro výzkum v oboru krajinného rázu, charakteru a identity kulturní krajiny.

Ivan Vorel

Studie preventivního hodnocení krajinného rázu v CHKO a některé další činnosti AOPK ČR v oblasti ochrany krajiny

(Název anglicky *Times New Roman 12 kurzíva*)

Mgr. Jaromír KOSEJK, Ing. Hana HEINZELOVÁ

AOPK ČR je organizační složkou státu. Pro jednotlivá CHKO má zpracované studie preventivního hodnocení krajinného rázu, které se v současné době postupně aktualizují. Tyto studie obsahují textovou a tabulkovou část, mapové přílohy a obrazovou dokumentaci. Mohou být využity v procesu řízení o udělení souhlasu podle § 12 a § 44 ZOPK, např. ke stanovení prostorových a funkčních limitů výstavby hodnoceném území či v procesu územního plánování jako jeden z podkladů pro stanovení požadavků na uspořádání území či, jako zdroj údajů k ÚAP „oblast krajinného rázu a její charakteristika“ a „místo krajinného rázu a jeho charakteristika“. Výstupy studií je vhodné prezentovat na např. stavebních úřadech kde se s nimi mohou snadno seznámit investoři, kteří tak mohou upravit svůj záměr ještě před investicí do projektu aniž by investoval do projektu. V rámci AOPK ČR působí Architektonická komise, která napomáhá řešit posuzování záměrů architektonicky sporných či netradičních objektů v CHKO, má za cíl objektivizovat postupy a minimalizovat problémy při hodnocení vlivu staveb a záměrů na krajinný ráz a řeší také koncepční záležitosti. Jednotlivé architektonické komise mají také správy CHKO. AOPK ČR může zpracovávat v rámci podpory výkonu státní správy znalecké posudky a odborná stanoviska v oblasti krajinného rázu.

1 Agentura ochrany přírody a krajiny České republiky

Agentura ochrany přírody a krajiny České republiky, dále jen „AOPK ČR“, a organizace které ji předcházely působí v oblasti ochrany přírody a krajiny již desetiletí. Prvotní organizací, která vznikla v 70. letech byl Státní ústav památkové péče a ochrany přírody, na jehož činnost navázal Český ústav ochrany přírody. Ten se v roce 1994 rozdělil na dvě organizace AOPK ČR, která řešila ochranu přírody a krajiny mimo národní parky a chráněné krajinné oblasti a Správu chráněných krajinných oblastí ČR, dále jen „SCHKO ČR“, která zastřešovala chráněné krajinné oblasti v České republice, dále jen „CHKO“. V roce 2004 se SCHKO ČR v souvislosti se zavedením soustavy Natura 2000 transformovala na Správu ochrany přírody, která se následně v roce 2006 sloučila s AOPK ČR a tato nová organizace převzala název AOPK ČR. V současné době má tedy AOPK ČR s výjimkou území národních parků a vojenských újezdů celorepublikovou působnost.

AOPK ČR je organizační složka státu a je dělena na Ředitelství se sídlem v Praze a má 36 regionálních pracovišť. Z toho je 24 správ chráněných krajinných oblastí (k AOPK ČR nepatří CHKO Šumava), 12 krajských středisek a jedno od 1. ledna 2010 sloučené pracoviště, tj. Správa CHKO Jizerské hory a krajské středisko Liberec. Ředitelství AOPK ČR tvoří 4 sekce: Sekce ochrany přírody a krajiny, Sekce dokumentace přírody a krajiny, Ekonomicko – provozní sekce a Sekce informatiky. Na území CHKO s výjimkou CHKO Šumava, která patří pod Správu NP a CHKO Šumava, vykonává AOPK ČR prostřednictvím správ CHKO výkon státní správy v oblasti ochrany přírody a krajiny, např. udělování souhlasů podle § 12 a § 44 zákona č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny ve znění pozdějších předpisů, dále jen „ZOPK“, na ostatním území působí prostřednictvím krajských středisek jako odborná organizace, která vypracovává odborné posudky a stanoviska a zajišťuje podporu státní správy ochrany přírody pro kraje a obce, resp. jejich úřady, popřípadě další úřady (MŽP, ČIŽP, apod.). Působnost jednotlivých krajských středisek je vymezena hranicemi krajů.

2 Studie preventivního hodnocení krajinného rázu v CHKO

2.1 Studie preventivního hodnocení krajinného rázu v CHKO

Studie preventivního hodnocení krajinného rázu byly zpracovávány pro jednotlivá CHKO od roku 1995. V současné době mají všechna CHKO tyto studie zpracovány. V roce 2006 byly na AOPK ČR zpracovány metodické listy AOPK ČR (interní metodický dokument) zabývající se preventivním hodnocením krajinného rázu. Tyto metodické listy zejména stanoví rámcový obsah studie, sjednocují požadavky na zadání studie, stanoví rámcový obsah aktualizace studie, umožňují různé postupy zpracování při dosažení jednotných výstupů daných výstupů s ohledem na požadavky konkrétní správy CHKO. Studie preventivního hodnocení pak obsahují textovou a tabulkovou část, mapové přílohy a obrazovou dokumentaci. Textová část zahrnuje zejména úvodní informaci, vymezení hodnoceného území, použitou metodu hodnocení včetně definice základních pojmů, přírodní podmínky řešeného území, kulturně historický vývoj řešeného území, percepční (vizuální) posouzení území, které bere ohled na pohledové horizonty (obvykle v několika hladinách), dominanty (přírodní, kulturně - historické, kombinované), pohledově exponovaná místa (svahy, úbočí, panoramata obcí), skladebné prvky a jejich rozložení uvnitř posuzovaného území, vnější vztahy (vazby) vzhledem k posuzovanému území. Dále textová část obsahuje např. diferenciaci území z hlediska krajinného rázu, popis jednotlivých krajinných jednotek různých úrovní, zhodnocení prostorových vztahů řešeného území, širší územní vztahy (provozní – prostupnost a využití krajiny, kompoziční – záměrně vytvořené, pohledové a symbolické – v případě existence symbolických krajinných konceptů) a návrh ochrany krajinného rázu a stanovení zásad organizace prostoru (3 pásma ochrany území, stanovení funkčních a prostorových regulativů). Tabulková část zahrnuje vyhodnocení projevu a významu znaku krajinného

rázu jednotlivých krajinných jednotek. Mapové přílohy obsahují např. vymezení řešeného území a širší územní vztahy, diferenciaci území z hlediska krajinného rázu, návrh ochrany krajinného rázu, hodnoty krajinného rázu, prostorové vztahy a percepční vlastnosti krajiny a další dokumentaci. Obrazová dokumentace zahrnuje např. fotodokumentaci, skici, panoramatická zobrazení, apod.

2.2 Aktualizace studií

Některé starší studie mají menší rozsah a podrobnost zpracování oproti současně zpracovávaným, jsou vyhotoveny pouze v tištěné podobě a neodpovídají dnešním požadavkům na tyto dokumentace. V současné době probíhají aktualizace nejstarších studií, které přičemž výstupem je materiál srovnatelný s novými studiemi. V některých případech se jedná o výrazné rozšíření a upřesnění obsahu, zejména podrobnější charakteristika sídel, území a bližší specifikace dalšího rozvoje území, při aktualizaci kvalitních studií jde pouze o zachycení změn v území, které vznikly od doby zpracování studie. Dále jsou digitálně zpracovávány mapové přílohy a samozřejmostí je předání díla jak v tištěné tak elektronické podobě. Postupně budou aktualizovány i novější co do rozsahu a podrobnosti zpracování odpovídající studie, a to zejména s ohledem na rozvoj území.

2.3 Cíle studií

Řešené území může být CHKO, ale také jiné kompaktní území, např. přírodní park, apod.. Cílem je vytvořit pomocný podklad pro činnost správ a jiných orgánů ochrany přírody, zejména při vydávání souhlasů podle § 12 a § 44 ZOPK, tvorbě plánů péče o CHKO, stanovení odstupňované ochrany krajinného rázu, stanovení rámcových podmínek pro zamýšlené zásahy do krajinného rázu ještě před zpracováním projektové či jiné dokumentace záměru (liší se v rámci zpracovaného území). Investor tak i s využitím studie preventivního hodnocení krajinného rázu získá informace o možnostech výstavby v řešeném území a podle toho může upravit svůj záměr, aniž by investoval do projektu, který by byl jinak v daném území nepřijatelný.

2.4 Využití výsledků studií

Výstupy ze studií lze využít v procesu řízení o udělení souhlasu podle § 12 a § 44 ZOPK jako nezávazný podklad pro orgán ochrany přírody k charakteristice daného území, stanovení prostorových a funkčních limitů výstavby, konfrontaci projevů nových záměrů v území v souvislosti s rozdílnou hodnotou krajinného rázu, jednání o záměrech s investory, odůvodňování připomínek k záměru. V procesu územního plánování mohou být studie využívány jako jeden z podkladů pro stanovení požadavků na uspořádání území, jako zdroj údajů k ÚAP „Oblast krajinného rázu a její charakteristika“ a „místo krajinného rázu a jeho charakteristika“ pro orgán ochrany přírody, či při jednání o územních či regulačních plánech a jejich změnách.

2.5 Presentace výstupů

Studie poskytují přehled základních informací s konkrétní charakteristikou sídel a krajiny a dokumentují prostorové a funkční poměry v hodnoceném území, např. zasazení sídla v prostoru a jeho urbanistickou formu, hlavní znaky sídla jako celku, hlavní znaky místní architektury apod. Tyto výstupy lze prezentovat např. vytvořením informačních tabulí, posterů, obrazovou dokumentací s doprovodným textem, informační brožurou, či letákem. Výstupy je vhodné prezentovat na stavebních úřadech kde se s nimi mohou snadno seznámit investoři.

3 Architektonická komise AOPK ČR

V roce 2009 byla zřízena za účelem řešení problematiky a koordinace postupu AOPK ČR při posuzování záměrů architektonicky sporných či netradičních objektů v CHKO Architektonická komise AOPK ČR. Komise má za cíl objektivizovat postupy a minimalizovat problémy při hodnocení vlivu staveb a záměrů na krajinný ráz, odborně posuzovat sporné případy staveb a záměrů na území CHKO a spolupracovat na vytváření metodických pokynů týkajících se problematiky územního plánování, výstavby a hodnocení krajinného rázu. V loňském roce se tato odborná skupina zabývala např. aktualizací metodických listů k preventivnímu hodnocení krajinného rázu, či přístupem k fotovoltaickým elektrárnám, v letošním roce by měla řešit např. problematiku územního plánování na území CHKO. Členy Komise jsou přední čeští odborníci na krajinný ráz, akademici, architekti, právníci a pracovníci AOPK ČR zabývající se krajinným rázem a stavební činností ze správ CHKO a Ředitelství. Komise má v současnosti 15 členů a zasedá 4 – 5 do roka. Kromě Architektonické komise AOPK ČR mají za stejným účelem zřízeny své 3 – 5 členné architektonické komise také jednotlivé správy CHKO, popřípadě má jednu komisi zřízeno více správ CHKO najednou. Tyto odborné skupiny řeší méně problematické či sporné případy.

4 Znalecké posudky a odborná stanoviska a ke krajinnému ráz vydávaná AOPK ČR

AOPK ČR zpracovává po předchozí dohodě na základě usnesení orgánu ochrany přírody, dále jen „OOP“, o ustanovení znalce podle § 56 správního řádu znalecké posudky také ve věci ochrany krajinného rázu. Usnesení OOP zašle na Ředitelství AOPK ČR po předchozí dohodě o vypracování znaleckého posudku s příslušným regionálním pracovištěm AOPK ČR. Naprosto totožnou právní váhu jako znalecké posudky mají odborná stanoviska, která vypracovávají jednotlivá krajská střediska, ve výjimečných případech také Ředitelství, na základě žádosti OOP. Pro vypracování odborného stanoviska zasílá OOP po předchozí domluvě žádost na konkrétní regionální pracoviště AOPK ČR. Znalecké posudky a odborná stanoviska AOPK ČR zpracovává v rámci podpory výkonu státní správy a je možné je zpracovat v případech, pokud se jedná o složitý, komplikovaný záměr, který je pro OOP obtížné posoudit samostatně, jde o možný precedentní záměr,

podle kterého pak mohou OOP samy obdobně posuzovat další podobné záměry, (např. věž mobilního operátora), záměr může mít vliv na rozsáhlé území např. i na území více krajů (dopravní stavby), v tomto případě je třeba koordinace více regionálních pracovišť, jde o konfliktní řízení v odvolacím stupni, případně je záměr nestandardní jiným způsobem (např. větší rozsah než je u obdobných záměrů běžné, typ záměru, který se vyskytuje ojediněle, apod.). AOPK ČR může v odůvodněných případech odmítnout vypracování odborného stanoviska.

AOPK ČR zajišťuje administraci národních dotačních programů a vybraných evropských fondů, podrobné informace jsou k dispozici na: www.dotace.nature.cz

Literatura:

Vorel, I., Bukáček, R., Matějka, P., Culek, M., Sklenička, P. (2004): Posouzení vlivu navrhované stavby činnosti nebo změny využití území na krajinný ráz ve smyslu § 12 zákona č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, metodický postup.

Kontakt:

Mgr. Jaromír Kosejk,

Agentura ochrany přírody a krajiny ČR, jaromir.kosejk@nature.cz

Ing. Hana Heinzlová

Agentura ochrany přírody a krajiny ČR, Správa CHKO Broumovsko,
hana.heinzlova@nature.cz

Pomáhat a chránit: několik přístupů k zacházení s krajinou na příkladě Budečska a Dokeska

(Some approaches to the landscape handling: case study from Budeč and Doksy regions)

Jiří SÁDLO

Tradiční přístupy ke krajině chrání buď přítomnost na úkor minulosti (pragmatická exploatace krajiny), anebo minulost na úkor přítomnosti (tradiční ochrana přírody). Příspěvek ukazuje dva další přístupy. Ty se liší od výše uvedených menší mírou dálkového řízení krajiny. Zasahování do krajiny zevně (např. pomocí zákazů a nařízení) je nahrazeno větším spolehnutím na spontánní kulturní a přírodní procesy na lokální úrovni. Oblast Budečska je stará kulturní krajina se silným a složitým propojením přírodních a kulturních prvků starobyklých i moderních. Krajinné samořídící procesy zde běží z úrovně přítomnosti. Proto je třeba starším krajinným prvkům a procesům pomáhat, aby si našly vhodný funkční kontext v krajině, kde hlavní roli hrají současné prvky. Naopak Dokesko je reliktní oblast nížinné tajgy. Devět tisíc let jeho stability ukazuje, že tato krajina je řízena z perspektivy minulosti. Proto je moderním krajinným prvkům a procesům potřeba pomáhat, aby si nacházely vhodný funkční kontext v krajině s převahou prvků starobyklých a přírodních.

1 Úvod

V této eseji bych rád ukázal alternativy k běžným způsobům zacházení s krajinou. Zacházením rozumíme každé aktivní vztahování, ať lokální nebo celoplošné, ať záměrné nebo mimoděčné, které se na krajině nějak podepisuje. S lesem zacházíme, ať v něm zavedeme určitý řízený management, anebo management zrušíme a až do odvolání nastolíme bezzásahovost, zacházíme s ním i tehdy, pokud jej někdo nešťastnou náhodou vypálí, anebo naopak třeba záměrně vypálit nechá. Uvedené příklady jsou ovšem krajní, ale cílem bylo ukázat rozpětí manipulace právě pomocí extrémů.

Odlišných obecnějších přístupů k zacházení s krajinou je patrně mnoho. Abych poněkud zachoval *petitio principii*, ukážu tady čtyři přístupy závislé na kombinaci dvou parametrů, což je tradiční a oblíbená metafyzická forma (viz např. hippokratovské temperamenty: stabilita/labilita, extraverze/introverze). Právě pro tuto zdánlivou eleganci formy si rozhodně nemyslím, že by předkládaná typologie byla jediná možná. Navíc – opět asi připomínám samozřejmost – je potřeba počítat s tím, že každá typologie pracuje v rámci nějakého kontinua, vyčleněné typy jsou proto reálně spojeny přechodnými tvary, takže jsou vždy tváří v tvář realitě poněkud umělé a idealizované

2 Expozice

Jsou dva běžné způsoby zacházení s krajinou; a dokonce jsou běžné a zároveň kontrastní a protichůdné. Současná krajina je do značné míry jejich bojištěm a podle toho i vypadá.

Nejsilnější a nejběžněji uplatňovaný přístup je ten, kdy se v krajině staráme hlavně o dnešek a zítřek, a přednostně pak o vše, co dobře funguje a aktuálně nese užitek. Příznačné jsou dosti pružné reakce na momentální potřebu a příklon k silně pragmatickému řešení problémů. Zejména v současné podobě je tento přístup často spojen s nezájmem o hodnoty jiného rázu, než jsou ty ekonomicky dobře kalkulovatelné v pojmech zisku a ztráty. Prakticky to znamená, že je úspěšná moderní většina krajiny chráněna před neúspěšnou a zastaralou menšinou, ta pak má možnost přetrvávat/přežívat jen tam, kde není jiný přednější zájem. Wu Čcheng-en (ca 1550) extrém tohoto ekonomického uvažování výstižně parafrázuje tehdejším příslovím *Když byly všechny křepelky uloveny a snědeny, je čas zabít a sníst loveckého psa*. Mínilo se tam vztahování k lidem, ne ke krajině, ale je vidět, že tento neurvalý pragmatismus není vůbec nic nového a nebývalého.

Tento přístup se obvykle hodnotí na škále mezi označením pokrok a devastace hodnot. Jsem přesvědčen, že naprostá většina lidí všeho druhu má své chvíle, kdy je nakloněna tento přístup napadat, a chvíle, kdy jej chválit, což ani nutně nemusí být spojeno s reakcí na konkrétní situaci. To, že se obě hodnocení střídají a navíc je to převážnou dobu lidem spíš jedno, pokládám spíš za moudrou ambivalenci, která nechce rozhodovat plošně a definitivně. Není jistě problém najít dobré argumenty, proč tento přístup kritizovat. Naproti tomu je myslím dost složité tento přístup zcela odsoudit; zdá se totiž, že jeho mírné a neradikální formy byly vždy a všude „nástrojem první volby“.

Osobně mi připadá daleko kritičtější opačný přístup, který je na rozdíl od prvního „developerského“ dosti zaběhlým prostředkem ochránářským a památkářským. Je to přístup, kdy v krajině rozeznáme dvě historické vrstvy, starou a novou. Stará je cenná tím, že je stará, a ohrožená, protože je stará. Potud je vše v pořádku, chtít měnit krajinu je stejně legitimní jako chtít ji konzervativně udržovat (Sádlo et al. 2005) Co však je zde problematické, je představa dobré minulosti a od ní zásadně odlišné a ostře odlišitelné špatné přítomnosti, které se – což je druhá kritická představa – můžeme nějak zbavit. Nová vrstva je ostrakizována jako neautentická, nedůstojná a nestabilní náplava, strhne se, odklidí a to staré se prohlásí za legitimního dědice přítomnosti. Krajinný vývoj v jisté době odbočil od cesty pravé a tuto úchylku je netřeba léčit výchovným řezem. Tím se objeví zdravý krajinný základ, na nějž lze navázat a tvůrčím způsobem pokračovat v udržování jeho odkazu. Domnívám se však, že neúcta k přítomnosti je něco zásadně horšího než arogance vůči minulosti. Bába tu najednou dědí po vnukovi, a rizika jsou četná.

- Často se neví, jaký ten resuscitovaný historický stav byl, takže nechtěný výsledek je opět něco, co v krajině nikdy dřív nebylo. Toho rázu jsou bláznovské čepice, které kdysi A. Mocker v nejlepší víře v pravou gotiku nasazoval kdysi věžím a hradům.
- Často, a dokonce naprostou většinou není výsledkem vzkříšený autentický odkaz, ale zpřeházená směsice časových vrstev. Příkladem jsou šumavské bezzásahové smrčiny na místě smrkobučin: bezzásahovost je pralesní jev kulturně aplikovaný na ryze nepřirodní novodobý biotop, který si pak s volností nedokáže rychle poradit. Agroenvironmentální programy vnějškově napodobují minulost (louka je posečena), reálně jsou ochránářsky kontraproduktivní ochranou přítomnosti (vzniká tím moderní nepřirodní biotop, pro mnoho rostlin a většinu hmyzu je inženýrsky dokonalá a úřednický kontrolovatelná plošná aplikace programu rychlou záhubou).
- Někdy je dokonce výsledkem dvojkolejnost. Je patrné, že pokusy napravovat historii a vytvářet umělou realitu škrty v dějinách je přinejmenším riskantní a důsledky nelze předem odhadnout. Výrazná je v tom ohledu historie novodobé češtiny. Tehdejší aktivní mluvenou češtinu shledalo národní obrození nepřipustnou jakožto „jazyk trhovkyň“. Změny, které v ní nastaly v posledních letech, nebyly přijaty, reforma jazyka se vrátila ještě před puristy a červenou čáru udělala za vydáním Bible Kralické. Co bylo mladší, to se škrtilo, ovšem bez úspěchu: mluvená čeština se nedala vyhubit. Výsledkem je něco docela zajímavého, co ale původně nikdo nechtěl: podvojnost češtiny, souběžná existence, stýkání a potýkání spisovného tj. literárního jazyka s kořeny exhumovanými z 15-16. století s vždyživou nejednotnou obecnou češtinou, která podle všeho už měla být dávno zametena pod koberec.
- Zásadní potíž je pak s autenticitou rekonstrukce (srv. např. Štulc 2007). Před domem U Zvonu na Staroměstském náměstí se dodnes děti a cizinci děsí, zda takto vypadala za války celá Praha. Toto kamenné zombie s vykuchaným vnitřkem, sedřenou kůží a lobotomizovanou duší je asi nejdrsnější ukázkou toho, kam až lze v honu na historii zajít. Ovšemže autenticita časem skutečně vznikne, u Zvonu už pro nás vznikla, tj. zvykli jsme si na něj, ale to jen proto, že přirozenost (ne příroda, ale přirozenost, fysis) si vždycky poradí, s dostatkem času se stane autentickým úplně cokoli. To však neomlouvá.

V případě krajiny je tento přístup je na místě tam, kde na ryzí přírodu nebo na archaickou kulturní vrstvu bez přechodu navazuje vrstva moderní, případně navíc ještě v nějaké nefunkční nebo jinak riskantní podobě. takových případů však není mnoho. Dost lákavá a zcela nutná je mimo to rozsáhlá obnova historických managementů, např. pařezin a pastevních lesů na úkor moderních kmenovin tam, kde jsou dosud zachovány biologicky funkční zbytky těchto starých lesů (Konvička et al. 2006), což ale nemusí nutně znamenat příliš zásadní návrat do minulosti. Mnohem běžnější však je, že je posloupnost historických vrstev tak kompaktní, že nelze s dobrým svědomím žádané rozhraní určit, natož pak poté mladší část obžalovat a vyškrtnout.

3 Separace proměnných

Ted' je potřeba ukázat, v čem se oba přístupy liší a v čem shodují. Oba jsou silně intervenční – chrání parciální zájem, ale celku krajiny nepomáhají. Oba totiž chrání určitou časovou vrstvu na úkor zbytku. A liší se v tom, kterou vrstvu si k ochraně vybraly. Ochrana přítomnosti chrání žhavou přítomnost, ochrana minulosti chrání vše mimo žhavou přítomnost.

Ochrana přítomnosti vystřihne z krajiny celou její minulost, někdy ji rovnou likviduje (viz třeba Libkovice), jindy ji pouze nechá v útlumovém režimu, aby zdechla sama přirozenou cestou (hlavní způsob šíření suburbie na venkov). A někdy z ní vytrhne kousek, tím vytržením jej anektuje a zbaví minulého kontextu, takže pak nemá potíž jej rituálně chránit jako symbol – ale jen pouhý symbol – té minulosti (např. posunutý a otočený kostel v Mostě, rovněž lidé z citovaných Libkovic nebyli vyvražděni, ale jen přesunuti, dokonce i paměť si směli ponechat). Ochrana minulosti zase zkouší resyntetizovat novou přítomnost na úkor té staré, což opět znamená ji neustále zkoušet ustříhnout. Je to většinou méně úspěšné, protože přítomnost má tendenci zásahům odolávat, takže škody naštěstí nebývají tak velké, jako při přísné a důsledné ochraně přítomnosti.

Výše kritizované přístupy se dají přirovnat k vícegenerační domácnosti, kde právě jedna z generací uchopí moc a vládne velmi tvrdou rukou ve svůj prospěch; despotie mládí znamená krutost, despotie stáří zrudnost. Jiným přirovnáním jsou interiéry např. restaurační. Jeden extrém je „věčně moderní“, kde je neustále ničeno cokoli, co už v daném okamžiku není in, takže autenticitu diktuje nejbližší hypermarket. A na straně interiéru historizující, s uměle syntetizovanou autenticitou „starých poctivých časů“, kde se host části vybavení nejlépe ani nemá dotýkat a koupenou židli je poručeno nejprve rozvrzat a nový ubrus polít a propálit.

Ted' už víme, co jsme potřebovali, a můžeme se pokusit na následující dvojici příkladů najít komplementární přístupy.

4 Budečsko

Budeč je návrší nad obcí Zákolany, hradiště tradicí spojované s památkou na dětství svatého Václava. Budečsko je kraj zhruba mezi Kralupy, Kladnem, Slaným a Prahou. Je to součást kladenského east-endu, což většinou nezní příliš dobře, a součást pražského a kralupského west-endu, což zní o dost nadějněji, ale zase jak pro koho. Navrhovaná krajinná koncepce Budečska je příkladem neintervenčního přístupu k historicitě krajiny, který krajinu vnímá v perspektivě přítomnosti.

Když se tam přijede, tak na první pohled kraj není nic moc. Na obzoru je Říp, to je dobré. Pak jakási plochá linie obzoru s polní krajinou a vedle něco jako les, ale to jsou akáty. V popředí je obec, drůza stavení na sebe na koso nalepených, každý pes jiná ves, navíc

samá přístavba, záplata, schůdky a zídky a terásky, pryč jednotící styl, pryč všechno. Mezi dvěma staveními najednou kus černé skály, jeden plot z planěk, druhý z Hornbachu. Krajinný ráz zničen, a huř, nebylo ani co ničit, krajinný ráz nikdy nebyl hotov, nikdy nenastal. Věčná improvizace, věčná periferie.

Pak to začne pomalu docházet, absence stylu je svéráz, nehotovost je sám život, nejde tu o styl ale o brikoláž, o hru se styly, nejstarší stavba je rotunda, nejmladší je z loňska a mezi nimi je časové a stylové kontinuum.

Podobně bohaté a chaotické a neukázněné je to v přírodě, je tu vše od skalní stepi po rumištní květenu hald, a všechno si hledá svoje místo a nachází ho. Častá jsou pak různé zdánlivě nebezpečné a nestabilní vztahy, petrklíčová louka pečlivě udržovaná z nedaleké novostavby, akáty stabilizují svislé stěny sprašové rokly. Nelze tu stanovit domovské právo odsadit od sebe přírodu a kulturu, původnost a nepůvodnost. A jsou tu i podivné a silné synchronicity, například svatý Václav, Ladislav Zápotocký a Antonín Zápotocký v týchž Zákolanech.

Co se tu stalo: v začátcích je zde projekt přírodního parku, jehož ideu provokovalo srovnání celkově žalostných výsledků stavebně-podnikatelských dobrodružství s poklidem sousedního přírodního parku Okolí Okoře. Myš Budečska sežrala otrávenou návnadu developerské suburbizace, sežrala a otravu přežila. Ale už ví. A dává si pozor. Raději se bude držet nejhloupějšího ochránáře než nejchytřejšího developera. Výsledek zatím nemůže být jasný, ale dosavadní zájem obcí o zřízení Přírodního parku a udržení stavu blízkého současnosti je překvapením. Mimochodem zkušenosti z rovněž nedalekého PŘP Džbán ukazují, že statut přírodního parku je zdá se velmi šťastný prostě proto, že velmi málo předem nařizuje a zakazuje.

Území je plné památek přírodních a kulturních, velmi různého rázu a velmi různého datování, je tu celý průřez geologií od proterozoika po holocén a kulturou od pravěku po současnost. Ráz krajiny zde utváří jak např. románský kostel sv. Petra a Pavla na Budči či původně rovněž románský, později barokně přestavěný kostel sv. Václava v Dřetovicích, tak železnice z 19. století, halda dolu Jan v Otovovicích, ale zároveň i současná zástavba. To vše je třeba nejen tolerovat, ale i uznávat a vytvářet takové prostředí, kde to vše může existovat společně.

Tomuto kraji nelze upřít přítomnost a dokonce nelze zavést jinou perspektivu, než čtení krajiny z přítomnosti a v jasný prospěch přítomnosti. Je to živá autentická krajina se silnou a vitální přítomností, a ta síla přítomnosti poskytuje své místo i minulosti. To staré zde dobře přežívá díky spontánnímu hledání nového kontextu. Petrklíčová louka už není funkční, ale je hezká a nikdo kolem takovou nemá. Tak se seče, a sice kosou, a ne sekačkou, jinak by petrklíče zmizely. Víšeň mahalebka je ze středověkých nebo raně novověkých vinic, dobarvovala nám víno. Dnes v křovích kolem Budče tak zdomácněla a navíc je tak hezká, že se mnozí biologové dodnes zdráhají uvěřit, že tu není odjakživa.

Antonín Zápotocký je „místní slavný“ s velkým důrazem na to, že místní, což je dobré a smírné východisko z dilematu, jak ho vlastně hodnotit – však on to jednou ukáže čas.

Dobře, není vlastně potřeba tuto krajinu chránit. Stačí tady pomáhat, ne krajině samé nebo statutu přítomnosti, historicity apod, ale čistě parciálně a lokálně pomáhat schopnosti krajiny vyřizovat si své věci sama. Zacházení s krajinou tady lze postavit na tom, že přiznáme a uznáme jako legitimní všechno, co v ní je – a patrně i leccos z toho, co se v ní nově spontánně prosazuje a dosud to ani neznáme (Sádlo 2006). Záměr přírodního parku předpokládá aktivní podporu a vzájemnou koordinaci všech přítomných i nově vznikajících historických vrstev krajiny (Sádlo et al. 2010). Hodnota historických prvků krajiny zde nutně spočívá v jejich běžném používání, proto je potřeba lokálně, případ od případu nacházet způsob, jak mohou staré a nové prvky fungovat společně. Předpokládá se zde takový způsob péče o krajinu, který dbá o památky a přírodu, ale dovoluje stálý inovativní vývoj krajiny tím, že hledá pro starší prvky vhodné uplatnění v současném životě, hledá kompatibilní uspořádání krajinných prvků. *Nepotřebujeme z krajiny něco vyřazovat a něco v ní prosazovat, chceme v ní mít vše a potřebujeme, aby se to do ní pohodlně vešlo.*

Konkrétní příklad jako precedens: Z tradičního ochranářského pohledu by byl zásadním problémem oblasti akát, druh v Evropě nepůvodní, se silnou konkurenční schopností. Na Budečsku je však jednou z hlavních místních dřevin a byl sem zaváděn už v počátcích jeho pěstování v Čechách. Obojí mu dává domovské právo, jeho masová likvidace by byla nejen neúměrně náročná, ale budila by velmi zlou krev u lidí, kteří jsou na něj zvyklí. Akát zde má svou kulturní historii. Severní okolí Prahy je ve střední Evropě klasickým územím pěstování akátu, akát je zde svého druhu kulturní památkou. Akátiny zde byly vysazovány na skalnaté svahy, bezlesé alespoň posledních tisíc let, akát je zde tedy skoro stejně nepůvodní, jako domácí druhy dřevin. Je tedy větší důvod akát aspoň místy udržet, než jej systematicky odstraňovat. Akát je oprávněný v liniových výsadbách, v obcích, v úvozech cest, tam ho lze podporovat a pomýšlet dokonce i na lokální výsadbu. V lesích jej lze tolerovat, v kompetici s dubem a jasanem časem vymizí sám. Bojovat proti němu je však třeba tam, kde hrozí jeho průnik do stepní vegetace. To ovšem znamená posuzovat případ od případu: tedy zacházet s krajinou spíše jako chudý kovorolník, než velkoformátový agronom.

5 Dokesko

Dokesko je v tomto příspěvku celé území mezi Doksy, Českou Lípou, Mimoní, Osečnou, Kuřivody, Bakovem a Bělou pod Bezdězem, Od Budečska se oblast liší jednak velikostí (ca 250km²), jednak mnohem větší mírou přírodnosti. Tady je ovšem první volbou myslet na přírodní minulost a její ochranu před rušivými moderními lidskými vlivy. Rád bych ukázal, že to přinejmenším není jediné možné východisko. Navrhovaná krajinná

koncepte Dokeska je příkladem neintervenciho přístupu k celé krajinné historicitě, který krajinu vnímá z perspektivy minulosti.

Je to oblast pískovcového pseudokrasu v senilním stadiu vývoje (tj. s převahou mírných terénů nad skalnatými), souvisle krytá lesem s převahou borovice, částečně pak rašelinnými mokřady. Trvalých kulturních ploch uvnitř lesní zóny je velmi málo.

Tradiční ochranná interpretace byla, že místní lesy byly někdy v novověku uměle přeměněny ze smíšených až listnatých (bučin, doubrav, borových doubrav) na jehličnaté kultury a tím místní biodiverzita zásadně utrpěla s výjimkou takto nezasažených skal a močálů. Tradiční česká humanitní interpretace byla, že území, kdysi české, bylo natolik germanizováno, že se o něm nemá význam příliš zmiňovat. V internetově přístupných předválečných ročnících Českého lidu a předválečných (i poválečných) ročnících Naší řeči není o regionu téměř zmínky. Tradiční česká interpretace je, že to je území poničené vojenským prostorem a těžbou Uranu.

Probíhající grant AX00050801 (GA AV ČR) ukázal, že povaha oblasti je jiná. Paleobotanická zjištění (zatím nepublikovaná data H. Svitavské, J. Nováka, V. Abraháma a L. Petra) ověřila hypotézu založenou na datech biogeografických a geobotanických (např. výskyt endemitů a exklávních boreokontinentálních reliktních). Ukazuje se, že území je – s výjimkou drobnějších výskytů bučin na vulkanitech – ostrovem tajgového biomu, v rámci Evropy nejvíc vysunutým z oblasti boreálních lesů na jih a západ. Jde zároveň o analogii boreokontinentální tajgy a o plošně zachovalý reliktní les časného holocénu, kdy borovice dominovala na většině nízkých poloh střední Evropy. Paralelní studium historické a archeologické (Meduna et Sádlo 2009) ukazuje, že jde o oblast za hranicí možnosti přímé tj. zemědělské kolonizace.

To znamená mnoho z dosavadních východisek zacházení s místní krajinou výkladů přehodnotit. Bory jsou kulturně vedené, ale opět na místě borů (kulturnost porostů se s tajgou nevyklučuje, ani rozsáhlé stejnověké a druhově chudé porosty nutně neznamenají v tajze nějaký kulturní pokles přírodního rázu). Je to požárový klimax – borovice snadno hoří, ale přednostně rekolonizuje spáleniště. Tajga se přirozeně obnovuje požáry, pokud budeme žádat přirozenost ekologického režimu, pak oheň patří do této krajiny¹. Nechceme-li oheň, pak jej možná dosti dobře nahrazuje intenzivní lesnický režim, bude však třeba obnovit i komplementární lesní management, výběrovou těžbu jaká zde fungovala až do devadesátých let. Naopak buk, ochránáři velebený jako přirozená dřevina, je zde historicky pozdní a v současnosti dosti expanzivní dřevina, patrně vinou dusíkatého spadu.

¹To je ovšem krajně kacířská věta, ale časem budeme muset říci ještě něco méně očekávaného: oheň patří i do kulturní krajiny, vypalování mezí (dávkové a na pravém místě) umožňuje hmyzu přežít, kdežto ochrana před požáry jej likviduje.

Hlavní zjištění pro zacházení s krajinou je to, že borové ekosystémy se zde nemění po ca 9000 let, tedy právě od momentu jejich vzniku. Nereagovaly na holocénní změny klimatu, nemění je ani intenzifikace lesnictví a holosečné hospodaření. Vytvořily si své neúrodné arenické podzoly, vyloučily pokusy o zemědělství a budování velkých měst. Středověký projekt města Bezděz, velkého jako Plzeň či Žatec, skončil krachem – nebyla tu tekoucí voda a dobrá pole (Sádlo et al. 2005). Na plochách po vojenských, těžebních a rekreačních aktivitách nevede sukcese k ruderálním lesům, ale znova k tajze, vřes pohlcuje trávu, borůvka rdousí kopřivu. Dna vytěžených pískoven mají bez rekultivací bory a rašelinné mokřady se vzácnými druhy (těžba tak nevadí ale následná rekultivace je zde vyhazování peněz a poškozování přírody!). Nechte v kulturní krajině louku svému osudu, změní se v biologicky nepříliš kvalitní křoví – zanechte louku zde, změní se v přechodové rašeliniště plné vzácností.

Tajga je tedy věčná a odolná, ale to díky své verzatilitě, schopnosti se do jisté přizpůsobit třeba lesnictví nebo vojenským aktivitám, schopnosti si vyhojit kulturní zásahy. Vše vede k organizmálnímu pohledu na krajinu (na rozdíl od neostře vymezeného, lokálně fungujícího Budečska). Patrný jsou tu zóny, potýkání s okolní krajinou, základní hmota borů a citlivá centra biodiverzity v mokřadech a na vápnitých pískovcích. Vše vede k avizovanému neintervenciálnímu přístupu a k čtení krajiny z minulosti. Přítomnost je zde jen povrchovou blankou robustní a uniformní minulosti, lidské aktivity jen variací na přírodní procesy.

Zdá se, že tady není příliš potřeba chránit přírodu před člověkem a minulost před přítomností, to spíše skoro naopak. Stejně jako na Budečsku, i zde lze intervenční ochranu přírody nahradit přístupem s menším zasahováním do krajiny zevně tj. s větším spolehnutím na spontánní kulturní a přírodní procesy. Na Dokesku bude patrně stačit:

- nepoškodit zmíněná citlivá centra, to ale i za cenu vysoké ritualizace v ochraně přírody (ba i zákazy vstupu jsou místy nutné, ovšem jde o malá území).
- bránit pozvolnému ukrajování a korozi území z vnějšku, např. eutrofizací, bránit potenciálně možné lesní suburbizaci, pokud by byla rozsáhlá (vilová města v lese)
- bránit zásadní plošné změně managementu, která by byla větší, než je variabilita podmínek v holocénu (musela by to být např. plošná aplikace kilotun fosforečných hnojiv nebo plošná výsadba invazních dřevin).

O zbytku, jak se zdá, místní ekosystém dokáže rozhodnout sám, můžeme ovšem lidem pomáhat rozhodnout, o co se zde pokoušet mohou a co je předem odsouzeno k nezdaru. Péče o krajinu se tady s čtením krajiny z minulosti nevyklučuje. *Nepotřebujeme v této krajině omezovat moderního člověka proti starobylé přírodě či naopak, chceme jim najít takové kontexty, které budou vzájemně kompatibilní.*

The current approaches to landscape handling protect either the present-time layer to the detriment of the past (i.e. pragmatistical landscape exploitation), or vice versa (i.e. activity of established landscape protection). The report shows two other approaches which differ from the former two by less degree of human remote control of landscape processes. These external interferences (e.g. by bans and commands) are replaced by more reliance to spontaneous cultural and natural processes at local scale. The region of Budeč is an old cultural landscape rich in an intricate linkage of natural components and cultural ones which are both modern and time-honored. The self-control processes of this landscape run here from level of current time. Therefore, we need only help to old-time components and processes to find appropriate functional contexts in the landscape in which present-day components play major role. On the other hand, the region of Doksy is formed by seminatural relict ecosystem of lowland boreal forest. Nine thousands years of its vegetation constancy show that this landscape is controlled from the perspective of the past. Therefore, we need only help to local present-day components and processes to find appropriate functional context in the landscape in which ancient components play major role.

Literatura:

KONVIČKA Martin., ČÍŽEK Lukáš & BENEŠ Jiří (2006). *Ohrožený hmyz nížinných lesů: ochrana a management*. Olomouc: Sagittaria.

MEDUNA, Petr & SÁDLO, Jiří (2009). *Bezdězsko-Dokesko, krajina mezi odolností a stagnací*. Praha: Historická geografie 35/1:147-160.

SÁDLO Jiří (2005). *Složitá cesta z Libušína na Budeč a zpátky přes Pchery, Teodor, Brandýsek, Zákolany, Stehelčevy, Švermov a Mayrovku čili Trvale udržitelná suburbie*. In: Budeč, 1100 let. Zákolany: Občanské sdružení Budeč.

SÁDLO Jiří, POKORNÝ Petr, HÁJEK Pavel, DRESLEROVÁ Dagmar & CÍLEK Václav (2005). *Krajina a revoluce. Významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny Českých zemí*. Praha: Malá Skála.

SÁDLO Jiří, ZAVADIL Vít & CÍLEK Václav. (2010): *Návrh vyhlášení Přírodního parku Okolí Budče*. – Manuskript deponovaný na magistrátu Kladna

ŠTULC Josef (2007). *Rekonstrukce ve vztahu k autenticitě památky – oprávněnost a rizika*. Praha: Studio Axis, konferenční sborník *Obnova památek 2007 – rekonstrukce nebo konzervace?*

WU ČCHENG-EN (1550). *Opičí král*. (Podle českého překladu, z čínského původního vydání Si-jou-ti ku-š' přeložila, předmluvu napsala a poznámkami opatřila Zdena Novotná, Praha: SNDK, 1964).

Poděkování. Příspěvek byl částečně podpořen grantem AX00050801 (GA AV ČR).

Kontakt:

RNDr Jiří Sádlo CSc.

Botanický ústav AV ČR, 252 43 Průhonice, sadlo@ibot.cas.cz

Historické krajinné štruktúry Bielych Karpát - Horná Súča

(Historical landscape's structures of Biele Karpaty – Horná Súča)

Peter JANČURA¹, Iveta BOHÁLOVÁ²

Abstrakt: Historické krajinné štruktúry (HKŠ) sú špecifickou súčasťou štruktúry krajinej pokrývky. Dôvodom vzácnosti môže byť jedinečnosť, neopakovateľnosť. Špecifické usporiadanie historických krajinných štruktúr vplýva z kombinácie faktorov: osídlenia, usporiadania agroštruktúr (lúky a polia), usporiadania formácií drevinovej vegetácie, usporiadania cestnej siete, špecifik geografických a geopolitických podmienok, pohraničná oblasť, konfínium. Pri porovnaní existujúcich typov historických krajinných štruktúr s výskytom HKŠ v ďalších lokalitách na Slovensku, možno posúdiť, ktoré z nich sa opakujú, resp. ktoré z nich sú jedinečné a ich výskyt je zriedkavý.

1 Historické krajinné štruktúry ako neodmysliteľná súčasť krajiny.

Historické krajinné štruktúry HKŠ, tvoria neodmysliteľnú súčasť každej krajiny. Niekde sa prejavujú ako nápadné dominanty, veže kostolov, hrady, kaštiele a profilujú celý obraz krajiny. Niekde sa vyskytujú skryto, ako nevýrazné zmeny reliéfu, zručaniny, línie kríkov a sú iba nenápadnými objektmi krajinej pokrývky. V krajine sú vždy prítomné, aj keď si ich existenciu neuvedomujeme. Minulosť je v krajine neustále prítomná. HKŠ reprezentujú staršie vývojové horizonty v histórii krajiny (JANČURA, 1998). Historické krajinné štruktúry sú, obrazne povedané pamäťou krajiny. Sú reliktom antropických činností, ktoré sa zachovali do súčasnosti. Spravidla vždy časť súčasnej krajinej štruktúry má i viditeľné reliktné formy HKŠ. HKŠ predstavujú špecifický, dobovo a priestorovo ohraničený subtyp súčasných krajinných štruktúr ako celku (JANČURA, BOHÁLOVÁ, 2009). HKŠ sa často vyskytujú len v izolovaných fragmentoch, buď z dôvodov postupného rozpadu, alebo sú prekryté inými súčasnými objektmi, či novým spôsobom využitia zeme. Možno ich tiež charakterizovať ako hmotnú, nehnuteľnú časť kultúrneho dedičstva (HUBA ed., 1988). Historické krajinné štruktúry spoluvytvárajú charakteristický vzhľad krajiny.

1.1 Prírodné a kultúrne dedičstvo ako súčasť hodnoty krajiny.

Chránená krajinná oblasť (CHKO) Biele Karpaty je špecifická rozsiahlym výskytom historických krajinných štruktúr. Horná Súča je jednou z obcí Bielych Karpát, ktoré sa môžu pochváliť, že majú vo svojom chotári ojedinelé artefakty HKŠ. Mnohé z nich však

doteraz neboli známe, respektíve sa príliš nevedelo o ich hodnote. Preto skôr než si tieto hodnoty popíšeme a vyčíslime, vysvetlíme si ako sa dajú v krajine nájsť.

Výskum historických krajinných štruktúr prebiehal v rámci prehodnotenia existencie CHKO Biele Karpaty na Slovenskej agentúre životného prostredia v Banskej Bystrici a Technickej univerzite vo Zvolene, Fakulte ekológie a environmentalistiky, Katedre plánovania a tvorby krajiny. V súčasnosti sa oživil záujem o definovanie hodnôt krajiny, hlavne na miestnej úrovni. Vedomie hodnôt krajiny je súčasťou aj našej osobnej identity. Z hľadiska potreby právnej ochrany krajinných hodnôt bol v zákone č. 543/2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny, zavedený relatívne nový pojem „*charakteristický vzhlad krajiny*“ (ChVK).

S termínom charakteristický vzhlad krajiny súvisia ďalšie termíny, ako je „krajinná scenéria“, „krajinný obraz“ a „krajinný ráz. Súčasťou ochrany prírody je aj starostlivosť o krajinu. CHKO Biele Karpaty bola vyhlásená v roku 1979 vyhláškou MK SSR č. 111/79 Zb., (po prvej úprave hraníc bola novelizovaná vyhláškou MK SSR č. 65/89 Zb.) z dôvodu: „*zachovania a zveľadovania ukázkových častí rázovitej krajiny Bielych Karpát, klimatických, vodných, pôdnych a lesných pomerov, zdravotno-rekreačných hodnôt, celkovej pestrosti flóry a fauny ako aj rozptýlených prírodných výtvorov a špecifických foriem historického osídlenia, osobitného vedeckého, kultúrno-výchovného a estetického významu a zabezpečenia ich optimálneho využitia*“ (KUČA, MÁJSKY, KOPEČEK, JONGEPIEROVÁ, 1992).

Krajina v katastrálnom území Hornej Súče je príkladom výskytu toho, čo sa stalo dôvodom pre vyhlásenie ochrany: „*prítomnosť ukázkových častí rázovitej krajiny a špecifických foriem historického osídlenia*“. Dôvodom pre ochranu je hodnota niečoho. Prírodné a kultúrne dedičstvo predstavuje samo o sebe hodnotu, a tým aj dôvod pre zachovanie a starostlivosť. V roku 2000 bol vo Florencii podpísaný Európsky dohovor o krajine (EDoK), ktorý ochranu krajiny nechápe pasívne ako konzervovanie jej stavu, ale aktívne ako zveľadovanie toho, čo je v krajine pozitívne. Predpokladá aj širokú spoluúčasť a vôľu verejnosti. S tým súvisí aj ďalší termín „*charakteristické črty krajiny*“ (ChČK). V zmysle EDoK reprezentujú charakteristické črty krajiny jednotlivé znaky v krajine, ktoré spoluvytvárajú ChVK.

Charakteristický vzhlad krajiny predstavuje súbor znakov v krajine. Termín sa v EDoK objavuje vo viacerých súvislostiach. V súvislosti s cieľovou kvalitou krajiny, ktorá je chápaná ako „*prianie a požiadavky verejnosti týkajúce sa charakteristických črt krajiny, v ktorej žije, formulované pre danú krajinu kompetentnými orgánmi verejnej správy*“. To znamená súvisí s aktivitou a záujmami obyvateľov územia. V súvislosti s krajinou je charakter krajiny formulovaný ako „*výsledok činností a vzájomného pôsobenia prírodných a/alebo ľudských faktorov*“. Občania by teda mali vstupovať do procesov ktoré ovplyvňujú vzhlad ich krajiny.

Pri pozorovaní krajiny si spravidla hneď všimneme, že niektoré prvky (črty, znaky) krajiny ju výraznejšie formujú ako ostatné. Môžeme hovoriť o významnosti týchto prvkov. „Významný krajinný prvok“ (VKP) predstavuje samostatnú kategóriu znakov, ktoré sa v krajine vyskytujú. Významný krajinný prvok v zmysle zákona č. 543/2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny je taká časť územia, ktorá utvára *charakteristický vzhlad krajiny*: les, rašelinisko, brehový porast, jazero, mokrad', rieka, bralo, tiesňava, kamenné more, pieskový presyp, park, aleja, remíza. V tomto kontexte sa vyskytuje aj termín „jedinečná a prirodzená krajinná štruktúra“. Metodika pre „Program starostlivosti o CHKO/NP“ v časti „Pasport významných častí prírody a krajiny“, uvádza významné krajinné prvky a rozširuje ich o „tradičné osídlenie“. Podobne aj definícia ChVK, pre „územie s charakteristickým vzhladom krajiny“, uvádza okrem iného aj prítomnosť špecifických foriem historického osídlenia.

Zaujímavé je, že termín „historické krajinné štruktúry“ (HKŠ) nie je právne ošetrený. Nevyskytuje sa v žiadnom zákone. Ostáva teda na miestnych obyvateľoch a samospráve ako tento jav uchopia. Ak pripustíme, že HKŠ sú hodnotou, potom je tu dôvod manažovať ich zachovanie.

2 Špecifické usporiadanie historických krajinných štruktúr.

Krajinu môžeme chápať ako sústavu znakov, ktoré majú istú zákonitú usporiadanosť. Miera usporiadanosti môže byť chápaná ako krajinnno-estetická kategória, ako istý charakteristický stav usporiadanosti. Bežný človek ich vníma ako niečo pekné a prít'azlivé v krajine. Ako súlad.

Krajinný vzorec je špecifické rozmerové a kompozičné usporiadanie bodových, líniových, polygonálnych prvkov štruktúry krajinnnej pokrývky (ŠKP). Tie vyplývajú z historického kontextu využívania krajiny vo vzťahu k prírodným danostiam územia. Majú čitateľné geometrické charakteristiky. HKŠ spravidla takéto formácie vytvárajú. Predpokladom „čitateľnosti“ komponentov je ich výškový a tvarový kontrast. Vo voľnej krajine sú obvykle tvorené nelesnou drevinovou vegetáciou (NDV) na matrici lúk, alebo sú to lúky na matrici lesa. Ak usporiadanosť zložiek krajinnnej štruktúry dosiahne parametre krajinného vzorca, predstavuje v rámci ChVK (krajinného obrazu) neopakovateľnú hodnotu. Vizuálne ju vnímame ako pozoruhodné tvarovo zaujímavé formy v krajine. Usporiadanie znakov vytvára špecifické obrazce, vzorce v štruktúre krajiny. Špecifické usporiadanie HKŠ vplýva z kombinácie: faktorov osídlenia + usporiadania agroštruktúr (lúky a polia) + usporiadania formácií NDV + usporiadania cestnej siete + špecifik geografických a geopolitických podmienok (pohraničná oblasť, konfnium).

Príčinnosť vzniku a špecifik miestnych HKŠ v Hornej Súči je podmienená aj geopolitickými podmienkami. Biele Karpaty ležia v pohraničnej oblasti, známej ako

konfínium. V konfínium a jeho blízkosti prebehol proces kopaničiarskeho osídlenia. Biele Karpaty ležia na pomedzí Čiech a Slovenska. Štátna hranica tu však nebola vždy stabilná. V priebehu histórie sa posúvala. Formovala sa aj počas 19. storočia. Tento fakt je čitateľný v krajine. Súčasná hranica nevedie prirodzenými geografickými hranicami, t.j. rozvodným chrbtom Moravy a Váhu, ale Biele Karpaty sú rozdelené hranicou formujúcou sa rôznymi inými okolnosťami.

Konfínium slúžilo ako ochranný pás hraníc. Tvorilo ho územie medzi štátnou hranicou a vnútornou obrannou líniou, ktorý mal zabrániť vpádom nepriateľov do vnútrozemia štátu. Dodnes sú tieto polohy zachované ako miestopisné názvy „šance“. Nazývali sa aj preseky, záseky, záruby (stromami zatarasené cesty). Špecifiká konfínia sú v tom, že to bolo dlhodobé územie so zákazom osídlenia. Pre takéto územia bolo, v rannej fáze typické nepravidelné osídlenie. Osídlenie prebiehalo spontánne „na čierno“. Veľká časť osídlenia je na flyši, ktorý predstavuje mierne členenú podvrchovinovú krajinu. Tak budovy, ako aj políčka, sa situovali podľa možností reliéfu. Kde bola rovnejšia plocha tam sa využila. Vznikla špecifická plátová forma políčok, ktoré mali obdĺžnikový a nepravidelný štvorcový tvar. Kým v pravidelne usporadaných osadách boli dodržiavané relatívne prísne lokačné zásady, v konfínium sa stavalo bez pravidiel. Podobne aj architektúra drevených zrubových stavieb nekopíruje svoj regionálny vzor. Sú to jednoduché, spravidla jedno - dvojpriestorové domy so sedlovou strechou bez ozdôb. Spolu s nepravidelne umiestnenými políčkami, lúčkami, lesíkmi a cestami vytvárajú miestny charakteristický vzhľad krajiny.

2.1 Osídlenie ako súčasť historických krajinných štruktúr.

Územie Hornej Súče je charakteristické prítomnosťou roztrateného osídlenia-kopanicami. Roztratené osídlenie vo všetkých oblastiach Slovenska má niektoré spoločné vlastnosti. V prvom rade sa vyznačuje najvyššou mierou rozmanitosti krajinskej štruktúry na Slovensku. Na usadlosti nadväzujúce plochy lúk a polí vytvárajú systém mikroštruktúr a vizuálne „oživujú“ krajinu. Roztratené osídlenie sa vyznačuje aj špecifickým usporiadaním formácií NDV.

Podľa okolností vzniku, geografickej polohy v rámci Slovenska sa vyčleňujú viaceré oblasti roztrateného osídlenia. Územie Hornej Súče patrí do Myjavsko - bielokarpatskej oblasti. Kopanice získali roľníci kultivovaním dovtedy poľnohospodársky nevyužívanéj pôdy, t.j. rúbaním, klčovaním, žiarením lesov, krovinových plôch a pod.

Roztratená sídelná forma kopanic sa vymyká charakteru bežných rozšírených sústredených sídiel viacerými črtami. Na Slovensku vytvára samostatné vzácne špecifikum. Usadlosti ležia osamote v členitých horských terénoch, v reťazovej zástavbe v údoliach, alebo tvoria menšie, či väčšie zhluky. Je s nimi spojené aj špecifické ľudové stavitelstvo, uzavreté, alebo polouzavreté usadlosti.

Kopaničiarske osídlenie Bielych Karpát, má niekoľko subtypov :

- myjavské kopanice na pahorkatine až podvrchovine
- kopanice na vrchovine až hornatine situované prevažne na svahoch konkávných útvarov, na svahoch
- kopanice centrálnej časti Bielych Karpát na hornatine situované prevažne v exponovaných polohách odlesnených hôľ

2.2 Usporiadanie historických krajinných štruktúr.

Historicky boli HKŠ zaujímavé aj svojou textúrou a rozmanitosťou pestovaných kultúr. V minulosti tvorili pestrú malebnú krajinu, pútavú pre ľudský zrak. Dnes sú výraznejšie plošne zastúpené relatívne homogénnymi (zelenými) trvalými trávnyimi porastmi. Prevládajú zelené plochy lemované drevinami. Majú osobitné postavenie pri hodnotení krajiny, pre svoj vonkajší vzhľad, a špecifické hodnoty.

S prítomnosťou HKŠ v krajine súvisí otázka ich pôvodu, časového zaradenia a funkčnosti. Vo vzťahu k ChVK je významný ich podiel na autenticite a originalite prostredia. V oblasti Bielych Karpát najčastejšie zastúpenie majú agroštruktúry ako typy usporiadania poľnohospodárskych kultúr. Prejavujú sa (a) reliéfnymi formami, ako často nevýrazné morfológické anomálie, (b) ako zložky (plochy) štruktúry krajinej pokrývky ŠKP a samostatne ako kultúrne artefakty.

(a) Reliéfne formy historických krajinných štruktúr zastupujú antropogénne útvary súvisiace s poľnohospodárskou činnosťou – agrárne terasy. S týchto útvarov v území nájdeme aj HKŠ súvisiace s dopravou – líniové cestné úpravy, úvozy a s vojenskou činnosťou (obranou) – valy (šance), hradiská a hrady.

(b) Zložky štruktúry krajinej pokrývky. Štruktúry plošných a líniových prvkov v krajine vytvárajú útvary - krajinné vzorce (obrazce, piktogramy). Líniové prvky sú zastúpené najmä líniovou NDV a líniami políčok, resp. lúk. Plošné prvky sú zastúpené najmä trvalými trávnyimi porastmi. Mnohé z nich boli pred tým polia. Tieto štruktúry predstavujú reprezentatívne znaky krajiny. Podľa tvaru plôch, ich veľkosti, umiestnenia na svahu, využitia možno rozlíšiť v centrálnej časti Bielych Karpát nasledujúce typy usporiadania mikroštruktúr:

1. líniové na nive, najčastejšie v kontakte so záhradami a zastavanými plochami
2. líniové na svahu kolmo na vrstevnice, často lemované nelesnou drevinovou vegetáciou
3. líniové na svahu rovnobežne s vrstevnicami, často lemované nelesnou drevinovou vegetáciou

4. vejárové (líniový typ s rozbiehajúcimi sa švíkmi), usporiadanie vzniklo za špecifických reliéfnych podmienok

5. polygonálne, plátové usporiadanie je zvláštnosťou regiónu, ide o plochy trvalých trávnych porastov, ktoré sú prerozdelené líniami nelesnej drevinovej vegetácie do viacej pravouhlých útvarov.

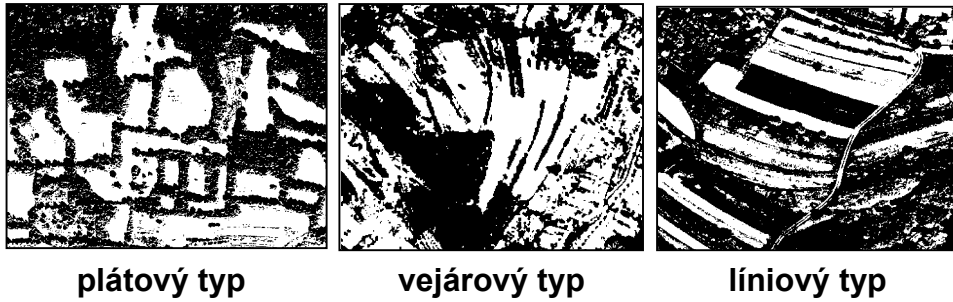
2.3 Agroštruktúry ako špecifická časť usporiadania historických štruktúr.

Diferenciácia typov HKŠ viazaných poľnohospodárske kultúry a nelesnú drevinovú vegetáciu je podľa tvaru štruktúr, ich základného geometrického usporiadania okraja a vnútornej plochy, vzťahu štruktúr k reliéfu, obsahu štruktúr (orná pôda, trávniky, dreviny) a stav sukcesie v štruktúrach podľa stupňa zrástau.

Typ štruktúr	%	Subtyp	Subtyp	Výmera ^a v ha	%	Počet plôch
Líniové usporiadanie	13,4 %	líniové rovnobežne s	v NDV	1039,4	8,3 %	48
			s prevahou	135,0	1,1 %	11
		líniové kolmo na vrstevnice		139,2	1,1 %	16
		líniové na nive		162,6	1,3 %	6
		vejárovité		54,6	0,4 %	10
		nekompaktné, zarastajúce,		155,2	1,2 %	5
Plátové usporiadanie	4,2 %	existujúce		378,4	3,0 %	12
		zanikajúce		148,4	1,2 %	7
	1,0 %	zarastené		125,5	1,0 %	2
TTP na chrbátoch				154,0	1,2 %	3
TTP na matrici les				37,0	0,3 %	31
Prechodné štruktúry				700,7	5,6 %	80
Mezoštruktúry				926,8	7,4 %	87
Les				8396,7	66,7 %	19
Ostatné plochy (kompaktné sídlo)				25,9	0,2 %	2
SPOLU				12579,4	100 %	339

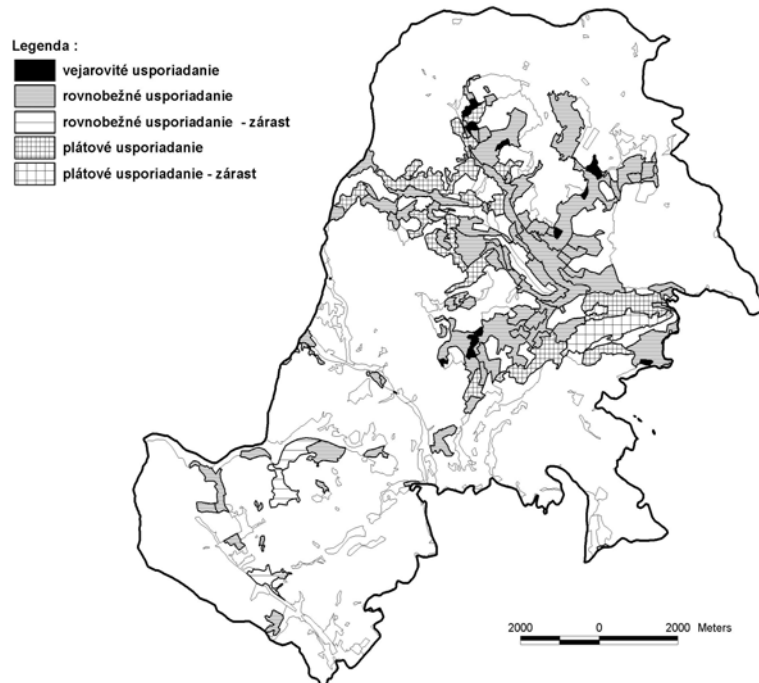
Tabuľka výskytu foriem HKŠ v katastri Horná Súča (Autor: Bohálová, 2010).

Základné geometrické útvary sú podľa tvaru: bodové, zhlukové, líniové a polygonálne. Z nich môžeme odvodiť typológiu tvarov HKŠ. Na prvej (jednoduchej) taxonomickej úrovni sú to typy tvoriace: solitérne a difúzne usporiadanie, líniové usporiadanie a polygonálne usporiadanie.

Príklady krajinných vzorcov: Špecifické usporiadanie agroštruktúr.

Ako špecifické a vzácne HKŠ sa javia plátové a vejárovité typy. Miestne plátové typy sú špecifické svojou neusporiadanosťou, lebo sú prejavom spontánneho osídľovania v území pohraničia - konfinia. V porovateľných lokalitách na Slovensku sa vyskytujú skôr ako forma malého pasienku. Môžeme ich považovať za vzácnu formu zložiek ŠKP.

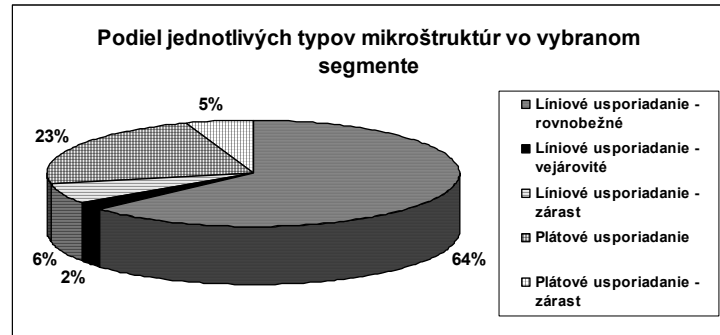
Prehľadná mapa výskytu foriem HKŠ (Autor: Bohálová, 2010).

3 Definícia hodnôt krajiny ako dôvod pre zachovanie a ochranu významných prvkov .

Krajinný ráz a jeho hodnoty identifikujeme na základe prítomnosti viacerých atribútov. Prvý okruh tvoria vlastnosti: originality, autentickosti, pôvodnosti, pravosti vo vzťahu ku miestu a regiónu. Ojedinelosti, vzácnosti výskytu a významu rizika zániku podľa územných dimenzií (svetových, európskych, národných, regionálnych a miestnych) a endemického výskytu.

Na vytvorení hodnoty krajiny sa spolupodieľajú staré artefakty v krajine a ich vek. Ďalej sú dôležité vlastnosti ako identita miesta, vnútorná totožnosť obyvateľov a krajiny, ich

prírodnej a kultúrnej symbióze. Tie sa podieľajú na vytvorení svojrázu miesta a vizuálneho súladu prostredia ako prejavu estetických, harmonických, nenarušených vzťahov. Významným fenoménom sú rôzne formy historických krajinných štruktúr.

Graf relatívneho zastúpenia HKŠ (Autor: Bohálová, 2010).

Po identifikácii a diferenciacii krajinných prvkov (plôch) sme prišli ku ich klasifikácii. Zvolili sme 3 základné kategórie významnosti A,B,C, tak ako je to uvedené v tabuľke. Základným komparatívnym kritériom je tvarová charakteristika a frekvencia ich výskytu. Najzaujímavejšie sa javia plátové a vejárové formy krajinných „vzorcov“. Na základe komparatívnej analýzy s inými podobnými oblasťami, roztrateného osídlenia (Podpoľanie, Ostrôžky, Kysuce, Pieniny) sme stanovili a spresnili kategórie (A, A/B, B, C, D) významnosti, podľa výskytu krajinných vzorcov HKŠ:

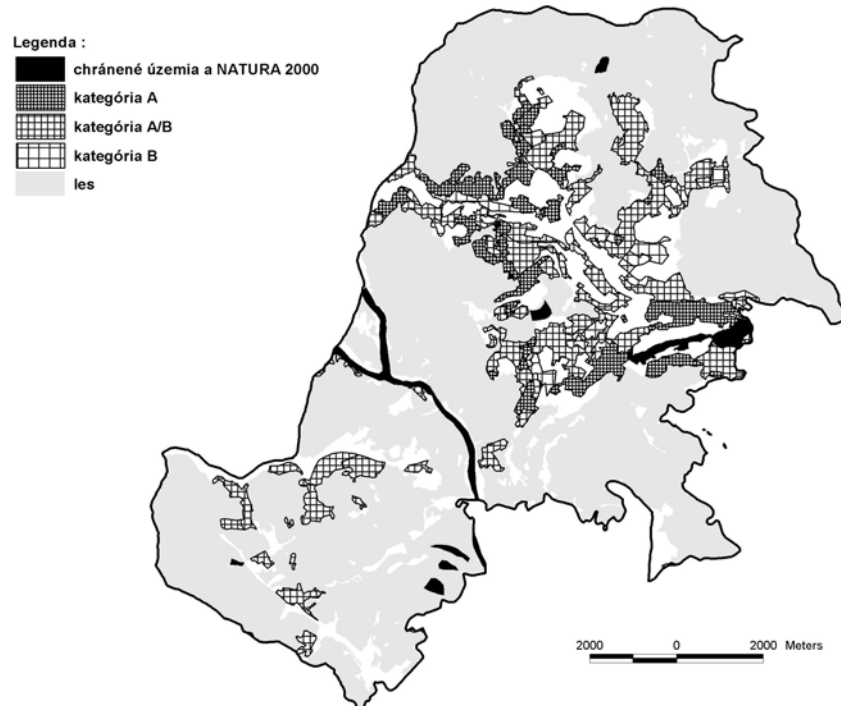
- A - plátové, vejárové
- A/B – plátové zanikajúce, líniové usporiadanie so zastúpením NDV
- B - líniové usporiadanie s prevahou políčok bez NDV,
- C – líniové usporiadanie na nive
- D - líniové na nive
- E – monokultúrne lúky, „prázdne“

Podľa výskytu jednotlivých diferenčných jednotiek ŠKP – prvkov (plôch) sme ich začlenili podľa uvedených typov, čím vznikol prehľad o ich územnej distribúcii

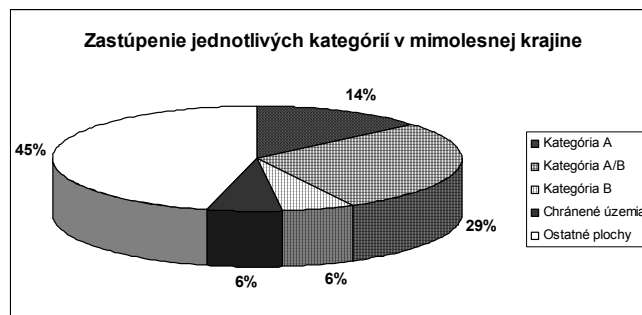
Hodnotovo-významová klasifikácia plôch	
klasifikácia	Popis hodnoty
A	Významné najhodnotnejšie plochy špecifický ojedinelý výskyt medzinárodného a republikového významu
B	Významné hodnotné plochy Regionálneho významu
C	Kontaktné plochy vytvárajúce kontext a lokálne špecifický výskyt

Klasifikácie prvkov na základe vzácnosti / ojedinelosti ich výskytu.

Uvedená mapa a následné grafy ukazujú početnosť výskytu vzácnych foriem HKŠ zaradených podľa typov do hodnotových kategórií. Výsledkom je prehľad vzácnych častí krajiny, ktorý rozširuje rozsah doteraz známych zaujímavých, následne vzácnych a chránených území. Vyplýva z neho, že 55 % územia obsahuje vzácny výskyt plátových, vejárovitých a líniových foriem. Ich vzácnosť vyplýva z kontextu ich vyskytujú v špecifických historicko-geografických súvislostiach.

Prehľadná mapa výskytu vzácnych lokalít ochrany prírody a významné krajinné prvky, HKŠ (Autor: Bohálová, 2010).

Graf relatívneho zastúpenia kategórií významnosti krajinných prvkov vo voľnej krajine mimo lesa (Autor: Bohálová, 2010).

3.1 Hodnotenie významu HKŠ v starostlivosti o krajinu

Ochrana prírody a krajiny má dva základné aspekty: ochranu prírody a ochranu krajiny. Dôraz v súčasnom chápaní ochrany je kladený najmä na ochranu prírody, t.j. ochranu biotopov (európskeho a národného významu) a chránené druhy. Ochrana krajiny má odlišné poslanie. Integruje záujmy ochrany prírodného aj kultúrneho dedičstva, čo sa dá lepšie vyjadriť termínom „starostlivosť o krajinu“. Ak hovoríme o hodnotách krajiny v CHKO, aj mimo nej, musíme začať od krajinného rázu. Takto historicky vznikli všetky chránené územia. Najprv si človek všimol ich krásu, potom si uvedomil ich vzácnosť, ojedinelosť, neopakovateľnosť. Následne identifikoval výskyt chránených druhov. Dnes však vieme, že aj krajinný typ môže byť vzácny, zanikajúci a ohrozený. Výskyt špecifických štruktúr v krajine v súčasnosti vnímame ako súčasť hodnôt krajiny.

Výsledkom výskumu HKŠ v Hornej Súči je prehľad vzácných častí krajiny, ktorý rozširuje rozsah doteraz známych chránených území. Dokázali sme, že význam zriadenia CHKO, v zmysle dôvodu ochrany, sa nestratil. Skutočnosťou je, že aplikácia poznatkov o charakteristickom vzhľade krajiny (ako súboru znakov) a charakteristických črt krajiny umožňuje identifikovať a klasifikovať hodnoty krajiny.

Krajina Hornej Súče obsahuje výskyt špecifických foriem (známeho) výskytu roztrateného kopaničiarskeho osídlenia a (menej známeho) výskytu jedinečných foriem HKŠ. Historické krajinné štruktúry sa javia ako špecifické morfo-genetické krajinné vzorce. Tým môžeme konštatovať, že (aj v prípade bez výskytu vzácných druhov a biotopov) krajina obsahuje pozoruhodné a vzácne typy krajín a tie sú hodné ochrany.

Výsledky sa dajú uplatniť v plánovacom procese. Klasifikácia do kategórií A, A/B, B umožňuje formulovanie odporúčaní a regulatív, tak pre územný rozvoj, územné plánovanie jako aj projekty pozemkových úprav a iné koncepčné dokumentácie ako sú napríklad rozvojové programy. Ukazuje sa, že generovanie informácií a integrované chápanie prírodných a kultúrnych hodnôt vedie k multiplikačnému efektu. Krajina obsahuje ďaleko viac zaujímavostí ako identifikujeme pri bežne používanom súčte prírodných a kultúrnych pamiatok. Rozšírenie poznatkov o území a definovanie tých atribútov, ktoré robia krajinu atraktívnou sú dôležitými podnetmi aj pre cestovný ruch.

3.2 Možnosti a potreba reálneho zachovania HKŠ.

Naši predkovia vnímali krajinu inak ako my. Biele Karpaty sú ukážkou harmonického spolužitia človeka so svojím prostredím. Miestami sú príkladom identickej krajiny. Ľudia v krajine ostali natrvalo. Dali tým krajine inú podobu. Prírodné prvky skĺbili s ľudskými dielami. Tak sa táto krajina stala sama o sebe pamiatkou, dedičstvom po našich predkoch. Podmienkou zachovania charakteristického vzhľadu krajiny a zároveň aj biotopov s chránenými druhmi je súčasný spôsob využitia krajiny. Vyžaduje udržanie človeka v krajine, vytvorením vhodných podmienok pre jeho život. Krajina a ľudia spolu interagujú, vytvárajú spoločnú jednotu. Nenarúšajme ju, ale naopak, podporujme toto

spojenie. Naši predkovia dali krajine jej dnešnú podobu. Ale hodnota krajiny vzniká až vtedy, keď si ju uvedomíme a vieme jej význam uplatniť a použiť (JANČURA, BOHÁLOVÁ, 2009).

Abstract: Historical landscape's structures are specific component of land-cover structures. Unique and non-repetitive occurrence is reason for their richness. Specific arrangement of historical landscape's structures rises from combination of several factors like: settlements, agro-structures' arrangement (meadows and fields), formations of non-forestry vegetation, formations of communications' network, specific of geographic and geopolitical conditions, border region – "konfinium". Historical landscape's structures we can appreciate as typical for repetitive ones and specific for non-repetitive with rare occurrence comparing existing types in another localities of Slovakia.

Literatúra:

(1) HUBA, M. ed. (1988). *Historické krajinné štruktúry. Ochrana prírody, odborná príloha spravodaja* Bratislava : MV SZOPK, s.62.

(2) JANČURA, P. (1998). Súčasná a historická krajinná štruktúra v tvorbe krajiny. In *Životné prostredie*. Bratislava : ÚKE SAV, Vol. 32, no.5, 1998, s.236-240.

(3) JANČURA, P., BOHÁLOVÁ, I. (2009) : Biele Karpaty, krajina bez hraníc. In *Enviromagazín*, , Roč.14, č.2, 2009, s.16-18.

(4) JANČURA, P., SLÁMOVÁ, M. (2009). Ochrana krajinného rázu v Slovenskej republike – nové úlohy a nové odpovede. In Vorel, I., Kupka, J.: *Aktuální otázky ochrany krajinného rázu*. Praha : Centrum pro krajinu, s.25-28.

(5) KUČA, P., MÁJSKY, J., KOPEČEK, F., JONGEPIEROVÁ, I.(1992) *Biele Karpaty, Chránená krajinná oblasť*. Bratislava : Ekológia, 380 s.

Kontakty:

doc. Ing. Peter Jančura, Ph.D¹

Katedra plánovania a tvorby krajiny, Fakulta ekológie a environmentalistiky

TU vo Zvolene, T. G. Masaryka 24, 960 53 Zvolen

jancura@vsld.tuzvo.sk

Mgr. Iveta Bohálová²

Slovenská agentúra životného prostredia,

Tajovského 28, 975 90 Banská Bystrica

iveta.bohalova@sazp.sk

Poznámky k některým otevřeným otázkám ochrany krajinného rázu

(Remarks on some open issues of landscape character protection)

Ivan VOREL

Použití stejných ochranných podmínek v hodnoceném území (plošná ochrana) a diferenciacie území na území s rozdílnými ochrannými podmínkami (selektivní ochrana) přinášejí své specifické problémy tkvícími v nepřiměřených způsobech ochrany u plošného hodnocení a v podcenění lokálních hodnot v územích s nižší výrazností charakteru krajiny.

Požadavky na přizpůsobení novodobé architektury tradičnímu venkovskému prostředí je nutno diferencovat dle dochovaných hodnot prostředí a vizuálních souvislostí nové zástavby.

Významnost vizuálních účinků závisí na charakteru záměrů, na měřítku zásahu a síle účinku. Závisí také na charakteru prostorových vztahů, na okruhu viditelnosti, pohledové exponovanosti a kontextu s cennými znaky charakteru krajiny.

Posuzování vlivu staveb na krajinný ráz (případové hodnocení) a posuzování území z hlediska krajinného rázu (preventivní hodnocení) otvírají stále nevyjasněné otázky. Ukazuje se stále a znovu, že postupujeme vpřed ve vývoji vědeckých metod a jejich praktických průmětů do hodnocení krajiny, ale vyjasněny nejsou některé základní otázky – co chránit, v jakém území a do jaké míry?

1 Plošná a selektivní ochrana krajinného rázu

1.1 Plošná ochrana krajinného rázu a její problémy

Ladislav Žák napsal v díle „Obytná krajina“ v roce 1947 :“ nelze vymezit všechny nenáročné, avšak neobyčejně životně cenné oblasti krajinné a všechna neznámá a nepovšimnutá prostorová utváření stavebních, nerostných a rostlinných prvků z jejichž souhrnu a souladu je složen a vytvářen náš krajinný přírodní příbytek, obyvatelná země a krajina. Je jasné, že tento souhrn lze chránit pouze celý – v celku i v podrobnostech – chránit vše – a něco z této ochrany vyjmout“

Ochrana krajinného rázu se skutečně týká veškerého území platností §12 v rámci obecné ochrany dle Zák. č. 114/1992 Sb., avšak nic z této ochrany vyjmuta není neboť v podstatě nelze stanovit předem, že některá území jsou imunní vůči jakékoliv změně, jakémukoliv zásahu.

Různé krajiny mají různě výrazný krajinný ráz. Je to dáno tím, že někde jsou soustředěny určité znaky krajinného rázu, tyto znaky jsou velmi silné a cenné a v jiných územích takové znaky soustředěny nejsou.

Ladislav Žák píše: „*Společným názvem pro soubor znaků a vlastností, jimiž krajina působí na lidského ducha a jimiž se také ve skutečnosti vyznačuje, je ráz neboli charakter. Jestliže v tomto souboru vlastností některá... skupina vlastností převládá, pak pravím, že krajina má vyhraněný neboli výrazný charakter. Stává se však, že není převládající vlastnosti nebo skupiny znaků a krajina je ...bezvýrazná. Ani v tomto případě však krajina neztratila charakter, neboť její ráz tkví právě v její bezvýraznosti, v nedostatku převládajících vlastností*“.

Význam hodnot, které tkví v charakteru krajiny, je v krajině relativní. To, co bychom nepřipustili v krajině s jedinečnými scenériemi, s přírodními krásami a kulturními cennostmi, bychom byli ochotni připustit v krajině chudé na významnější znaky krajinného rázu. Důležitost jednotlivých znaků je však také velmi relativní. To, co je v krajinné scéně území s výrazným rázem a četnými estetickými hodnotami běžné, kde bychom byli ochotni např. stavební zásah tolerovat, může být v jiném typu krajinné scény významnou hodnotou, jejímž narušením by došlo k podstatné změně a ke snížení hodnoty krajinného rázu.

Plošná ochrana krajinného rázu je nutná, uplatňování stejných hledisek v různých typech krajiny a relativita hodnot krajinného rázu by však silně ztěžovaly územní rozvoj a potírala by principy územního plánování.

Na úrovni velkoplošných ZCHÚ by mohla směřovat k upřednostnění charakteru celého území a potlačení reálné situace detailu (uplatnění zásad ochrany platných pro celé území VZCHÚ v místech kde to není vhodné) nebo naopak řešení detailů bez ohledu na celek (hodnocení jednotlivých staveb v různých lokalitách ad hoc).

1.2 Selektivní ochrana krajinného rázu a její problémy

Kompatibilita koncepcí ochrany krajinného rázu a nástrojů územního plánování a strukturovaná koncepce ochrany krajinného rázu VZCHÚ vyžadují diferenciaci území dle specifických znaků vlastností krajinného rázu - vymezení zón či pásem odstupňované ochrany krajinného rázu. Na různých úrovních velikosti území mohou vzniknout segmenty krajiny ve kterých je nutno uplatňovat zvýšenou ochranou krajinného rázu.

Jedná se o vymezení oblastí se shodným krajinným typem a stanovení cílových charakteristik v Zásadách územního rozvoje zpracovávaných pro území krajů, území zvýšené ochrany krajinného rázu v generelech krajinného rázu krajů, území nevhodná, spíše nevhodná a podmíněně vhodná pro umístování VTE a FVE z hlediska ochrany přírody a krajinného rázu na území krajů a území ORP, pásma odstupňované ochrany krajinného rázu na území CHKO nebo na území menších samosprávných celků.

Vzniká vzájemně se překrývající systém selektivní ochrany. Jeho výhodou je kompatibilita s rozvojovými koncepcemi a s nástroji územního plánování. Jeho nebezpečím je určitá rezignace na ochranu krajinného rázu v územích s nižší výrazností charakteru krajiny a menším podílem význačných a jedinečných znaků a hodnot krajinného rázu. Tak může ztratit ochranu řada drobnějších krajinářsky cenných lokalit.

Řešením je uplatňování selektivní ochrany v rámci koncepcí (model: preventivní ochrana – rozvojová koncepce) spolu s uplatňováním plošné ochrany v rámci jednotlivých akcí (model: případové hodnocení – konkrétní záměr).

2 Architektonický výraz staveb a tradiční obraz krajiny

2.1 Proč zasahovat do architektonického výrazu staveb a přizpůsobovat je tradičnímu obrazu krajiny?

V některých situacích, pokud je navrhovaná stavba součástí typické zástavby spoluvytvářející ráz (rázovitost) krajiny nebo pokud se navrhovaná stavba dostává do přímého vizuálního a prostorového kontextu s rázovitou, architektonicky cennou zástavbou, je nutno architektonický výraz nové stavby korigovat, přizpůsobovat danému prostředí nebo nalézt spojovací prvky mezi historickou architekturou tradičních staveb a novodobou architekturou navrhované stavby. Jaká má být míra tohoto přizpůsobení?

O obtížnosti odpovědi na tuto otázku svědčí kapitola „Stavba a krajina“ z díla „Obytná krajina“ Ladislava Žáka z roku 1947. Jedná se o modelový příklad – „stavba v prostředí horské krajiny a vesnice – jaké jsou možnosti?“ L. Žák uvažuje o této situaci a nedochází k žádnému přijatelnému výsledku. Jeho važování je možno rozložit do čtyřech úvah:

První úvaha - Stavbu „bílého hranolu puristické stavby“ autor zavrhl hned na začátku bez velkého zdůvodňování – *„přírodní hmoty budou lépe než hladká omítka spojovati stavbu s přírodním okolím...“*

Druhá úvaha - Stavba která je nenápadná použitím drsných přírodních materiálů, které se nacházejí v okolí – kámen, dřevo. Vzniká rozpor – nesoulad mezi touto stavbou a mezi ostatními stavbami horské vsi – některé jsou přestavěné, jiné mají starobylý výraz. *„Soulad staré vsi s krajinou byl přirozený, pravdivý a opravdový, zatímco nenápadnost nové stavby bude do značné míry umělá, nepravdivá zdánlivá.“*

Třetí úvaha - Použití běžných venkovských stavebních hmot (obdélný půdorys, sedlová střecha) s moderní dispozicí. *„Leč i tato možnost se ukazuje jako umělá a nakonec opět nápadná právě svou úzkostlivou snahou o nenápadnost“*

Čtvrtá úvaha - Nestavět radši nic... *„Po dlouhém a hlubokém přemýšlení – i kdyby bylo nalezeno sebe dokonalejší řešení, nemohl by se dobrý projektant – kdyby byl zároveň kulturním člověkem – ubránit myšlence, že by bylo daleko lépe, kdyby opuštěná drsná krása horské krajiny zůstala neporušena“*

V praxi ochrany přírody však se však nelze opřít o tak rozporné názory. Je nutno přístup do značné míry zjednodušit do dvou základních možností.

Pokud je stavba navrhována do osamělé polohy bez vazby na tradiční vesnickou zástavbu a bez vazby na jedinečné přírodní hodnoty, pokud se budoucí stavba nebude uplatňovat v krajinných panoramatech a v typických průhledech a pokud nebude problém ležet v zachování nenarušenosti krajinné lokality, může mít stavba individuální architektonický výraz i formu. V krajinných segmentech (místech nebo i oblastech), kde je hlavním rysem a hodnotou kulturní krajiny typický soulad zástavby a krajinného rámce a tradiční architektonický výraz staveb odpovídající identitě té které krajiny a tyto vlastnosti nejsou výrazněji narušeny, nelze použít u staveb individuální architektonický výraz a formu navrhované stavby.

2.2 Co je to tradiční architektonický výraz staveb ve venkovském prostoru?

Venkovský prostor se vyznačoval vždy určitým – specifickým - vztahem venkovského osídlení a krajinného rámce kulturní krajiny, přizpůsobené více či méně zemědělskému hospodaření. Venkovské osídlení se vyvíjelo od středověkého nebo novověkého založení vesnice k hierarchizované soustavě staveb a areálů – panské sídlo (tvrz, hrad, zámek), hospodářský dvůr, statky, usedlosti, chalupy. V našich kulturních podmínkách - a to je charakteristické nejenom pro českou krajinu - se od středověku až do 20. stol. vyvíjel venkovský dům specifických půdorysů (obdélný, do háku, dvou- tří- nebo čtyřstranně uzavřený dvorec, vše se sedlovou střechou). Tyto formy venkovských staveb převažují – jsou to běžné obytné a hospodářské stavby a právě ony tvoří tradiční architektonický výraz venkovské zástavby. Chalupa či statek se stavením s půdorysem protáhlého obdélníka s rozdílnou šíří štítu (dvě, tři nebo i pět okenních os) a se sedlovou střechou je typickou formou venkovské zástavby české kulturní krajiny (pokud nebereme v úvahu stavby „vyjíměčné“ – kostely, hrady, zámky). Je zbytečné se ptát, které období vývoje lidové architektury je třeba brát za vzor, protože formy objektů lidové architektury se proměňovaly pomalu a ty, které běžně známe, reprezentují nejčastěji období 19. až počátku 20. století.

Protože charakter zástavby a jednotlivých staveb byl pro určité oblasti typický, vznikly tak v rámci obecného kulturního typu také typické znaky identity, typické pro určitou krajinu a závislé na přírodních podmínkách a na kulturním vývoji.

Vedle těchto obytných a hospodářských staveb se v krajině vyskytovaly stavby vyjíměčné, vyjadřující tisíciletou hierarchii společnosti – panská sídla, sakrální stavby a areály. Jejich formy byly individuální a v krajině ojedinělé.

3 Vlastnosti vizuální scény a významnost vizuálních účinků

3.1 Vlastnosti vizuální scény - vizuální citlivost, necitlivost a schopnost vizuální absorpce

Toto téma přináší celou řadu otázek a existuje také celá řada odpovědí. Je to však téma důležité, protože je zřejmé, že některé druhy vizuálních zásahů nepůsobí v krajině nápadně a naopak jiné – mnohem drobnější – mají velmi podstatný vliv. Závisí to jak na samotném zásahu a vlastnostech vlivu, tak také na vlastnostech

krajiny. Důležité je totiž soustředění a výraznost znaků krajinného rázu – tedy jevů, které spoluvytvářejí ráz a identitu krajiny. Soustředění pozitivních hodnot krajinného rázu, zejména hodnot jedinečných a význačných přináší na jedné straně větší přísnost na posouzení vlivu navrhované stavby nebo využití území na krajinný ráz a větší nároky na zapojení do krajiny, na druhé straně může mít krajinný ráz v takové lokalitě takovou výraznost, že nebude podstatně ovlivněna navrhovaným vlivem.

Různé krajiny jsou schopny přijmout jako neproblematické různé druhy zásahů do jejich krajinné scény – do vizuální charakteristiky krajiny. Je to dáno dvěma důležitými vzájemně propojenými vlastnostmi krajiny – vizuální citlivostí krajiny a schopností vizuální absorpce krajiny.

Vizuální citlivost (sensitivita) je patrná u krajinných segmentů, které se vyznačují malým počtem velmi cenných pozitivních znaků krajinného rázu (degradace nebo likvidace znaku může způsobit změnu v charakteru krajiny) nebo absencí rušivých prvků v krajinné scéně. Vizuální necitlivost (insensitivita) je daná absencí významných a cenných znaků krajinného rázu (zásah do vizuálních vztahů nemůže degradovat cenné vizuální znaky, protože zde nejsou přítomny) nebo naopak již existující degradací znaků krajiny

Schopnost vizuální absorpce je schopností vstřebat vizuální zásah – změnu v krajinné scéně – vlivem velké četnosti výrazných pozitivních znaků vizuální charakteristiky nebo absolutní dominancí některého z existujících znaků, vůči kterému je vizuální zásah zanedbatelný (marginální).

3.2 Významnost vizuálních účinků

Významnost vizuálních účinků navrhovaného záměru na ráz krajiny se projevuje ve dvou aspektech. Je to v první řadě charakter záměru z hlediska rozsahu a agresivity možných zásahů a v druhé řadě pak charakter prostorových vztahů v krajině ovlivňující možnosti a okolnosti vnímání zásahu.

Charakter záměru se projevuje v

- předpokladech vizuálních či percepčních zásahů daných charakterem a velikostí staveb, v rozloze venkovních zpevněných ploch (manipulační plochy, parkoviště osobních nebo nákladních vozů), v poloze vstupů a vjezdů do území, ve vlastním provozu – hluk, pohyb, zápach, v osvětlení objektů a ploch včetně světél z automobilového provozu, v předpokládaných nárocích na další rozvoj
- měřítku vizuálních zásahů (zda-li záměr ovlivňuje pouze drobnou část krajiny – dílčí krajinný prostor nebo určité dílčí scénérie nebo naopak ovlivňuje krajinu na úrovni oblasti a celkových panoramat)
- v síle a intenzitě vizuálních zásahů a ve schopnosti vizuální absorpce záměru (zda-li se záměr stává dominujícím prvkem v krajinné scéně a zda-li krajina tak získává nový vizuální atribut nebo zda-li se navrhovaný záměr projevuje jako prvek vizuálně nevýznamný pro charakter krajiny)

V důsledku charakteru prostorových vztahů v krajině je ovlivněn

- okruh viditelnosti záměru přítomností či nepřítomností vizuálních bariér (terénní horizonty, okraje lesních porostů, liniová nelesní zeleň, okraje zástavby atd.)
- možnosti a formy vnímání vizuálních zásahů záměru (změn v krajinné scéně)(zdali je změna pozorovatelná z frekventovaných míst a tras v krajině, zdali je pozorovatelná např. při rychlém průjezdu po motorové komunikaci nebo při chůzi po turistické trase)
- pohledovou exponovanost záměru (poloha záměru na výrazných horizontech, na svazích přivrácených k referenčním bodům a trasám)
- kontext s cennými znaky rázu krajiny (vizuální kontext s přírodními hodnotami, s cennou lidovou architekturou, s významnými a rozlišitelnými scenériemi atd.)

Uvedené poznámky připomínají skutečnost, že základní otázky postupu hodnocení jsou stále dále rozvíjeny dalšími aspekty, důležitými pro posouzení únosnosti zásahů do krajinného rázu, přičemž tyto aspekty nabývají na důležitosti v různých typech krajin a u různých druhů navrhovaných záměrů, přinášejících vlivy na krajinný ráz.

POJMY:

krajinný ráz, ochranné podmínky, selektivní ochrana, plošná ochrana, tradiční venkovská architektura, vizuální účinky, vizuální citlivost

Usage of the same protecting conditions in valuated area (global protection) and differentiation of the area with diverse protecting conditions (selective protection) brings its specific problems coming from inadequate ways of protection in global evaluation and undervaluation of local qualities in areas with lower expressiveness of landscape character. The requirements for adapting of new age architecture to the traditional rural environment must be differentiated according to the extant environment values and visual relation of new construction. The importance of visual effects depends on design character, on the scale of the impact and on the power of influence. It depends also on the character of area relations, on visible range and on the context with valuable figures of the landscape character.

Literatura:

- (1) BEGUSCH-PFEFFERKORN, K., KRAUSE, H. (EDS.): DIE LANDSCHAFTSVERHANDLUNG – EIN LEITFADEN, BUNDESMINISTERIUM FÜR WISSENSCHAFT, VERKEHR UND KUNST, WIEN 1996
- (2) GUIDELINES FOR LANDSCAPE AND VISUAL IMPACT ASSESSMENT, THE LANDSCAPE INSTITUTE/IEEMA, SPON PRESS 2002
- (3) HIRSCHFELD, CH.C.L.: TEORIE DER GARTENKUNST, KIEL 1779, BERLIN 1990
- (4) KÜSTER, H.: GESCHICHTE DER LANDSCHAFT IN MITTELEUROPA, MÜNCHEN 1999
- (5) LOWLAND LANDSCAPE DESIGN GUIDELINES, LONDON/HMSO 1992

- (6) TESSIN, W.: ÄSTHETIK DES ANGENEHMEN, WIESBADEN 2008
- (7) VOREL, I., BUKÁČEK, R., MATĚJKA, P., CULEK, M., SKLENIČKA, P.: POSOUZENÍ VLIVU NAVRHOVANÉ STAVBY, ČINNOSTI NEBO ZMĚNY VYUŽITÍ ÚZEMÍ NA KRAJINNÝ RÁZ – METODICKÝ POSTUP, ČVUT 2004

Některé vybrané problémy v aktuálním hodnocení a ochraně krajinného rázu

*(Some selected problems in the current process of the landscape character assessment
and its protection)*

Darek LACINA

V posledním roce bylo možno zaznamenat v souvislosti s pojmem „krajinný ráz“ události, které ukazují, že i po 18 letech od schválení zákona 114/1992 Sb. je stále celá řada nevyřešených problémů. Jedná se o otázku, zda, případně jak prokazovat odbornou způsobilost pro posuzování krajinného rázu. V současnosti neexistuje právní předpis, který by něco takového vyžadoval. Na toto téma navazuje požadavek na zabezpečení kvality zpracovaných hodnocení. To by bylo možno zajistit nějakou formou oponování, ale zároveň je třeba vyřešit některé praktické otázky. Z praktického pohledu je zajímavým tématem využití zeleně jako clonícího prvku v případě některých sporných staveb a jejich vlivu na krajinný ráz. Jako velmi významný problém, který je třeba řešit, vystupuje rozporuplný přístup resortu životního prostředí k ochraně krajinného rázu ve vztahu k ochraně evropské soustavy NATURA 2000. Tento rozpor je dokumentován na příkladu Lednicko-valtického areálu a zámeckého parku v Lednici.

Úvod

Přestože je pojem *krajinný ráz* (dále jen KR) zakotven v české legislativě již od roku 1992 (§ 12 zákona 114/1992 Sb.), stále existuje celá řada problémů, které zůstávají nevyřešeny, případně se se změnami jiných zákonů (např. Stavebního zákona) nebo jen přirozeným vývojem společnosti objevují nové. V následujícím textu je poukázáno na několik témat, která vyvolala a nadále vyvolávají diskusi mezi odbornou veřejností v poslední době. Jsou to tato témata:

- Autorizace pro hodnocení krajinného rázu
- Oponování zpracovaných posudků
- Čas a zeleň - faktory uchování krajinného rázu
- Ochrana přírody – ničitel krajinného rázu

Téma 1 – Autorizace pro hodnocení krajinného rázu

Již delší dobu je možno slyšet dotazy typu: „Kdo může hodnotit KR?; Jaké vzdělání opravňuje k vytváření posudků hodnocení KR?“ Na druhou stranu působí dobře, když je pod vypracovaným posudkem i nějaké razítko. Zvláště „úřady“, případně jiné

státní instituce si kladou požadavek na prokázání způsobilosti pro vypracovávání posudků. Většinou se v takových případech hovoří o „autorizaci“ pro hodnocení KR.

K tomuto tématu je třeba říci jasně a stručně: V současnosti naše právo žádnou takovou autorizaci nezná ani nepředepisuje! Z toho plyne, že její vyžadování je bezpředmětné. Jinou otázkou je, zda by nebylo dobré, aby byl na zpracovatele „posudků na KR“ kladen nějaký požadavek na prokázání odborných znalostí, neboť z výše uvedeného vyplývá, že v současnosti může „tvořit“ posudky kdokoliv. Je možno konstatovat, že nějaký způsob prověření zájemců o aktivní hodnocení KR formou oprávnění/autorizace by byl vhodný. Avšak v případě, že tuto myšlenku přijmeme, je třeba se zároveň vypořádat s celou řadou otázek. Mělo by existovat jedno nebo dvě oprávnění podle toho, zda půjde o preventivní hodnocení KR nebo o hodnocení (navrhovaných) staveb a využití území z hlediska zásahu do krajinného rázu? To je pravděpodobně otázka řešitelná diskusí odborné veřejnosti. Bouřlivou diskusí a obtížné rozhodování s nejednoznačným výsledkem lze očekávat v otázce vyžadovaných kvalifikačních předpokladů. Co bude důležité? Úroveň vzdělání? Bude stačit střední odborná škola nebo bude vyžadována škola vysoká? A bude pak stačit studium bakalářské nebo bude muset být magisterské? A co ti, kdo vystudovali dříve? Nebo půjde dokonce o absolventy jen určitých škol? Nebo bude třeba prokázat nějakou praxi? Případně jakou? Bude nutno absolvovat nějaký kurz, školení či jinou formu rozšiřujícího studia? Nebo bude třeba složit nějakou zkoušku? Případně bude nutno vyhovět více (všem výše uvedeným) kritériím? Nebo by bylo umožněno, aby se posuzováním mohly zabývat osoby s nějakým již existujícím oprávněním? A které by to byly?

Na to navazuje otázka další – Kdo by měl autorizaci udělovat a vést agendu s tím spojenou? Bude to Ministerstvo životního prostředí jakožto resort zodpovídající za problematiku KR? Nebo to bude nějaké existující profesní sdružení? Česká komora autorizovaných inženýrů a techniků? Česká komora architektů? Nebo někdo jiný? Pokud jde o MŽP, může něco takového dělat, nemá-li k tomu oporu v legislativě? Stačilo by to řešit jen resortním předpisem? U obou „komor“ je problém obdobný. Kromě toho se dá očekávat boj podpořený argumenty a protiargumenty. Např. v následujícím duchu: členové ČKAIT jsou příliš technicistně zaměřeni, nemohou mít širší nadhled, holistický přístup a tak vytříbený estetický cit. Členové ČKA (architekti) zase nemohou hodnotit vliv na KR, když sami navrhují stavby (z nichž některé poškozují hodnoty KR). Architekti nezřídka prosazují především své tvůrčí ego na úkor souvislosti s větším celkem. Nemalá část architektů považuje institut KR za přímé omezování jejich tvůrčí svobody, ale přitom mají základní neznalosti v oblasti ochrany a tvorby krajiny.

Poznámka:

Pro dokladování rozporuplnosti nazírání na KR v ČKA je možno uvést jednu ještě nevyřešenou kauzu z nedávné doby. O co v ní jde?

Architekt (člen ČKA) zpracoval návrh na rekonstrukci domu a posuzovatel tohoto záměru na krajinný ráz (rovněž člen ČKA) napsal negativní vyjádření. Architekt podal

podnět k Dozorčí radě ČKA, zda posuzovatel nejednal v rozporu s Profesionálním a etickým řádem z důvodu překročení rozsahu autorizace. Dozorčí rada se tím zabývala a navrhla zahájit se zpracovatelem posudku disciplinární řízení.

Na této kauze jsou důležité dva aspekty:

1. Řeší se „provinění“, že autorizovaná osoba překročila pravomoci své autorizace tam, kde žádná autorizace ze zákona třeba není.

2. Naprosté nepochopení architektovo i členů Dozorčí rady ohledně práce posuzovatele, který neposuzuje architektonické řešení stavby, ale soulad jejího vzhledu a měřítka ve vztahu k okolí.

1. Téma 2 – oponování zpracovaných posudků

Jde opět o zajímavé téma k diskusi, které může mít racionální důvod, zároveň ale opět vyvolává řadu otázek. Určitě by se oponováním zpracovaných posudků mohlo zamezit současné praxi, kdy jsou na jeden záměr zpracovány dva diametrálně odlišné posudky, které jsou poplatné požadavkům zadavatele (přitom nemusí být vždy „Černý Petr“ jen na straně investora).

Hned se ale naskýtá otázka – Jak by měla být nastavena pravidla? Konkrétně, například, kdo může (nebo naopak nesmí) být oponentem? Jiná (a důležitá) otázka zní: Kdo by měl platit oponentní (další) posudek? A podobných otázek by se našla celá řada. Tento článek ale nemá za cíl navrhnout řešení. Pouze ukazuje aktuální problémy.

Téma 3 – Čas a zeleň – faktory uchování krajinného rázu

Při řešení některých problematičtějších zásahů do KR (především některých staveb) je možno uvažovat o dvou faktorech, které mohou zmírnit (nebo i zcela vyrušit) nepříznivý účinek konkrétního záměru. Jde o využití zeleně jako optické clony (maskovacího prvku). Tento efekt je možno použít pouze u budov, které svou výškou nedosahují měřítka běžné vzrostlé zeleně (např. rodinné domy, většina dnes budovaných skladů, nákupních center, výrobních hal – obecně stavby do výšky zhruba 15 m). V některých případech se již daří částečně dotlačit investory, aby řešili i okolí stavby pomocí vegetačních úprav. Při nich by však nemělo jít pouze o tvorbu pěkných zahradních a parkových úprav, ale měl by být brán zřetel právě na využití zeleně jako vhodně řešené optické bariéry, která sníží negativní působení stavby na KR.

A význam faktoru času je ve spojení se zelení jasný – čím starší vegetační úpravy jsou, tím vyšší a mohutnější jsou clonící dřeviny a tím vyšší je jejich krycí efekt.

Faktor času se ale může částečně projevit i jinak. Jde o „vyblednutí“ nebo „zašednutí“ křiklavě zbarvených fasád některých staveb (převážně obytných budov). Např. zářivě růžová nová fasáda na osamělém zrekonstruovaném domku ve svahu doslova „bije do očí“, ale po pěti letech už zářivost poklesne, vlivem povětrnostních podmínek se změní i odstín barvy a domek již tolik nepřitahuje pozornost (a když ještě před domem vyrostne i nějaký strom či keř, je problém v podstatě vyřešen).

Téma 4 - Ochrana přírody – ničitel krajinného rázu

Úvodem k tomuto tématu je nutno připomenout, že ochrany přírody a krajiny se dělí na obecnou a speciální, přičemž KR patří do ochrany obecné.

V § 12, odst. 1 zákona 114/1992 Sb. je uvedena definice KR. Ať přímo nebo i nepřímo je zde zmíněno na několika místech, že KR souvisí s:

- přírodou,
- kulturou,
- historií.

I když je zřejmé, že tyto tři charakteristiky nemusí být nutně v rovnováze, lze zároveň odvozovat, že se mají navzájem podporovat a společně působit jako faktor zvyšující hodnoty KR (neměly by tedy stát proti sobě).

V současnosti ale řeší resort životního prostředí nezdědka problém, kdy proti sobě stojí speciální a obecná ochrana přírody. Konkrétně jde o střet mezi ochranou chráněných druhů (a jejich biotopů) a ochranou KR. V drtivé většině případů je to výsledkem našeho členství v EU, kdy byla, pod vlivem mezinárodních závazků plynoucích z účasti v tomto společenství, přijata rozhodnutí a opatření na ochranu druhů a přírodních stanovišť (soustava NATURA 2000) a jejich prosazování je vedeno často silně konzervativním a v konkrétních případech i byrokratickým a rigidním přístupem dotčených orgánů ochrany přírody (úmyslně vynecháno „a krajiny“). Tento střet je možno dokumentovat na příkladu Lednicko-valtického areálu (dále jen LVA) a zámeckého parku v Lednici na jižní Moravě.

LVA je znám jako uměle ale velice citlivě přetvořená krajina s vysoce hodnotnými krajinářskými kompozicemi. Nalézají se tu množství stavebních památek, které často měly za cíl především zdobit krajinu. Jiné objekty, ač sloužily plně nějakému konkrétnímu účelu, byly navrženy tak, aby svým výrazem i umístěním v prostoru umocňovaly kompozice v krajině. Díky této své jedinečnosti byl LVA vyhlášen památkou UNESCO. Nejedná se přitom o krajinu zakonzervovanou, ale i nadále intenzívně obhospodařovanou.

Současně (a i díky osvícenému založení a utváření komponované krajiny) se na ploše LVA koncentruje i velké množství přírodních hodnot. To se následně projevuje snahou o vyhlášení různých stupňů ochrany přírody. Nalézají se tu maloplošná zvláště chráněná území, roste tu řada chráněných či ohrožených druhů rostlin, žijí zde ohrožení a chránění živočichové. (velmi často právě díky dlouhodobému působení člověka na krajinu). Z pohledu EU a evropské ochrany přírody (v rámci soustavy NATURA 2000) je tu díky výskytu některých druhů ptáků vyhlášena ptačí oblast Lednické rybníky, pro výskyt dalších organismů a evropsky významných stanovišť pak tzv. evropsky významné lokality (např. Niva Dyje, Bezručova alej, Rendezvous, Rybníční zámeček).

Pokud uvážíme, že LVA jako kulturní památka UNESCO má rozlohu zhruba 200 km², tak současně je na zhruba 1/3 plochy vyhlášen nějaký z výše uvedených stupňů ochrany přírody (mnohdy se režimy ochrany přírody překrývají).

A zde nastává problém, protože zájmy ochrany přírody jsou často ve větším nebo menším rozporu se zájmy na zachování kulturních a historických hodnot krajiny. Velmi dobře je to možno dokumentovat na příkladu lednického zámeckého parku. V rámci soustavy NATURA 2000 proběhlo mapování biotopů. Na většině území parku byla vylišena evropsky významná přírodní stanoviště. Po vyhodnocení jejich kvality vyplývá, že se v celém parku nalézá pouze jedna lokalita (v centrální části), která má hodnocenu reprezentativnost jako dobrou (stupeň B) a zachovalost jako výbornou (stupeň A). Přitom se jedná o biotop, který už sám o sobě je definován jako ovlivněný člověkem (L2.3B – člověkem silně ovlivněné tvrdé luhy nížinných řek se zachovaným přirozeným druhovým složením stromového patra).

Samostatným problémem je výskyt evropsky významných druhů živočichů. Zde jde jednak o bobra evropského, který je v oblasti již přemnožen a v uměle vytvořeném a udržovaném parku „hospodaří“ podle svého a působí tím značné škody. Další skupinou chráněných živočichů je hmyz vázaný na mrtvé dřevo. Z evropsky významných druhů to jsou: páchník hnědý, roháč obecný, lesák rumělkový a tesařík obrovský. Tito brouci přímo svou činností vzhled parku neohrožují. Problém je v podmínkách, které si klade ochrana přírody pro zajištění vhodného životního prostředí pro tento hmyz. Tyto podmínky znamenají nemožnost rozumného managementu parku tak, aby se stále jednalo o veřejnosti bezpečně přístupný zámecký park, který je navíc součástí historické komponované krajiny. Pokud se ochraně přírody podaří prosadit všechny své požadavky, bude to v konečném důsledku znamenat postupnou změnu KR na úkor kulturních a historických hodnot tohoto jedinečného koutu naší země.

Je možno si položit otázku: Co má mít přednost? Je to návrat ke konzervační ochraně přírody a jejímu rigidnímu a byrokratickému prosazování (formou: „My to máme v zákoně, UNESCO z pohledu legislativy nic neznamená.“), které je přitom odrazem evropských (Bruselských) přístupů, které neberou ohled na lokální specifika? Nebo se máme raději snažit o komplexní ochranu a údržbu člověkem vytvořené krajiny s vysokými hodnotami nejen přírodními, ale především historickými, kulturními a estetickými?

Na závěr poslední otázka: Co má větší hodnotu? EVROPSKY chráněné druhy živočichů, případně společenstva, které se vyskytují na více místech nebo SVĚTOVĚ jedinečná krajina, jako výsledek lidské činnosti?

K napsání tohoto příspěvku bylo využito dílčích výsledků projektu MŠMT ČR 2B06101 „Optimalizace zemědělské a říční krajiny v ČR s důrazem na rozvoj biodiverzity“ (Věcná etapa V005/2: Indikátory stavu krajinné struktury), realizujícího součást Národního programu výzkumu II v programu „2B – ZDRAVÝ A KVALITNÍ ŽIVOT“.

There could have been seen several events during last year in relation to the topic of "landscape character", which show that even after 18 after adopting the act nr. 114/1992 about nature protection and conservation, there is still a lot of unsolved problems. The question is if or how to prove an attestation for the landscape character assessment. Currently there is no law requiring such a thing. This topic is continues with the quality requirement of assessments. One way would be some form of opponency, but it brings practical problems to be solved. From the practical point of view the important topic is using greenery as a cover for some controversial buildings and their impact on the landscape character. The significant problem to be solved is an inconsistent approach of the government department of environment to protection of landscape character in relation to protection and conservation of the NATURA 2000 European system. This contradiction is demonstrated on the example of Lednice-Valtice area (historical designed cultural landscape) and manor park in Lednice.

Kontakt:

MENDELU Brno, Zahradnická fakulta v Lednici

Ing. Darek Lacina

Ondráčkova 199

Brno

e-mail: darek.lacina@karneval.cz

Rámcová revize přírodních parků na základě krajinařského hodnocení území – příklad Plzeňského kraje

(General revision of natural parks based on landscape assessment method – a case study
of the Pilsner Region)

Petr SKLENIČKA

Studie využívá upravenou metodu Muranského a Naumanna, na jejímž základě diferencuje celé území kraje do 7 základních typologických jednotek odrážejících krajinný typ a estetickou hodnotu krajiny. Výsledky hodnocení byly konfrontovány s hranicemi NP, CHKO a 25 přírodních parků (zpracováno před vyhlášením CHKO Český les), které byly vyhlášeny v rámci bývalých okresních správních jednotek. Revize přírodních parků potvrdila a územně specifikovala rozpory mezi aktuální hodnotou krajiny a její ochranou formou přírodního parku.

1 Úvod

Ve smyslu cílů a úkolů Koncepce ochrany přírody a krajiny v Plzeňském kraji (1), která byla schválena Zastupitelstvem Plzeňského kraje usnesením č. 560/04 dne 9. 3. 2004, byla zpracována Revize přírodních parků Plzeňského kraje na základě krajinařského hodnocení území. Koncepce formuluje na úseku ochrany krajinného rázu mj. následující cíle a úkoly:

Krátkodobé cíle

- Vyhodnotit území Plzeňského kraje mimo plochy NP a CHKO z hlediska estetických, přírodních a kulturně-historických hodnot a definovat případnou potřebu vyhlášení nových přírodních parků.

Úkoly a opatření

- Vyhodnotit efektivnost současně vyhlášených přírodních parků a navrhnout jejich případnou redukci či rozšíření. Přehodnotit počet a hranice je nutné v zájmu jejich integrace do jediné, krajské správní jednotky. Ze syntetické mapy (příloha 3.4.6.1) je možné vyčíst ta území, která jsou v současné době ošetřena institutem přírodního parku, avšak krajinařské hodnocení je neklasifikuje jako krajinu se zvýšenou estetickou hodnotou. Na tato území bude správné se zaměřit a posoudit, zda jejich vyhlášení je v kontextu kraje adekvátní či nikoli. Naopak, na téže mapě jsou

vyznačeny plochy, které byly klasifikovány jako krajina se zvýšenou estetickou hodnotou, a přitom nejsou ošetřeny institutem přírodního parku. I tyto plochy je vhodné posoudit, zda mají parametry, které si zaslouží být chráněny institutem přírodního parku. *(zodpovídá kraj)*

Revize přírodních parků reaguje na výše uvedené cíle a úkoly, zpracovává krajinářské vyhodnocení území celého Plzeňského kraje a zjištěné výsledky srovnává s hranicemi vyhlášených přírodních parků.

2 Vymezení krajinných typů a krajinářských hodnot

Území celého Plzeňského kraje bylo vyhodnoceno pomocí typologie krajiny podle Muranského a Naumanna (2). V něm je hodnocená krajina diferencována v závislosti na příslušném krajinném typu a krajinářské hodnotě.

Základními krajinnými typy (objektivní typologické jednotky) jsou v tomto pojetí:

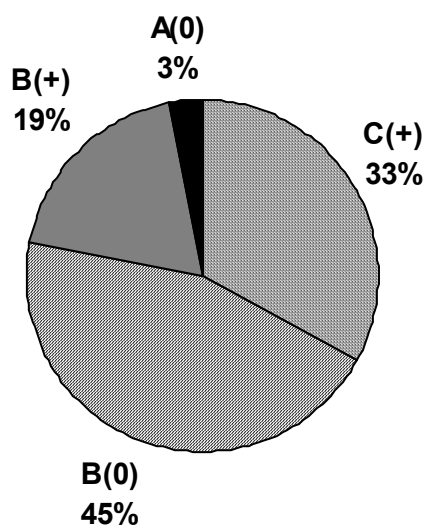
- krajinný typ A - krajina přeměněná (plně antropogenizovaná)
- krajinný typ B - krajina kulturní - harmonická (vyrovnaný vztah mezi přírodou a člověkem)
- krajinný typ C - krajina relativně přírodní (s převahou přírodních prvků)

Oproti tomu krajinářská hodnota území vychází z intersubjektivně hodnocených charakteristik krajiny. Dosahuje tří stupňů, přičemž pro krajinný typ C toto členění nebylo použito, byla vymezena pouze krajina C (+):

- vysoká krajinářská hodnota (+)
- základní (průměrná) krajinářská hodnota (0)
- nízká krajinářská hodnota (-)

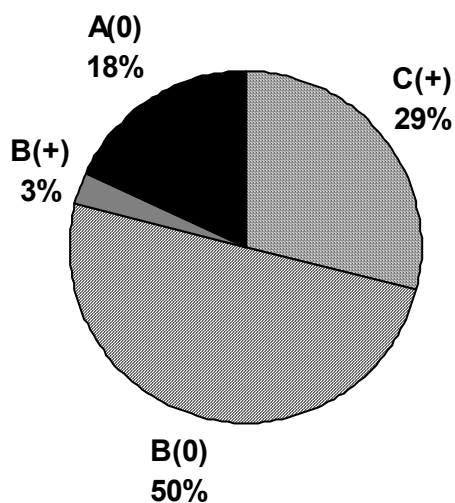
Uvedenou diferenciací bylo získáno 7 základních typologických jednotek, které rámcově charakterizují dané území.

Vyhodnocení Plzeňského kraje bylo provedeno analýzou aktuálních leteckých snímků, topografických map 1:10 000 a 1:50 000 a doplněno terénním šetřením a konzultacemi s odborníky a místními znalci. Bylo zjištěno, že na 52% území Plzeňského kraje se uplatňuje krajina se zvýšenou estetickou hodnotou, tedy krajinné typy C (+) – 33% a B (+) – 19%. Dominantním krajinným typem je krajina kulturní-harmonická s průměrnou estetickou hodnotou B (0) – 45%. V malé míře se vyskytuje ještě typ A (0) – 3%. S relativně zanedbatelným podílem byly dále vyhodnoceny krajinné typy B (-) a A (-).

Obr. 1 Podíly dominantních krajinných typů na území Plzeňského kraje vyhodnocených na základě krajinnářského hodnocení.

Vyhodnotíme-li Plzeňský kraj bez území národního parku a CHKO, obdržíme jiné hodnoty: 47% území zaujímá krajina se zvýšenou estetickou hodnotou, z toho C (+) – 29% a B (+) – 18%. Takto vymezenému území dominuje B (0) – 50%. V malé míře se vyskytuje ještě typ A (0) – 3% a v zanedbatelné míře krajinné typy B (-) a A (-).

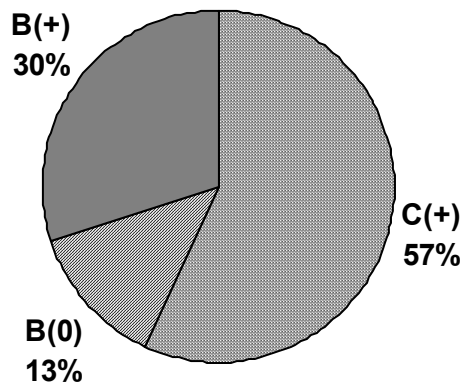
Obr. 2 Podíly krajinných typů na území Plzeňského kraje bez ploch NP a CHKO vyhodnocených na základě krajinářského hodnocení.

3 Přírodní parky Plzeňského kraje (současný stav)

Přírodní parky se vyhláší za účelem ochrany specificky utvářeného krajinného rázu s estetickými i přírodními hodnotami, které však nejsou takového významu, aby bylo nutné zřizovat pro ně zvláště chráněné území s přísným ochranným režimem. Přírodní parky zřizuje krajský úřad obecně závazným předpisem, v němž stanoví omezení takového využívání území, které by mohlo znamenat jeho zničení, poškození nebo narušení. Legislativně je tento institut ošetřen v § 12, zákona č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny.

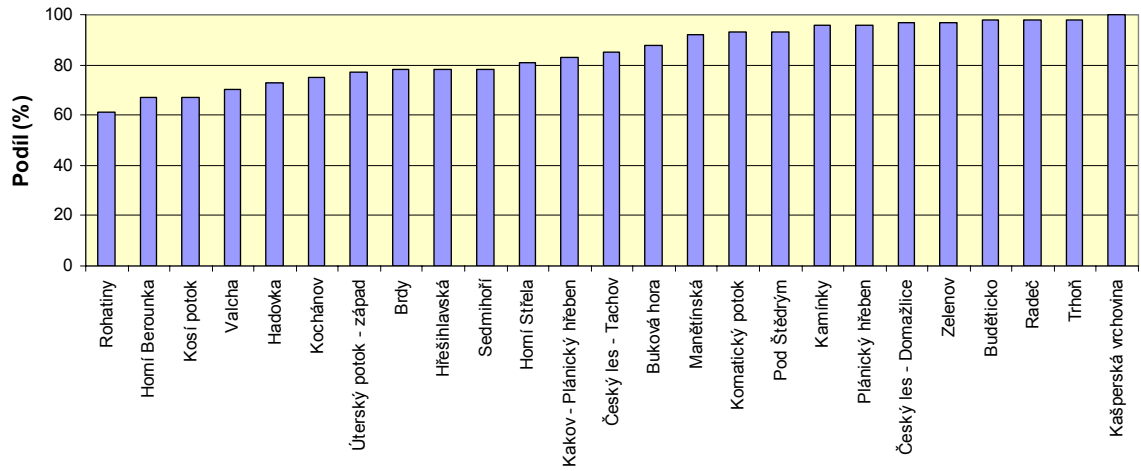
Celkem je na území Plzeňského kraje vyhlášeno 25 přírodních parků. Jejich celková rozloha činí 168761 ha. Rozlohou největším přírodním parkem je PP Český les – Tachov (41093 ha), naopak nejmenším je PP Zelenov (307 ha). Na rozloze území Plzeňského kraje zmenšeného o plochy NP a CHKO se 25 přírodních parků podílí 25%.

Území přírodních parků bylo vyhodnoceno z hlediska podílu jednotlivých krajinných typů. Celkem je toto území tvořeno třemi hlavními krajinnými typy: krajinou relativně přírodní se zvýšenou krajinářskou hodnotou C(+) 57,2%, krajinou kulturní – harmonickou se zvýšenou krajinářskou hodnotou B(+) 29,8% a krajinou kulturní – harmonickou s průměrnou krajinářskou hodnotou B(0) 12,6%. V plošně zanedbatelné míře se dále uplatňují krajina přeměněná s průměrnou krajinářskou hodnotou A (0) 0,3% a krajina kulturní – harmonická se sníženou krajinářskou hodnotou B(-) 0,1%.

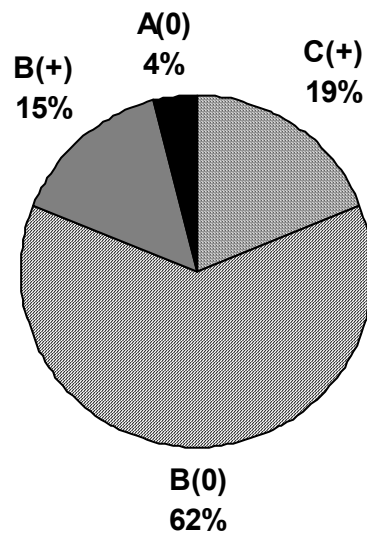

Obr. 3 Podíl krajinných typů území přírodních parků Plzeňského kraje. Graf znázorňuje mj. 13% území přírodních parků, které nemá kvality hodné ochrany institutem přírodního parku.

Přehled přírodních parků podle podílu krajiny se zvýšenou estetickou hodnotou

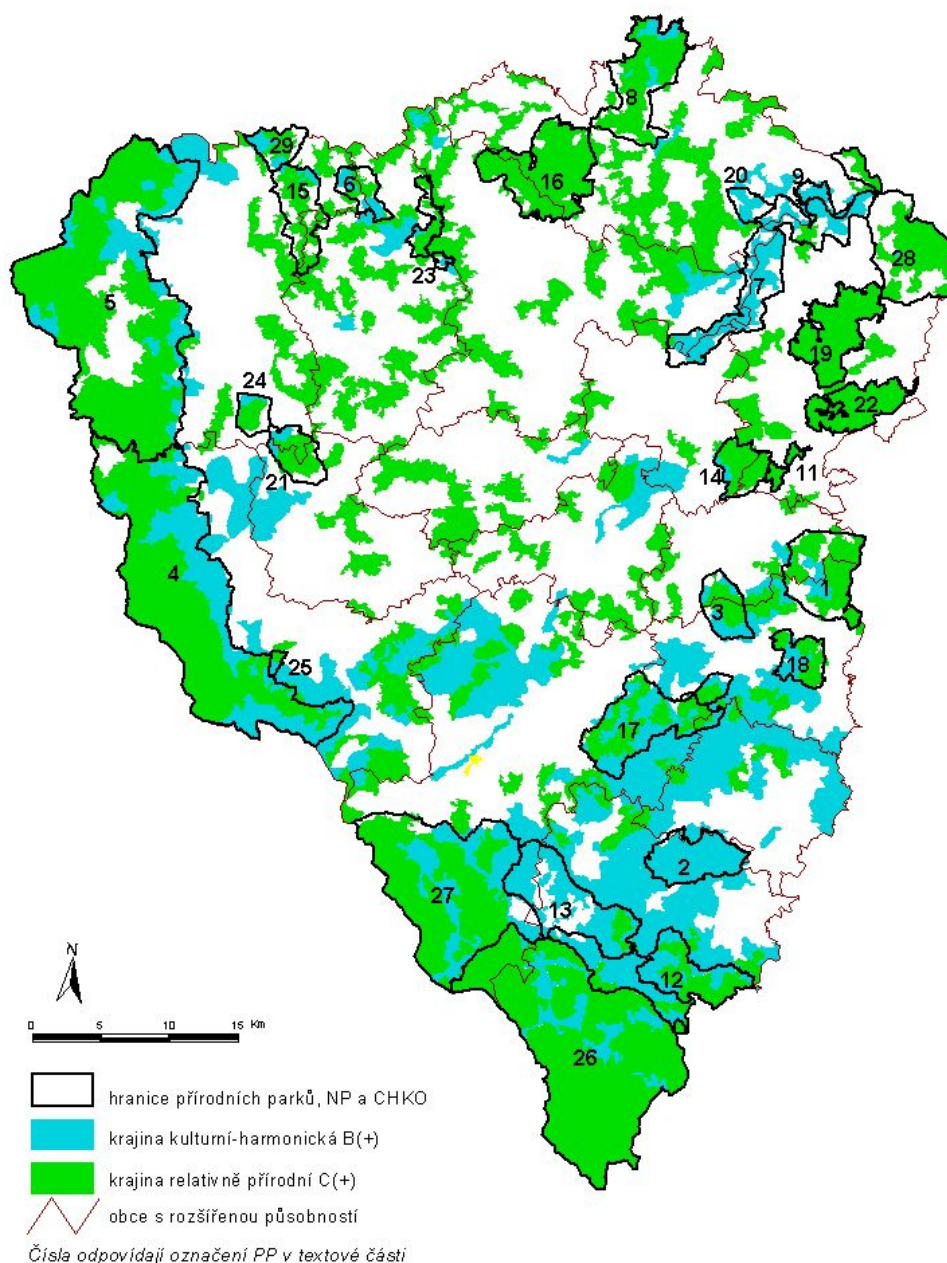

Obr. 4 Vyhodnocení jednotlivých přírodních parků.

Obr. 5 Výsledky krajinářského hodnocení území Plzeňského kraje mimo NP, CHKO a přírodní parky. 34% území, tj. kategorie B(+) a C(+) reprezentuje plochy, které mohou být potenciálem pro vyhlášení nových přírodních parků.

Z vyhodnocení vyplývá, že cca 13% území přírodních parků lze z hlediska estetického hodnotit jako krajinu průměrnou. Významnou skutečností ovšem je, zda tato krajina pouze propojuje kvalitnější části v zájmu vymezení plošně souvislého území a nebo zda se uplatňuje v okrajových partiích přírodních parků a tudíž je pro jejich existenci „postradatelná“.

Obr. 5 Syntetická mapa s vymezením ploch se zvýšenou estetickou hodnotou a s územími PŘP, NP a CHKO poukazuje na části Plzeňského kraje, které nejsou současně ošetřeny institutem PŘP, přestože jejich krajinářské kvality by to umožnily.

4 Krajinářské hodnocení území mimo přírodní parky

Zajímavé je též krajinářské vyhodnocení Plzeňského kraje mimo území NP, CHKO a přírodních parků. Celou třetinu (34%) tohoto území je možné hodnotit jako krajinu se zvýšenou estetickou hodnotou, která může skrývat ochranný potenciál, z toho je zastoupena krajina C (+) 19% a B (+) 15%. Zbytek (66%) území lze z hlediska estetického hodnotit jako krajinu průměrnou. Krajina se sníženou estetickou hodnotou se uplatňuje v plošně zanedbatelné míře (0,15%).

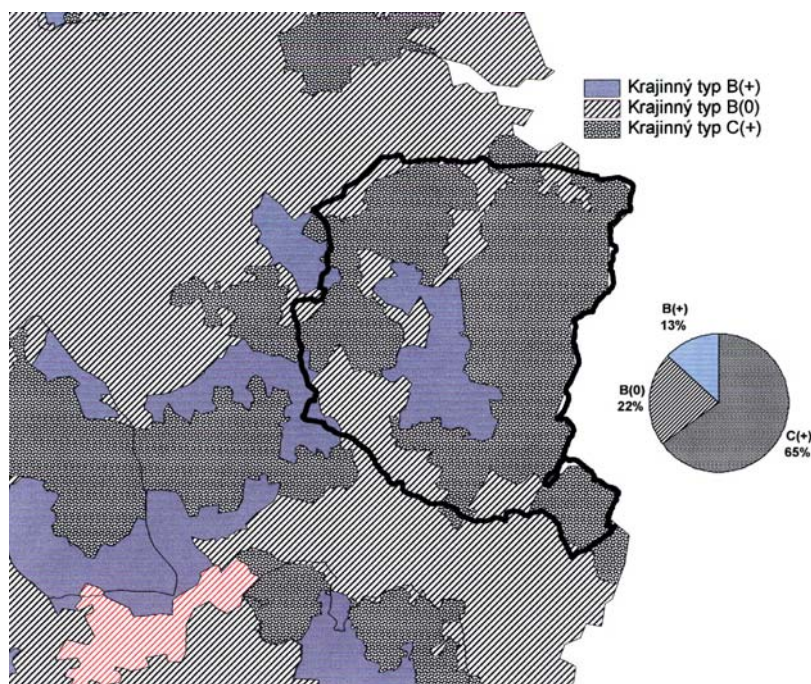
5 Krajinářské hodnocení jednotlivých přírodních parků (příklad)

Přírodní park Brdy (6745 ha)

Rozsáhlý lesní komplex v jihovýchodní části Brdské vrchoviny. V území zcela dominují lesy, převážně smrkové monokultury, méně zbytky původních bučin a podmačených lesů. V území je nejvyšší bod bývalého okresu Plzeň – jih Nad Maráskem – 800,5 m n.m. Krajinářsky je toto území s hlubokými lesy a květnatými loukami mimořádně přitažlivé.

Krajina se zvýšenou estetickou hodnotou byla vyhodnocena na 88% území parku. Dominuje krajina relativně přírodní C (+) – 65%, dále se uplatňují typy B (0) – 22% a B (+) – 13%.

Krajina s průměrnou estetickou hodnotou (B0) se uplatňuje v několika enklávách při okrajích přírodního parku, ale též ve střední části. Celkově lze krajinu přírodního parku z hlediska její estetické (krajinářské) hodnoty označit za prostorově nevyváženou.

Obr. 6 Krajinářské hodnocení území přírodního parku Brdy.

6 Závěr

Revize přírodních parků je podkladem pro další rozhodování krajského úřadu. Důvodem jejího vzniku byla potřeba přehodnotit vyhlášení 25 přírodních parků orgány bývalých sedmi okresních úřadů v zájmu jejich sjednocení v kontextu celého kraje. Studie ukázala neoprávněnost či účelovost vyhlášení některých z nich, ale také potenciál, který území kraje stále skrývá, a který není dosud legislativně ošetřen. Výstupy této studie se zároveň stávají součástí velmi dobře vedeného geografického informačního systému krajského úřadu a rovněž obecně platnými podklady s využitím v dalších plánovacích dokumentech či úředních rozhodnutích.

Literatura:

- (1) Sklenička, P. (Ed.) 2004. *Koncepce ochrany přírody a krajiny v Plzeňském kraji.*
- (2) Muranský, S., Naumann, P. 1970 – 1980. *Krajinářské hodnocení ČR.* Terplan, Praha.

Kontakt:

prof. Ing. Petr Sklenička, CSc.

Fakulta životního prostředí, Česká zemědělská univerzita v Praze, e-mail:
sklenicka@fzp.czu.cz

Metodika preventivního hodnocení krajinného rázu, verze 2

(Methodology for preventive assessment of landscape character)

Roman Bukáček

Cílem článku je přiblížení připravované metodiky tzv. preventivního hodnocení krajinného rázu založeného na metodě prostorové a charakterové diferenciacce krajiny a klasifikaci typických znaků vytvářejících její charakter. Preventivní hodnocení představuje ucelenou formu odborného vyhodnocení krajinného rázu sledovaného území, vymezení oblastí a míst krajinného rázu dle vyznačujících se společnými znaky, rysy a jevy a identifikaci pozitivních hodnot, u kterých stanovuje způsob ochrany. Metodika přináší transparentní postupy hodnocení krajinného rázu určitého studovaného území. Výstupem hodnocení podle metodiky je ucelený materiál zpracovaný na různé úrovni podrobnosti odpovídající stanoveným cílům. Materiál přináší rozborovou část území s charakteristikou, analytickou část zahrnující identifikované znaky a hodnoty a návrhovou část s ochrannými podmínkami. Výstupy jsou uspořádány do textového dokumentu, tabulek a obrazových příloh s mapkami. Expertní hodnocení krajinného rázu se může opírat o určité formy objektivizace, které metodika uvádí jako volitelné a též o výsledky průzkumů. Výsledný materiál slouží jako podklad strategického rozhodování, pro územní plánování a ochranu krajinného rázu ve smyslu ustanovení §12, zákona č. 114/92 Sb. o ochraně přírody a krajiny.

2 Deklarace a princip ochrany krajinného rázu

Ochrana krajinného rázu je zakotvena ve znění §12 zákona č. 114/92 Sb., o ochraně přírody a krajiny v úplném jeho znění (dále jen „zákon“). Uvedený paragraf deklaruje krajinný ráz jako přírodní, kulturní a historickou charakteristiku určitého místa či oblasti, zajišťuje jeho ochranu před činnostmi snižující jeho estetickou a přírodní hodnotou. Podle tohoto znění mohou být zásahy do krajinného rázu, zejména umístování a povolování staveb prováděny pouze s ohledem na zachování významných krajinných prvků, zvláště chráněných území, kulturních dominant krajiny, harmonické měřítko a vztahy v krajině. Zákon dále uvádí, že k umístování a povolování staveb, jakož i jiným činnostem, které by mohly snížit nebo změnit krajinný ráz, je nezbytný souhlas orgánu ochrany přírody. Podrobnosti ochrany krajinného rázu může stanovit ministerstvo životního prostředí obecně závazným právním předpisem, které tak doposud neučinilo.

Ochrana krajinného rázu ve smyslu tohoto znění spočívá v zachování estetické a přírodní hodnoty krajinného rázu určité oblasti či místa, který je utvářen třemi charakteristikami: přírodní, kulturní a historickou. Dále podle tohoto zákona musí být brán ohled na zachování významných krajinných prvků, zvláště chráněných území, kulturních dominant krajiny, harmonické měřítko a vztahy v krajině.

Z toho vyplývá, že princip ochrany krajinného rázu spočívá v ochraně těch znaků jednotlivých uvedených charakteristik krajinného rázu daného území, které společně vytváří estetickou a přírodní hodnotu. Jinými slovy ochranu všech „stabilních“² přírodních elementů krajiny a ochranu těch kulturních elementů krajiny, které jsou všeobecně (konsenzuálně) přijímány za estetické (tedy pozitivně).

V hodnocení krajinného rázu ve smyslu tohoto ustanovení je nutné tedy sledovat několik vlastností krajiny: přítomnost přírodních elementů krajiny, které společně vytváří přírodní charakteristiku krajinného rázu daného území, strukturu a texturu krajiny, přítomnost kulturních prvků vytvářejících kulturní charakteristiku, zjištění historického kontextu území daného vývojem v čase, čímž získáváme historickou charakteristiku daného území (oblast či místo). Dále sledujeme vztah kulturních prvků k přírodnímu rámci, ve kterém platí vztah:

- kulturní prvky a jejich konfigurace respektují přírodní podmínky území, pak hovoříme o harmonickém vztahu v krajině a harmonickém měřítku
- kulturní prvky nerespektují přírodní podmínky území, pak hovoříme o nesouladu

Sledujeme vztahy a kulturních prvků navzájem (funkční vztahy) a vztah přírodního rámce, struktury a textury krajiny (prostorové vztahy). Též sledujeme harmonické měřítko krajiny, které lze vyjádřit souladem proporcí kulturních prvků s přírodním rámcem území a s převažujícími proporcemi všech prvků v území.

3 Preventivní hodnocení

V roce 1998 byla Správou CHKO ČR vydána první verze metodiky hodnocení krajinného rázu, která pracovala s metodou prostorové a charakterové diferenciacie území a klasifikace jeho charakteristických znaků (Bukáček, Matějka 1998). Uvedený metodický postup byl původně určen k vyhodnocení estetické a přírodní hodnoty krajinného rázu území chráněných krajinných oblastí (CHKO) v České republice jako podkladu pro směřování péče o dané velkoplošné zvláště chráněné území (ZCHÚ). Metodika hodnocení byla o rok později (v roce 1999) vydána v rámci konference „Péče o

² Stabilními přírodními prvky jsou míněny ty, které nevytváří disturbanční stres a nežádoucí změny v krajině (zemětřesení, povodně, nestabilní podloží aj.) – vzniká tak dojem nestability. Tyto prvky nejsou často přijímány pozitivně i když jsou přírodní.

krajinný ráz – cíle a metody“ a byla přijata v pozdějších úpravách jako jeden ze základních obecných postupů hodnocení krajinného rázu určitého území a vlivu záměru na krajinný ráz dotčeného krajinného prostoru.

Metodika je však poplatná době svého vzniku a hodnocení krajinného rázu urazilo za celé desetiletí poměrně dlouhou cestu. I přesto, že metoda hodnocení se ukazuje jako praktická a stále použitelná, postup sestavení materiálu (expertízy) hodnocení krajinného rázu sledovaného území postrádá v současné době celou řadu důležitých kapitol, zejm. chybí podpora nově koncipovaného územního plánování.

Nová připravovaná verze metodiky přináší řadu změn a upřesnění. Zejména zahrnuje postup vymezení oblastí a míst krajinného rázu v souvislosti s pořizováním územně analytických podkladů, jejich charakterizaci. Dále přináší ucelený postup identifikace pozitivních hodnot krajinného rázu sledovaného území a jeho částí a vytvoření ochranných podmínek k zajištění jejich ochrany.

Cílem metodiky je vytvořit jednotící opakovatelný a transparentní postup hodnocení krajinného rázu určitého území. Metodika přináší především základní hodnotící schéma, není striktním postupem hodnocení kvalit krajinného rázu, ale využívá odborných specifíků hodnocení kvality určitých rysů a jevů krajiny vytvářejících její typický ráz.

4 Postup hodnocení

Preventivní forma hodnocení krajinného rázu určitého sledovaného (studovaného) území se provádí v několika základních krocích:³

- 1 Vymezení a charakteristika sledovaného území.
- 2 Diferenciace jeho krajiny na územní jednotky (oblasti, místa krajinného rázu).
- 3 Charakterizace vymezených územních jednotek - rozbor jejich území z pohledu přírodní hodnoty krajinného rázu, vývoje území v širších souvislostech, kulturních hodnot vytvářejících nebo snižujících estetickou hodnotu krajinného rázu, vztahů v krajině a měřítka krajiny, dále přítomnosti dominant a významných prvků krajiny; případné detailní hodnocení specifických částí těchto území.
- 4 Soupis indikátorů zvýšených hodnot krajinného rázu (přírodních, kulturních – chráněná území, památky a památkově chráněné prostory).
- 5 Identifikace stávajících znaků a hodnot krajinného rázu a jejich klasifikace, tj. stanovení významu, projevu, cennosti a četnosti.

³ Jednotlivé kroky se v nové verzi metodiky liší především přesnější terminologií a posloupností.

- 6 Nalezení vztahů mezi identifikovanými znaky vytvářejících vztahy v krajině (prostorové, funkční) nejen z pohledu dané územní jednotky, ale i z pohledu širších vztahů v rámci odpovídajícího územního prostoru.
- 7 Specifikace měřítka krajiny, tj. definování znaků, které měřítko vytváří a klasifikace měřítka ve stupnici drobné, malé, střední a velké.
- 8 Klasifikace a identifikace pozitivních hodnot krajinného rázu dané územní jednotky.
- 9 Identifikace znaků snižujících tyto hodnoty a citlivost krajinného rázu.
- 10 Vytvoření pravidel (podmínek, regulativů) ochrany krajinného rázu ve vztahu k potenciálnímu rozvoji krajiny na úrovni územního plánování, strategického rozhodování a ochrany krajinného rázu obecně a vymezení území zvýšené ochrany krajinného rázu.

Uvedených deset základních kroků vede hodnotitele k transparentnímu vyhodnocení území z hlediska hodnot krajinného rázu, které lze opakovat, upřesňovat a navazovat na okolní hodnocené prostory.

3.1. Definice cíle

Hodnocení krajinného rázu určitého území sleduje předem stanovené cíle, které jsou preambulí výsledného dokumentu.⁴ Definované cíle hodnocení a jejich dosažení „rámuje“ celou zprávu hodnocení, naplnění cílů je určitým hodnotícím kritériem úspěšnosti. Cíle jsou uvedeny v úvodu práce.

3.2. Vymezení a základní charakteristika hodnoceného území

Hodnocené území je často ohraničeno politickými hranicemi (kraj, okres, CHKO, katastr apod.). Hranice mohou být i vymezeny pro potřeby hodnocení. Základní charakteristika území je rozborová část materiálu hodnocení a přináší informace o charakteru krajiny hodnoceného území z pohledu

- přírodní (reliéf, klima, vodní poměry, půda, vegetace),
- historické (vývoj krajiny, historické artefakty krajiny, památky, milníky, významná místa, události)
- a kulturní (současné využití krajiny, struktura osídlení, dobové formy a typologie venkovské architektury, kulturní dominanty),

⁴ Každá expertíza hodnocení krajinného rázu obsahuje v úvodu definici cíle, kterého má být hodnocením dosaženo. V závěrečném shrnutí pak by měla být uvedena úspěšnost naplnění uvedených cílů.

charakteristiky, vztahů v krajině, měřítko krajiny, přítomnosti kulturních dominant, významných krajinných prvků a přítomnosti zvýšených hodnot krajinného rázu, významných prostorových entit (krajinné předěly, významné kulturní dominanty přesahující rámec oblastí krajinného rázu, pohledové a skladebné osy krajiny aj.). Další důležitou součástí charakteristiky území je členění území z hlediska: geomorfologického členění, biogeografického členění, typologického členění. Jde tedy o syntézu odborných informací o území vztažených k charakteru krajiny.

Tato část hodnocení je důležitým podkladem pro vymezení územních jednotek - oblastí a míst krajinného rázu.

Politické hranice nerespektují skutečné přirozené hranice v území.⁵ Vymezení studovaného území by však mělo dbát na širší souvislosti, o které by se měla základní charakteristika území opřít. Metodika zde přináší určitý princip vymezování hranic oblastí a míst, který bere ohledy na širší územní vztahy.

3.3 Vymezení územních jednotek - oblastí a míst krajinného rázu

Podle velikosti území jsou vymezovány územní jednotky oblasti a místa krajinného rázu.⁶ Cílem je získání relativně spojených charakterově se lišících územních jednotek v krajině, které lze rozpoznat z pohledu jejich

- přírodního rámce,
- utváření v čase (historického vývoje a zachování historických artefaktů v krajině upozorňujících na tento vývoj),
- konfigurace složek a prvků,
- využití krajiny a její struktury,
- prostorových a funkčních vztahů v krajině,
- měřítko krajiny,
- kulturních a přírodních hodnot krajiny.

Metodika přináší postup individuálního členění území na principu jeho charakterové a prostorové diference a zásady při vymezování individuálních územních jednotek (oblastí a míst krajinného rázu), které jsou paralelně využívány v územním plánování v rámci pořizování územně analytických podkladů ve smyslu prováděcí vyhlášky č. 500/2006 Sb., o územně analytických podkladech, územně plánovací dokumentaci a

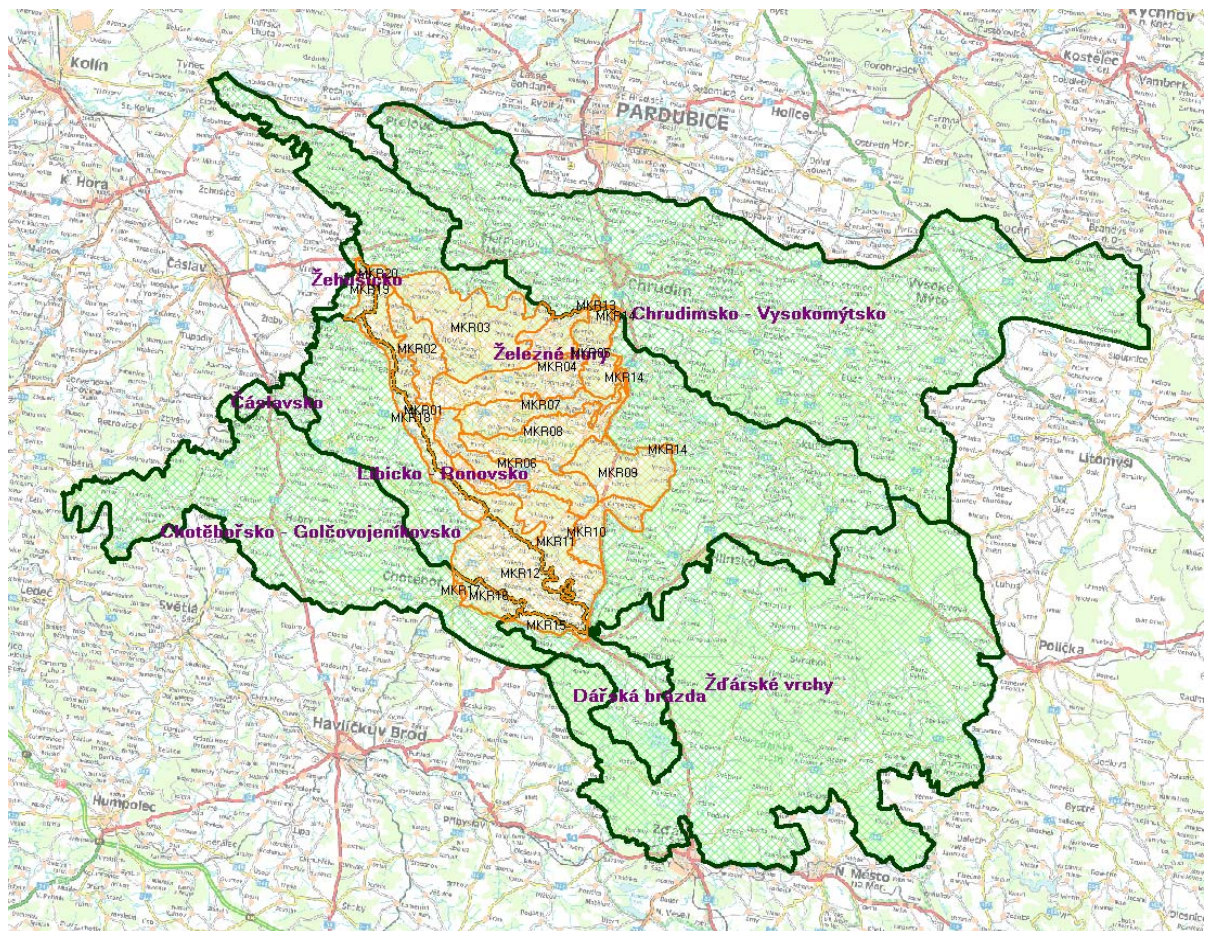
⁵ Hodnocení krajinného rázu by nemělo být prováděno „slepě“ a striktně po hranice vymezeného studovaného území, ale s ohledem na získané znalosti týkající se širších vztahů. Díky tomu lze dosáhnout návaznosti na okolní prostory.

⁶ Termíny vychází z ustanovení § 12 zákona č. 114/92 Sb. o ochraně přírody a krajiny.

způsobu evidence územně plánovací činnosti k zákonu č. 183/2006 Sb., o územním plánování a stavebním řádu (oblast krajinného rázu jev č. 17, místo krajinného rázu jev č. 18 a jejich charakteristika).

Oblasti krajinného rázu by měly být vymezeny již na úrovni zásad územního rozvoje (ZÚR) a zaneseny jako individuální členění území vedle typologického členění kraje na území se shodným krajinným typem. Obě tato členění by měla být na úrovni ZÚR provázána. Vymezování oblastí krajinného rázu lze ve skutečnosti provádět pouze na úrovni regionální a vyšší, seriózního vymezení oblastí na úrovni obcí a katastrů nelze díky měřítku provést. Oblasti krajinného rázu by měly pokrývat hodnocené území souvisle.

Jinak je tomu u míst krajinného rázu. Na úrovni kraje je souvislé pokrytí místy krajinného rázu neúčelné a neefektivní, neboť podrobnost hodnocení místa krajinného rázu je v disproporcii s regionálním měřítkem. Metodika však již na úrovni kraje přináší vymezení tzv. reprezentativních prostorů, které se vyznačují zvýšenými hodnotami krajinného rázu (např. území s dochovanými prvky historického členění krajiny). Tyto reprezentativní prostory lze pojmut jako specifická místa krajinného rázu ve smyslu územního plánování a mohou vyjadřovat reprezentativní prostory určitého krajinného typu.

Příklad mapy znázorňující vymezení oblastí krajinného rázu na pomezí krajů Vysočina a Pardubického a vymezení míst na území CHKO Železné hory (Mapa: Archiv Studia B&M, 2009)

Na úrovni území obce s rozšířenou působností a konkrétní obce je tomu s vymežováním míst krajinného rázu již jinak. Místa krajinného rázu by měla být vymežována souvisleji nebo jako soubory míst vyznačujících se určitými odlišnostmi charakteru okolní krajiny. Souvislé vymezení míst navazujících jedno na druhé však není nutností a mnohdy přináší četné duplicity v hodnocení území. Metodika zde uvádí nalezení vhodného kompromisu vymezení míst z pohledu ochrany určitých pozitivních hodnot v území (místo významné kulturní dominanty, místo komponované krajiny, místo jako přírodní prostor údolí vodoteče s břehovými porosty, prostor s kaskádou rybníků a další). Nemá smysl vymežovat jako místo krajinného rázu „jalové“ prostory střídajících se zorněných bloků a lesních porostů s pravidelnými okraji, které společně tvoří charakter celé oblasti. Územní plán by měl zohlednit ochranu pozitivních hodnot vytvářejících charakter míst i oblastí krajinného rázu respektováním jejich ochranných podmínek při vymežování funkčních ploch.

Oblasti krajinného rázu jsou důležitou součástí regionálních koncepcí ochrany krajinného rázu. Jsou deklarací hodnot krajinného rázu i určité individuality krajiny z hlediska jejího charakteru a obsahu.

Místa krajinného rázu vytváří ochranný prostor určitého rysu nebo jevu krajiny, který je nedílnou součástí celkové hodnoty krajinného rázu celého území. Zajišťují ochranu souboru významných znaků nebo jediného, avšak důležitého znaku krajinného rázu území.

3.4 Charakterizace vymezených územních jednotek - oblastí a míst krajinného rázu

Charakterizace vymezených územních jednotek je proces představující rozbor každé územní jednotky z pohledu přírodní hodnoty krajinného rázu, vývoje území v širších souvislostech, kulturních hodnot vytvářejících nebo snižujících estetickou hodnotu krajinného rázu, vztahů v krajině a měřítko krajiny, dále přítomnosti dominant a existence významných prvků krajiny; případné detailní hodnocení specifických částí těchto území. Cílem je vytvoření souhrnné charakteristiky dané územní jednotky z několika hledisek odpovídajících dané charakteristice krajinného rázu. Pro oblasti krajinného rázu je charakteristika strukturována na několik kapitol předkládajících:

A. přírodní podmínky území

- reliéf území (tvary reliéfu) a jeho uplatnění v krajinném rázu
- klimatické podmínky a jejich uplatnění v krajinném rázu
- hydrologické podmínky a jejich uplatnění v krajinném rázu

- půda a její uplatnění v krajinném rázu
 - přírodní dominanty uplatňující uvnitř území (včetně dominant z okolí)
- B. etapy vývoje krajiny
- historický vývoj krajiny ve vztahu k historii daného území
 - existence dochovaných artefaktů a jevů historického vývoje krajiny a jejich uplatnění v krajinném rázu
 - vliv vývoje krajiny na současný krajinný ráz
- C. současný stav krajiny
- využití krajiny a jeho vztah ke krajinnému rázu
 - prostorové uspořádání krajiny, její struktura (syntéza složek krajiny) a textura krajiny (uspořádání složek krajiny)
 - charakter a struktura osídlení a základní typologie sídel
 - charakteristické rysy kulturní krajiny
 - kulturní dominanty uplatňující uvnitř území (včetně dominant z okolí)
- D. harmonické vztahy v krajině a harmonické měřítko krajiny
- funkční vztahy v krajině vytvářející krajinný ráz, soulad funkčních vztahů
 - prostorové vztahy vytvářející krajinný ráz (kulturní dominanty, osy v krajině, specifické obrazy, pohledová spojitost, otevřenost a uzavřenost krajinné scény, výška a členitost horizontů, zvuky v krajině, pach, vnímatelné vibrace)
 - měřítko krajiny (které znaky tvoří měřítko krajiny, čím je dáno harmonické měřítko, velikost měřítka – drobné, malé, střední, velké)
 - významná rozhledová místa
- E. exteriér – jak je vidět území z okolních prostorů (průhledy, scenérie, dominanty)
- F. seznam reprezentativních prostorů, které se vyznačují zvýšenými hodnotami krajinného rázu

Uvedená charakteristika oblastí krajinného rázu představuje povinné minimum, které lze upravit pro potřeby daného hodnocení.

Charakteristiku vymezených míst krajinného rázu lze provést stejným způsobem, metodika zde však uvádí možnost charakteristiku přizpůsobit charakteru daného místa. Jako výhodnější se jeví využít metodický postup, který nová verze metodiky uvádí. Charakterizaci míst krajinného rázu opřít o charakteristiku oblasti zpracováním detailního pohledu k danému místu v kapitolách:

- a. zasazení místa do krajinného rámce
- b. přírodní hodnoty místa krajinného rázu
- c. historický původ místa a jeho historická charakteristika
- d. kulturní hodnoty místa a jeho kulturní charakteristika
- e. vztahy místa a okolní krajiny, vztahy uvnitř místa, definování harmonických vztahů
- f. měřítko krajiny daného místa, definování harmonického měřítka
- g. dominanty místa krajinného rázu
- h. přítomnost VKP, ZCHÚ a památkově chráněných prostorů a objektů
- i. identifikace znaků a hodnot krajinného rázu
- j. ochranné podmínky krajinného rázu místa

Charakteristika míst krajinného rázu je uváděna vždy na konci charakteristiky oblastí krajinného rázu nebo může být uváděna jako samostatný oddíl hodnocení. Metodika klade velký důraz na stručnost a obsah charakteristiky, neboť není účelem vytvářet materiál opisující obsah podkladových materiálů. Charakteristika míst i oblastí by měla být stručná a především orientována na krajinný ráz.

3.5 Soupis indikátorů zvýšených hodnot krajinného rázu

Indikátory zvýšených hodnot krajinného rázu metodika rozumí existenci prostorů nebo objektů, které byly pro svůj význam či ojedinělost přírodní nebo kulturní hodnoty vymezeny ze zákona jako území, kde jsou tyto hodnoty chráněny před jejich zničením.

Metodika požaduje v tomto kroku provést soupis indikátorů zvýšených hodnot a případně uvést jejich vztah ke krajinnému rázu území (např. kulturní památka je zároveň kulturní dominantou uplatňující se vizuálně v širokém krajinném prostoru, která navíc uzavírá četné obrazy v krajině, přírodní rezervace vytváří významnou kulisu krajiny apod.).

Znaky kulturní a historické charakteristiky mohou tkvět v přítomnosti, charakteru, struktuře a vizuálním projevu následujících prvků a jevů: místa kulturně-historického a duchovního významu, stavby a stavební soubory dokládající historický vývoj a využití krajiny, struktura osídlení a urbanistická struktura sídel, obraz sídla, kulturně - historický význam zástavby, zapojení sídla do přírodního rámce.

Přítomnost pozitivních hodnot v dotčeném krajinném prostoru je též indikována přítomností architektonických a památkových hodnot.

Estetické hodnoty krajiny jsou spoluvytvářeny prostorovými vztahy a uspořádáním krajinné scény (prostorová skladba a charakter prostorů, konfigurace a charakter prvků, rozlišitelnost) harmonií vztahů a měřítka.

Identifikované znaky jsou uspořádány do tabulky hodnocení, která je klíčovou součástí celého materiálu. Tabulka je rozdělena na znaky přírodní, kulturní a historické charakteristiky.

3.7 Nalezení vztahů mezi znaky jednotlivých charakteristik krajinného rázu

Metodika uvádí postup k nalezení vztahů mezi identifikovanými znaky. Ty se mohou odehrávat ve funkčních a prostorové rovině (funkční a prostorové vztahy) uvnitř vymezené územní jednotky nebo v širším kontextu. Cílem nalezení vztahů v krajině je získání uceleného pohledu na krajinný ráz vymezené územní jednotky. Metodika uvádí vztahy odehrávající se na úrovni prostorových nebo funkčních vztahů definující historické vazby, vztahy prvků současné krajiny, širší územní vztahy.

Nalezené vztahy jsou uváděny v podobě seznamu do tabulky hodnocení v podobě identifikace znaků definujících prostorové vztahy.

3.8 Specifikace měřítka krajiny

Podobně jako u vztahů uvádí metodika postup identifikace měřítka krajiny. Měřítka chápe jako vlastnost krajiny utvářenou výškovou členitostí reliéfu, převažující proporcí krajiny. Metodika pracuje s několika typy měřítek: drobné – krajinný prostor utvářený mnoha drobnými plochami budící dojem, že je možné jej během chvíle přejít pěšky, malé – přehledný krajinný prostor budící dojem, že je možné jej přejít pěšky utvářený většími plochami, střední – větší krajinný prostor utvářený většími plochami, nebo mozaikou drobných a větších ploch, vytvářející dojem, že je možné dosáhnout vzdálených míst jízdou na kole, velké – prostor vytvářený velkými plochami, vynikající rozlehlostí, vytvářející dojem, že je možné dosáhnout vzdálených míst pomocí automobilu. Metodika požaduje uvádět i převažující výšku typických výškových staveb a jejich četnost (kostelní věže, GSM stožáry, vysílače apod.).

Specifikace měřítka krajiny, tj. definování znaků, které měřítka vytváří a klasifikace měřítka ve stupnici drobné, malé, střední velké.

3.9 Klasifikace znaků a identifikace pozitivních i negativních hodnot krajinného rázu dané územní jednotky

Klasifikace a identifikace pozitivních hodnot je důležitým krokem hodnocení krajinného rázu. Každý znak je opatřen kritérii, ta definují míru jeho uplatnění v krajině, vnímání tohoto uplatnění, cennost a četnost – význam (zásadní, spoluurčující, doplňkový), projev (pozitivní, neutrální, negativní), cennost (jedinečné, význačné, běžné) a četnost (ojedinělý, lokální, běžný).

Významem rozumíme podíl daného znaku nebo hodnoty v celkovém výrazu krajiny. Význam stanovujeme ve třech stupních:

- I. Zásadní – dává vymezení oblasti nebo místa, odlišuje jej od okolních
- II. Spoluurčující - dává základní obsah vymezené oblasti či místa
- III. Doplňující – je nezanedbatelný, působí však jako doplňující prvek

Každý identifikovaný znak, krom toho, že má určitý podíl na výrazu dané krajiny, se vyznačuje tzv. projevem. Projev může být pozitivní, působí v krajinné scéně kladně, nebo negativní, příp. neutrální. Určení projevu je velmi důležité pro další hodnocení. Negativní projev je uváděn u znaků, které působí rušivě, jsou z nějakého důvodu nepřijatelné, cizorodé, narušují harmonické vztahy a harmonické měřítko krajiny, vytváří disproporce v krajině ve smyslu ochrany krajinného rázu.

Z hlediska cennosti lze některé identifikované znaky označit jako jedinečné, jiné jako význačné nebo běžné. Pozn.: Je zřejmé, že zásahy do jedinečných hodnot nebo jejich degradace budou považovány za konfliktnější než zásahy do znaků a hodnot, které takovou cennost nemají.

Četnost je nepovinný údaj upřesňující výskyt daného znaku, který může být ojedinělým, lokálně rozšířeným (jen v některých místech) a běžným (zahrnuje celý prostor).

3.10 Identifikace harmonického měřítka a harmonických vztahů

Podle metodiky vytváří harmonické vztahy v krajině především soulad kulturních prvků s přírodním rámcem dané územní jednotky. Znamená to, že využití krajiny, uspořádání prvků krajiny, vedení komunikací, zasazení sídel do krajinného rámce apod. respektuje přírodní podmínky. Důležitý je i vzájemný soulad kulturních prvků v jejich proporcích, měřítku, uspořádání. Harmonické vztahy jsou charakterizovány a uváděny jako znak krajinného rázu.

Měřítka krajiny určuje velikost ploch v krajině a výšková členitost reliéfu. Harmonické měřítko je dáno souladem prvků krajiny se základními složkami a přírodním rámcem.

3.11 Významná narušení krajinného rázu a citlivost území z hlediska krajinného rázu

Tato nepovinná kapitola uvádí seznam entit, které výrazně snižují estetickou nebo přírodní hodnotu krajinného rázu se zdůvodněním. Dále se uvádí citlivost území na snížení hodnot krajinného rázu z pohledu výstavby a z pohledu změny využití území.

3.12 Ochranné podmínky

Ochranné podmínky předkládají vytvoření pravidel (podmínek, regulativů) ochrany krajinného rázu, která naplňující deklarované cíle:

- na úrovni územního plánování,
- na úrovni plánu péče o ZCHÚ,
- na úrovni strategického rozhodování.

Ochranné podmínky jsou uváděny jako výčet doporučení a limitů, pomocí nichž lze zajistit ochranu pozitivních hodnot krajinného rázu. Metodika uvádí nepovinné rozšíření podmínek o doporučení (návrhy) k eliminaci znaků, které vytváří nesoulad a jsou vnímány jako nepříjemné. Výčet podmínek je konkrétní, vztažen ke konkrétním znakům určité charakteristiky krajinného rázu, nebo obecný vedoucí k zabezpečení principu ochrany krajinného rázu. Obecné podmínky mohou být konkretizovány na detailní úrovni hodnocení místa krajinného rázu.

Metodika uvádí nepovinnou část diferenciací území dle hodnot krajinného rázu – odstupňovaná ochrana. Na základě zjištěných hodnot jsou vymezeny tři typy území odstupňované ochrany krajinného rázu, které sledují území přísné ochrany, zvýšené ochrany a běžné ochrany krajinného rázu krajinného rázu.

5 Další možnosti metodiky

Uvedený postup představuje základní schéma hodnocení, které je doplněno dalšími dílčími postupy a doporučeními:

- Tvorba koncepce ochrany krajinného rázu na úrovni kraje a velkoplošného zvláště chráněného území – postup tvorby koncepčního materiálu a jeho implementace do strategických dokumentů, implementace úmluvy o krajině.
- Kategorizace sídel a osnova hodnocení venkovských sídel – obraz sídla v krajině, typická silueta sídla, dominanty sídla, prostorové uspořádání a architektura objektů sídla, dochovanost původních objektů, regulativy a případný rámec rozvoje v kontextu ochrany krajinného rázu.

- Hodnocení a ochrana dominant (kulturní, přírodní) – analýza viditelnosti dominanty, vymezení citlivých míst a pohledových os k ochraně dominanty.
- Identifikace os v krajině – postup vymežování liniových os protínajících krajinu, vytvářejících specifické vztahy a skladebných os v krajině
- Identifikace funkčních a prostorových vztahů – postup hledání vztahů v krajině.
- Identifikace znaků podle katalogu – materiál metodiky byl rozšířen o schéma identifikace znaků krajinného rázu podle určitého klíče a katalogu, který vede hodnotitele.

V závěru metodika dovoluje uvést subjektivní pohled na krajinný ráz a jeho hodnoty jako vyjádření autora hodnocení.

6 Závěr

Výsledný materiál preventivního hodnocení umožňuje efektivní a časově nenáročný posouzení zásahu konkrétního záměru přímo v rozhodovací praxi, předkládá koncepční materiál k zajištění ochrany krajinného rázu vymezených územních jednotek, udává ochranné podmínky pro tvorbu zásad a regulativů v územním plánování.

Výsledný materiál sestává z textové části obsahující charakteristiky a rozborů, tabulkové části obsahující soupis identifikovaných znaků a hodnot krajinného rázu, mapové části (vymezené územní jednotky, dominanty, základní horizonty, území zvýšených hodnot krajinného rázu a zóny přísné a zvýšené ochrany krajinného rázu) a fotodokumentace.

Uvedený náhled do připravované aktualizované verze metodiky preventivního hodnocení krajinného rázu uvádí základní schéma hodnocení, které bylo již ověřeno praxí hodnocením krajinného rázu několika krajů (Vysočina, Pardubický, Středočeský). Metodika představuje výrobní postup, jehož výstupem je expertíza hodnocení krajinného rázu určitého území. Výsledný materiál slouží nejen jako podklad pro správní řízení, ale jako koncepce ochrany krajinného rázu daného území a analytický podklad územního plánování.

The article approaches the upcoming methodology so-called preventive assessment of landscape character based on the method of the spatial and character differentiation of landscape and classification of typical features of creating the landscape character. The preventive assessment presents a comprehensive form of professional evaluation of the landscape character of the reference area, designated places and landscape characterized by common features, phenomena and identification of positive values,

which specifies the methods of their protection. The methodology provides a transparent procedures for evaluating the landscape character of a study area. The outcome of evaluation according to methodology is comprehensive material processed at a different level of details appropriate to its objectives. Material brings the characteristics of the area, including analysis of the identified attributes and values and proposed part of the protective conditions. The outputs are arranged into a text document, spreadsheet and illustrations with a map. Expert evaluation of the landscape character may be based on some form of objectification, which provides the methodology as well as the optional survey. The resulting material is used as the basis of strategic decision making for land planning and landscape protection in the sense of §12 of Nature and Landscape Preservation Act no. 114/ 1992 of the Czech Republic.

Literatura:

- (8) BUKÁČEK, Roman, MATĚJKA, Petr 1999: *Hodnocení krajinného rázu, metodika zpracování*. In: Vorel I., Sklenička P. (eds.): *Péče o krajinný ráz – cíle a metody*. ČVUT, 1999. s. 159-187. Praha. ISBN 80-01-01979-9.
- (9) BUKÁČEK, Roman, CULEK, Martin (2009). *Vymezování oblastí krajinného rázu a jejich charakterizace pro potřeby územního plánování*. In: Vorel I., Kupka J. (eds.): *Aktuální otázky ochrany krajinného rázu*. Centrum pro krajinu s.r.o., 2009. s. 36 -40. Praha. ISBN 978-80-903206-0-4.

Kontakt:

Ing. Roman Bukáček
Česká zemědělská univerzita v Praze,
Fakulta životního prostředí,
Katedra biotechnických úprav krajiny
email: roman.bukacek@seznam.cz

KRAJINNÝ RÁZ A Úap

(Landscape Character and UAP)

Jiří Löw, Jaroslav Novák, Tomáš Dohnal

Annotation

Landscape character is included in planning analytical materials (ÚAP) in feature 17 and 18 (Place and Area of landscape character). Spatial protection has to save the most well-preserved segments of all landscape types and at the same time keep basic landscape characteristics in each territory, where is possible. To realize this goal is necessary to make a landscape differentiation, which can be individual or typological. The individual differentiation makes sections according to visual coherency. The typological differentiation divides landscape according to collective characteristics. Both of them show the most valuable segments. But these segments don't have to be identical. That is why is important to join these two ways in landscape differentiation to provide basic protection of the landscape character.

Abstrakt

V územně analytických podkladech (ÚAP) se krajinného rázu týká jev 17 a jev 18, tzn. oblast a místo krajinného rázu. Územní ochrana musí ochránit nejzachovalejší segmenty všech typů krajín a zároveň zajistit, aby si maximální část území zachovala alespoň své základní charakteristiky. Pro zpracování zmíněných jevů, potažmo pro hodnocení krajinného rázu a zajištění jeho ochrany, je třeba provést diferenciaci krajiny. Ta může být typologická nebo individuální. Individuální členění krajiny dle vizuální spojitosti, typologické na základě společných charakteristik. Oba přístupy vymezí v krajině hodnotnější celky, které je třeba přednostně chránit. Tyto celky však nemusejí být identické. Proto spojením zmíněných přístupů individuální a typologické diferenciaci lze náležitě zajistit předpoklady pro územní ochranu krajinného rázu i v rámci ÚAP.

Klíčová slova

Krajinný ráz , ÚAP, individuální a typologická členění české krajiny.

Key words

Landscape character, planning analytical materials (ÚAP), individual and typological differentiation of Czech landscape.

Krajinný ráz je v územně analytických podkladech (ÚAP) zastoupen pomocí zákonem stanovených kategorií oblast a místo krajinného rázu (jev 17 a jev 18). Naším cílem je zpracovat tyto jevy pro územně analytické podklady tak, aby co nejlépe plnily svůj účel – tj. ochranu krajinného rázu. Ten je třeba chránit tak, aby zůstaly zachovány nejzachovalejší segmenty všech typů krajín a zároveň, aby si maximální část území zachovala alespoň své základní charakteristiky. Základním úkolem je tedy diferenciaci krajín a jejich hodnot. Ta může být **typologická** nebo **individuální**. Každý krajiny vnímá a hodnotí z jiného úhlu pohledu. Je proto nutné provést jak individuální, tak typologické členění krajiny. Individuální členění vyzdvihuje jedinečnost a neopakovatelnost každé krajiny, kterou pojímá jako soubor vizuálních prostorů, které vymezují přirozené krajinné předěly (většinou utváření reliéfu). Typologické členění naopak pracuje s opakujícími se charakteristikami krajín a jednotlivé typy vymezuje na základě vnitřní podobnosti a odlišnosti vůči okolí.

Individuální členění krajiny

Definici míst a oblastí krajinného rázu odpovídá individuální členění krajiny podle našeho hlavního způsobu vnímání krajinného prostoru – vizuálního. Nejmenším místem krajiny tak nemůže být individuální bod v krajině, ale celý prostor, který je ve společném a bezprostředním pohledovém propojení. Stejně i krajinná oblast musí mít společné prostorové rámce, v nichž je vizuálně vnímána jako celek. Znamená to tedy, že základními individuálními jednotkami členění jsou:

a) Konvizuální krajinný celek (zkráceně KvC)

KvC je individuální krajinný prostor, vymezený pohledovými bariérami, jenž je uvnitř sebe pohledově spojitý z většiny pozorovacích stanovišť. Jakýkoliv stavební či jiný zásah se tak projeví v celém prostoru KvC. Konvizuální krajinné celky mohou být pohledově uzavřené, polootevřené i zcela otevřené. Ani otevřené části by však neměly přesahovat vzdálenost prostorového vnímání 3 km.

Vedle tohoto horizontálního vymezení se v krajinách s dramatickým georeliéfem v hlubokých údolích skladba konvizuálních celků rozvíjí i vertikálně, kdy výšková úroveň dna údolí tvoří jeden celek, úroveň středních svahových poloh druhý a vrcholky třetí. Konvizuální celek je elementárním kompozičním prostorem krajiny. Tento celek pojetím odpovídá zákonné kategorii **místo krajinného rázu.**

Za okraj konvizuálního krajinného celku, které tvoří jeho ohraničení, se často pohledově uplatňují další vzdálenější krajiny či převýšené horizonty. Vzdálené horizonty a veduty vytvářejí v nadhledech nadřazené – supervizuální krajinné celky.

b) Supervizuální krajinný celek (zkráceně SvC)

SvC je individuální část krajinného prostoru, vymezená krajinnými ohraničeními (horizonty a vedutami), která je uvnitř sebe v nadhledech pohledově spojitá. Jeho největší vnitřní vzdálenost se řídí viditelností za průměrných atmosférických podmínek a pohybuje se u nás až okolo 40 km. I on může být pohledově uzavřený, polootevřený i zcela otevřený. Supervizuální krajinný celek je tedy největším, vnitřně členěným a ze země vnímaným, kompozičním krajinným celkem. Tvoří i základní autonomní urbanistické prostory městské krajiny. Tyto celky pojetím odpovídají zákonné kategorii **oblast krajinného rázu.**

Při vnitřním uspořádání SvC, ale i větších KvC, se jednotlivé kompoziční prvky projevují zjednodušeně: jako krajinné ohraničení a matrice (pozadí), akcentované krajinnými singularitami (kompozičními osami a póly). Matrice je tvořena běžnými, opakujícími se typickými znaky krajinného rázu, singularity tvoří výjimečné znaky.

Krajinné ohraničení je tvořeno různě odlišnými krajinnými horizonty a vedutami (v případě výrazných svahů), ohraničujících konvizuální i supervizuální celky. Mohou být jak nuanční, tak akcentované singularitami. Způsob ohraničení, i velikost ohraničených krajinných celků, se významně liší. Ohraničení jsou nejcitlivějšími místy kompozice. Ohraničení tvoří především čelní svahy, hřbety a hřebeny, tedy reliéf.

Krajinná matrice je tvořena běžnými a převažujícími typy uspořádání – strukturami - krajiny či jejich opakujícími se kombinacemi. Matrici tvoří i typická krajinná mozaika z opakujících se individuálních prvků. To, co je v dané krajině běžné, je logicky i základní platformou pro hodnocení nových zásahů do ní, zejména u KvC.

Matrici tvoří jak výsledky různého způsobu využívání, tak i běžné stavby a zařízení. V krajinách rurálních převažují matrice lesní, zemědělské či smíšené s venkovskými sídly, v krajinách urbánních matrice různých typů zástavby - urbanistických struktur. U matrice je důležitý soulad jejího vzhledu s funkcí, jako výslednice průniku jejích přírodních podmínek a způsobů využívání.

Krajinné singularity – krajinné osy a póly: jsou místa v krajině s výjimečným, neopakovaným účinkem. Tvoří tedy výjimky oproti dané krajinné matrici a není rozhodující, zda jsou jednotlivé prvky matrice výrazné či nikoliv (i vilová zástavba složená z výrazně individualistických forem tvoří, přes snahu jednotlivých tvůrců, běžnou, i když celkově neuspořádanou matrici). Je logické, že singularit musí být v daném celku málo, jinak se stávají součástí matrice.

Krajinné osy jsou liniové singularity, které protkávají krajinu a vytvářejí osy krajinné kompozice daného celku. Mohou být charakteru přírodního (vodní toky a údolí, svahové zlomy, ale i biokoridory apod.), kulturního (urbanistické osy) i historického (prostorové stopy minulých linií).

Krajinné póly jsou bodové singularity s výjimečným účinkem, tvořící akcenty v dané krajinné matrici. Odvíjejí se od místně koncentrovaných, přitom však výrazně odlišných, částí prostorů. Opět mohou být jak přírodní (izolované tvary georeliéfu, skály, ale i rybníky či výrazně odlišný vegetační kryt), kulturní (stavební

dominanty, náměstí nebo jiné funkčně zvláštní plochy apod.) či historické (stopy historických dějů). Póly mohou tvořit jak krajinné dominanty, tak výrazná kompoziční ohniska významová.

SvC a KvC jsou základní krajinné obrazy, které jsou dále jako oblasti a místa krajinného rázu individuálně popsány svými typickými znaky matic, ohraničení a singularit. Ohraničení a singularity jsou součástí individuálního členění. Krajinné matrice vymezované podle převažujících typů uspořádání krajiny jsou již součástí typologického členění krajiny.

Typologické členění krajiny

a) Krajinné typy

Pro charakteristiku **oblastí krajinného rázu** (supervizuální krajinné celky) se osvědčilo charakterizovat krajinné matrice jako **krajinné typy** (viz. Projekt VaV 640/01/03 Typologie České krajiny, LÖW & spol., 2005). Krajinné typy vznikly průnikem tří vřadících typologických řad – tzv. rámcových krajinných typů – sídelních krajin – způsobů využití území – reliéfu. Krajinný typ tak reflektuje nejvýznamnější činitele utvářející charakter území. Každý krajinný typ je charakterizován trojmístným kódem.

První pořadí kódu charakterizuje **rámcové sídelní typy krajin**:

1. starosídelní krajina Hercynského a Polonského okruhu
2. starosídelní krajina Panonského okruhu
3. krajina vrcholně středověké kolonizace Hercynského okruhu
4. krajina vrcholně středověké kolonizace Karpatského okruhu
5. krajina pozdně středověké kolonizace Hercynského okruhu
6. krajina novověké kolonizace Hercynského okruhu
7. krajina novověké kolonizace Karpatského okruhu

Druhé pořadí kódu charakterizuje **rámcové typy využití krajin**:

- Z – zemědělské krajiny
- M – lesozemědělské krajiny
- L – lesní krajiny
- R – rybníční krajiny
- U – urbanizované krajiny
- H – krajiny horských holí

Třetí pořadí kódu charakterizuje **rámcové typy reliéfu krajin**:

Běžné	1 – krajiny plošin a plochých pahorkatin
	2 – krajiny členitých pahorkatin a vrchovin Hercynika
	3 – krajiny členitých pahorkatin a vrchovin Karpatika
Vzácné	4 – krajiny rovin
	5 – krajiny rozřezaných tabulí
	6 – krajiny hornatin
	7 – krajiny sopečných pohoří
	8 – krajiny vysoko položených plošin
	9 – krajiny vátých písků
	10 – těžební krajiny
	11 – krajiny širokých říčních niv
	12 – krasové krajiny
	13 – krajiny výrazných svahů a skalnatých horských hřbetů
	14 – krajiny ledovcových karů
	15 – krajiny zaříznutých údolí
	16 – krajiny izolovaných kuželů
	17 – krajiny kuželů a kup
	18 – krajiny vápencových bradel
	19 – krajiny skalních měst

Navržené typy krajin tvoří rámce pro členění krajiny na regionální úrovni. Vzácné krajinné typy (s výjimkou těžebních krajin) zasluhují větší ochranu před významnými zásahy v nich.

b) Typy elementárních matric

Krajinný typ můžeme vnímat jako **mozaiku elementárních typů matric**, kterými můžeme charakterizovat jednotlivé KvC. Samozřejmě, že ne všechny místa krajinného rázu jsou tvořeny pouze jedním typem matric. Mohou být složeny ze dvou i více částí různého charakteru a využití, tzn. matric. Takovýto celek je pak charakterizován dvěma převažujícími typy matric. Ostatní jsou považovány pouze za doplňkové. Jednotlivé typy matric jsou z hlediska krajinného rázu různě významné. Ty, které jsou pro dané území výjimečné nebo vzácné zasluhují zvýšenou ochranu před narušením. Prioritou je jejich samotné zachování v krajině. Každou maticí je možno definovat souborem typických znaků krajinného rázu. Na území České republiky jsme dosud vymezily více než 50 matric.

Vedle typu elementární matrice je každé místo krajinného rázu charakterizováno i svou vnitřní **krajinářskou hodnotou**. Ta je hodnocena školní stupnicí 1 – 5. Kvalita KvC je hodnocena na základě dvou kritérií:

- homogenost a harmonie uvnitř vymezeného prostoru (přiměřenost měřítka a velikosti jednotlivých ploch, dochovanost tradičních znaků),
- estetická hodnota jednotlivých prvků a jejich celkového působení, celkový estetický charakter.

Zvýšenou územní ochranu pak zaslouží ty KvC, které jsou součástí horizontů, vedut a dominant SvC nebo mají vyšší vnitřní krajinářskou hodnotu či jsou tvořeny vzácnými typy krajin nebo vzácnými elementárními typy matric, popř. jsou součástí přírodních či kulturních zvláště chráněných území (blíže viz. níže Jev 18).

Využití v ochraně krajiny v rámci ÚAP

Z předchozí diferenciaci krajiny vychází i její ochrana. Je tedy nutné ji uskutečňovat podle typologického i individuálního členění krajiny. Individuální členění rozdělí krajinu na SvC, resp. KvC na základě vizuální spojitosti. Typologické členění ji dělí podle společných charakteristik na krajinné typy, resp. typy elementárních matric. Jimi lze obstojně charakterizovat zmíněné SvC, resp. KvC, a vymezit takové, které zasluhují přednostní ochranu. V ÚAP odpovídá úrovni SvC jev 17 – oblast krajinného rázu a elementární úroveň KvC jev 18 - místo krajinného rázu.

Jev 17

Na úrovni oblastí krajinného rázu, tzn. SvC, je vhodné věnovat zvýšenou pozornost těm, v nichž se vyskytují **vzácnější krajinné typy** (s výjimkou těžebních krajin), odvozené především od specifického reliéfu (viz. Typologické členění – rámcové typy reliéfu). V takovýchto SvC je pak nutné zcela dodržovat obecná doporučení a regulativy pro danou oblast, uvedené v popisné části. Ta obsahuje vedle základního vymezení SvC především jeho charakteristiky, hodnoty a doporučení z hlediska ochrany krajinného rázu. Charakteristiky SvC jsou jeho základní kompoziční prvky, vytvářející jeho vizuální obraz, a jsou to krajinná ohraničení, matrice (pozadí) a krajinné singularity - kompoziční osy a póly. S nimi souvisí i část věnovaná krajinným hodnotám SvC a jejich ochraně. Pro praktické využití je nejdůležitější část obsahující doporučení, která určuje, čemu se v oblasti vyhnout a co naopak podporovat. Přestože jsou tato doporučení většinou obecného charakteru, je nutné vymezit základní rámce využití území, chápající území jako celek. Konkrétní zásahy je pak nutno řešit v rámci jednotlivých KvC, zpracované v rámci jevu 18 – místo krajinného rázu.

Jev 18

Na úrovni míst krajinného rázu, tzn. KvC, není možné a ani účelné každý z nich individuálně popsat a opatřit doporučením. Přesto je lze poměrně dobře charakterizovat jejich maticí a krajinářskou hodnotou (viz. typologické členění – elementární typy matric) a dle nich vymezit ty, které je třeba přednostně chránit.

Zvýšenou územní ochranu zaslouží ty KvC – místa krajinného rázu, které jsou:

- součástí horizontů, vedut a dominant SvC,
- mají vnitřní krajinářskou hodnotu 1 a 2
- součástí tvořeny vzácnými typy krajin
- tvořeny vzácnými typy elementárních matric
- tvořeny maticemi s dochovanou historickou strukturou krajiny
- součástí národních parků, chráněných krajinných oblastí, maloplošných zvláště chráněných území, městských, krajinných vesnických památkových rezervací a zón, přírodních parků a významných krajinných prvků.

Vzácné elementární typy matric mohou být čistě přírodního i kulturně podmíněného charakteru. Přírodní mají svůj základ především v geomorfologické, geologické či biotopové jedinečnosti (např. skalní města či rašeliniště). Vzácnější matrice, podmíněné obhospodařováním krajiny, jsou často zachovalé pouze zlomkovitě. Jejich ojedinělost byla buď dána vnějšími podmínkami, tzn. že byly vždy plošně omezené (např. smíšené zemědělské kultury na hraně nivy Dyje), anebo byly v minulosti běžnější, ale s úpadkem tradičního zemědělství se jejich rozloha značně zmenšila (např. vysokokmenné sady). Samozřejmě neplatí, že každá matrice, která je v krajině ojedinělá, je i vzácná z hlediska krajinného rázu.

Krajinářská hodnota KvC je hodnocena, jak již bylo řečeno, stupnicí 1-5 (zásadní-významná-střední-snížená-nízká). Expertní odhad je založen na dlouhodobé udržitelnosti způsobu využití daného místa.

Při hodnocení jednotlivých KvC (míst krajinného rázu), občas nastane situace, kdy část plochy tohoto celku zaujímá velmi zachovalý vzácný typ elementární matrice (např. vysokokmenný sad) a současně se v něm nachází i matrice v krajině rušivá (např. agroindustriální areál JZD). KvC pak musí mít nižší krajinářskou hodnotu, protože je toto místo vnímáno jako jeden vizuální celek. Zvýšená ochrana vzácné matrice (vysokokmenný sad) potom musí být zajištěna jejím vyjádřením při popisu daného KvC (zkratkou této matrice). Tímto postupem by měla být dostatečně zajištěna ochrana vzácnějších matric.

Hodnocení snesitelnosti zásahu do KvC

Pro praktickou využitelnost výše uvedeného hodnocení KvC je důležité poměrně jednoduše rozhodnout, jestli bude zásahem narušena jeho specifická rázovitost. Připravovaný zásah do KvC, tzn. místa krajinného rázu je především třeba posuzovat jako změnu matrice (či ohraničení) a tu potom srovnáváme s matricí (či ohraničením) stávající:

Zásah stejného typu s matricí KvC - znamená, že se nic zásadního v kompozičních vztazích neděje a je většinou přijatelný, nezasahuje-li nevhodně do ohraničení KvC či nesnižuje-li významně jeho krajinářskou hodnotu.

Zásah jiného typu oproti matrici (či ohraničení) KvC. Vyskytuje-li se v KvC již jako singularita, je třeba posoudit, zda nezvýší počet singularit nad hranici výjimečnosti, aby se singularity nestaly součástí nové matrice a jestli singularita má dostatečnou hodnotu.

- Doplňuje-li současné singularity, je zásah přijatelný.
- Mění-li matrici či vytváří novou singularitu, je nutno zjistit, zda k lepšímu či horšímu.

Zhoršení krajinářské hodnoty není přípustné u všech KvC zvýšeně chráněných

Na závěr je vhodné připomenout, že jednoduchý výstup popisovaných jevů by měl být předpokladem pro jeho správné využití v praxi.

Domníváme se, že spojením zmíněných přístupů k ochraně krajinného rázu na základě individuální a typologické diferenciací lze náležitě potenciálně zajistit územní ochranu krajiny i v rámci ÚAP, a to na úrovni oblastí i míst krajinného rázu.

Literatura:

-
- MŽP ČR VaV/640/1/03 „Typologie české krajiny“, LÖW & spol., s.r.o., 2003 - 2005
Krajinářská kompozice a vyhodnocení včetně vymezení pohledově exponovaných svahů na území města Brna, LÖW & spol.,s.r.o., 2005
Studie krajinných typologií pro zpracování Zásad územního rozvoje Olomouckého kraje, LÖW & spol.,s.r.o., 2007
Návrh zásad územního rozvoje Plzeňského kraje, Sdružení L & I (Institut regionálních informací, s.r.o., LÖW & spol., s.r.o.), 2008
Územně analytické podklady hl.m. Prahy, JEV 17 Oblast krajinného rázu a její charakteristika, JEV 18 Místo krajinného rázu a jeho charakteristika, LÖW & spol.s.r.o., 2008
Typologické a individuální členění krajiny Pardubického kraje pro zpracování Zásad územního rozvoje Pardubického kraje, LÖW & spol.,s.r.o., 2008

Kontakt

doc. Ing. arch. Jiří Löw
LÖW & spol., s.r.o.
Vranovská 102, 614 00
lowapol@lowapol.cz

Ochrana krajinného rázu konzervace versus tvorba krajinného prostoru

*(Landscape character protection
the landscapes conservation or creation)*

Alena SALAŠOVÁ

Krajinný ráz je v České republice, díky své definici zákonem a ne vždy vhodné aplikaci v praxi, velmi často chápán jako nástroj restriktce – výrazného omezení jakékoli stavební činnosti nebo změny využití krajiny. Z tohoto důvodu je pak jedněmi vnímán jako krabička poslední záchrany před často bezohlednými investory, druhými pak jako nesmyslná brzda všech inovací a rozvoje jako takového, a tedy odmítán. Takovéto černobílé a silně zjednodušené vidění možností využití jinak velmi moderního nástroje hodnocení krajinného prostoru je v praxi kontraproduktivní a ve většině případů zbytečné. Institutu krajinného rázu přitom lze využít ve všech rovinách plánování a managementu krajinného prostoru, t.j. v jeho konzervaci, rekonstrukci, ale zejména v tvorbě nového uspořádání krajiny a nových prostorových vztahů v krajině.

7 Úvod

Dříve než začneme aplikovat posuzování krajinného rázu do plánovací praxe je nutné si uvědomit, proč institut krajinného rázu vlastně vznikl a k čemu má zejména sloužit. Ochrana charakteru, respektive identity krajiny společnost uplatňuje v okamžiku, kdy začíná pociťovat její ztrátu – v dnešní době zejména díky globalizaci a celkové unifikaci nově vznikajících objektů a krajinných struktur a masivnímu, ne vždy dobře promyšlenému stavebnímu rozvoji. Na ztrátě identity krajinného prostoru se v posledních dvou desetiletích podepsala i velmi agresivní reklama. Z uvedených důvodů by se institut krajinného rázu měl uplatňovat tedy zejména tam, kde hrozí důsledky globalizačních trendů a masivnější stavební rozvoj.

Ochrana krajinného rázu směřuje obecně k ochraně charakteristických prvků kulturní krajiny. Jako taková je vyjádřením konzervativního přístupu ke krajině, což není myšleno pejorativně. Její zájem se soustřeďuje na to, co je v krajině tradiční, trvalé, co určuje její charakter. Základní otázkou pak je: k jaké časové rovině vztahujeme ono typično či specifično daného krajinného prostoru. Krajina se pod vlivem civilizace neustále mění, jak je známo je nesčetněkrát přepisovaným palimpsestem a je velmi těžké posoudit, které znaky – historické, současné nebo budoucí – mají pro současnou a příští generace tu větší, skutečnou hodnotu. Významným přínosem posuzování charakteru krajiny, krajinného rázu, je hloubkové studium vývoje krajinného prostoru, a to jak přírodních, tak socioekonomických (kulturních) procesů. Pokud začneme vnímat poznatky přinášené studiem vývoje krajinného prostoru, jeho fenoménů a kulturních souvislostí, zjistíme, že mohou díky determinaci všech historických krajinných prvků a vztahů sloužit nejenom jako

podklad pro konzervativní památkovou péči, ale jako inspirace k dalšímu utváření a přetváření prostoru, jeho designu, programového a myšlenkového obsahu. V další části se bude příspěvek věnovat základním možným scénářům plánování krajiny ve vztahu k uplatňování institutu krajinného rázu – konzervaci, rekonstrukci a tvorbě.

1.1 Scénář č. 1 - Konzervace krajinných struktur

První polohou uplatnění posouzení krajinného rázu je snaha o konzervaci krajinného prostoru, t.j. zachování tradičních forem hospodaření, sídelní struktury, architektonických znaků nebo stavebních technologií. Jedná se o nejčastější formu aplikace institutu krajinného rázu. Konzervace má smysl tam, kde tyto tradiční formy zůstaly do dnešní doby zachovány ve výrazně vysoké koncentraci nebo v mimořádně čisté autentické podobě. Na území ČR se jedná zejména o chráněné krajinné oblasti. V takovýchto případech je nutný velmi obezřetný a citlivý přístup ke změnám charakteristik krajiny a to přesto, že je území osídleno a obyvatelé mají zájem o inovace právě tak, jako v jiných regionech, které nejsou „postiženy“ zvýšenou přírodní a/nebo kulturně historickou hodnotou. Typickým příkladem takových území jsou velkoplošná zvláště chráněná území, zejména chráněné krajinné oblasti. Pokud totiž dojde k zániku historických forem kulturní krajiny i na území CHKO, ztrácí česká společnost významné kulturní hodnoty *in situ* a už provždy bude odkázána pouze ke studiu materiálů z historické fotodokumentace nebo muzeí lidové kultury. Současně zanikne i významný a jinde neopakovatelný rekreační potenciál území.

1.2 Scénář č. 2 - Rekonstrukce historických krajinných struktur

Ve zvláštních, specifických případech lze přistoupit i k rekonstrukci historických znaků krajiny. S ohledem na to, že se jedná o zjevnou „nelogičnost“ ve snaze vracet vývoj krajiny zpět a za velmi vysokých nákladů jej v tomto stavu udržet, měla by se rekonstrukce tradičních znaků krajiny uplatňovat pouze ve zvláštních případech. K nim řadíme například cenné a pro ČR charakteristické krajinné kompozice.

Příkladem posuzování krajinného rázu komponované krajiny s cílem vytvořit podklad pro územní plán a komplexní pozemkovou úpravu, který by identifikoval významné historické prvky krajinné kompozice a navrhl způsob jejich obnovy byl např. Krajinný plán Mikulova, zpracovávaný v letech 2005 a 2006. (Kučera et al. 2006) Posuzování bylo založené na důsledném studiu vývoje sekundární krajinné struktury (způsob využití pozemků) a jejího vizuálního projevu. Kromě kartografických podkladů byla využita aplikace GIS a výpočty nad 3D modely terénu, podrobné terénní šetření, analýza

panoramát, studium obrazových archivních podkladů a využití srovnávací fotografie. Bylo navrženo nové uspořádání krajinného prostoru s doplněním těch signifikantních historických prvků, které najdou uplatnění i v současné krajině (zejména alejí). Součástí návrhu byla další doporučení k usměrnění rozvoje zástavby.

Posuzování krajinného rázu na příkladě studia komponované krajiny Mikulova, Lednicko – valtického areálu a Novodvorska ukázalo svůj význam a možnosti využití pro památkovou péči, a to zejména v případě městských a vesnických památkových zón a rezervací a krajinných památkových zón. Je smutnou skutečností, že orgány památkové péče dosud význam a možnosti institutu krajinného rázu pro svou praxi neobjevily.

1.3 Scénář č. 3 - Tvorba prostoru

Sídlo. Člověk nepřetržitě přetváří, organizuje krajinný prostor, ve kterém žije nebo pobývá podle svých potřeb a představ. Někdy se tak děje spíše intuitivně, někdy o organizaci prostoru a jeho podobě přemýšlí programově. Výsledkem jsou pak zpravidla harmonicky působící krajinné scény. V minulosti byly vnější znaky sídel pečlivě promyšleny a komponovány. Vnější obraz středověkého města – jeho veduta - byla komponovanou hrou dominant a subdominant pro zvýraznění majestátnosti města a jeho jasné identifikaci. Vnější obraz sídla nebyl výsledkem spontánní stavební činnosti, ale byl promyšlen a propracováván nejlepšími architekty a stavebními mistry, kontrolován a hodnocen pak panovníky a vlastníky panství. Veduta města tak byla současně vizitkou místa, jeho identifikačním průkazem právě tak, jako prezentací příslušného šlechtického rodu.

Veduta sídla nemá význam pouze estetický nebo mocenský a není pouze historickým přežitkem. Podílí se současně na utváření mentální mapy obyvatel a návštěvníků území. Sehrává tak významnou roli v procesu identifikace člověka s konkrétním místem, jeho domovem nebo místem odpočinku. Typický obraz sídla, jeho charakteristické znaky, dominanty a silueta se vyvíjely po staletí. Staly se tak významnou součástí sociální paměti a kulturního dědictví. První, co vítá návštěvníka nebo vracejícího se obyvatele domů, je právě silueta města a jeho charakteristický vnější obraz. Právě z tohoto důvodu má kvalita veduty města či krajiny stále větší význam v regionálním rozvoji a ekonomice cestovního ruchu. Je proto poněkud zarážející, jak malou pozornost věnují současní urbanisti a zastupitelé kvalitě krajinné scenerie a urbánnímu designu.

Typickým znakem vnějšího obrazu sídla nebo krajiny je jejich silueta. Bývá nejčastěji popisovaná vizuální linie přechodu zemského povrchu a oblohy. V případě krajiny je tvořena posledním vizuálním horizontem, v případě sídla je pak utvářena uměle charakterem zástavby, zejména pak střechami staveb. Silueta je pro každý sídelní prostor charakteristická – je jako otisk prstu, který se jinde neopakuje. Tedy alespoň v ideálním

případě, kdy není sídlo příliš zasaženo globalizačními trendy ve výstavbě. Není náhodou, že mnohé zpravodajské a sportovní stanice, televizní show, nebo celé regiony používají siluetu sídla (krajiny) jako svůj grafický identifikátor. Obecně lze říci, že nás veduta města a jeho silueta daná určitou výškovou hladinou zástavby a charakterem dominant neustále informují o charakteru a významu sídla a jeho velikosti. Silueta sídla tak má do značné míry symbolický význam determinující vliv sídla a jeho prosperitu.

Obr. 1 Příklad charakteristické siluety sídla – Pražská Hradčana (foto Atika, České Budějovice)

Součástí posuzování krajinného rázu je obvykle hodnocení vnějšího obrazu sídla a jeho vztahu k okolní volné krajině. Pokud má být hodnocení krajinného rázu využito v přípravě územně analytických podkladů a následně k tvorbě územního plánu, mělo by ve vztahu k posouzení projevu sídla obsahovat vyhodnocení:

- rozsahu viditelnosti a stanovení vizuální citlivosti zastavěného prostoru a jeho částí
- historické a současné veduty viditelné z významných stanovišť pohledů (například tzv. „brán“ – t.j. vstupu do území, ve kterém se sídlo projevuje)
- postavení sídla v krajinné scenerii (např. umístění v terénu)
- architektonické znaky sídla (například tvar stavebních objektů, velikost, objem, barva, výšková hladina zástavby, charakter vizuálně významných prvků staveb, např. střech)

- vztahů mezi sídlem a okolní nezastavěnou krajinou (např. provázanost alejemi)
- určující prvky (znaky) siluety sídla (např. dominanty)
- celková kompozice sídelní scenerie (rytmus, barva, geometrie, textura, pohyb)
- historická a estetická hodnota městské scenerie a jejích prvků.

Práce s vnějším obrazem sídla je vnějším projevem a výsledkem práce s prostorovým uspořádáním sídla, jeho sídelní strukturou. Škoda, že urbanisti dnes někdy víc přemýšlí nad dvourozměrným výkresem a uspořádáním funkcí než nad prostorovým útvarem, který mapa reprezentuje. Ještě tragičtější důsledky v současné praxi má absence urbanismu jako prostoro- tvorné profese, kdy je územní plánování redukováno pouze na umístění individuálních developerských záměrů bez vazby na strukturu sídla a jeho kompozici. Návrh stavby má být vytvářený pro dané místo a v kontextu daného místa. Největší chybou dnešní architektonické a urbanistické tvorby je projekce stavby jako solitéru bez jakéhokoli vztahu k okolnímu prostředí. Posuzování krajinného rázu právě tyto vazby identifikuje a může sloužit jako významný podklad pro koncipování zástavby.

Urban sprawl a rozvoj suburbánních zón. Suburbanizace (urban sprawl, sídelní kaše) je všude ve světě včetně České republiky považovaná za hlavní důvod poškozování životního prostředí a snižování kvality a hodnoty kulturní krajiny. České Ministerstvo životního prostředí začalo tento problém monitorovat relativně nedávno, asi před dvěma lety. Správa o stavu přírody a krajiny ČR (Miko, Hošek 2009) konstatuje:

- suburbanizace vykazuje dramaticky rostoucí tendenci. Zatímco zastavěné území se v období 1990 – 1999 zvýšilo o 50 km² (ve srovnání s předešlým obdobím o 1 %), v letech 2000–2006 se jednalo už o čtyřnásobek – více než 195 km² celkem.
- průměrná roční ztráta zemědělské půdy byla v letech 2000–2008 3902 ha , co znamená denní ztrátu asi 10,7 ha (více než 5000 ha ročně v letech 2007 a 2008).

Sídelní struktura měst a vesnic je integrální součástí krajiny a krajinné scény. Suburbanizace s typickými komerčními, logistickými nebo satelitními zónami více-méně unifikovaného charakteru významně ovlivňuje charakter krajiny a její vizuální kvalitu. Stále více obyvatel vnímá tyto změny negativně. Posuzování krajinného rázu by se mělo věnovat kvantitativním (rozsah) a kvalitativním (charakter) aspektům suburbanizace.

Dynamiku rozvoje sídla lze vyhodnotit na základě dostupných dat a srovnat ji s celkovým demografickým nárůstem nebo ekonomikou sídla. Pokud nebude rozsah a kvalita suburbanizace odpovídat skutečným sociálním potřebám a ekonomické efektivitě, potom by měla být jasně definovaná regulativa a omezení dalšího rozšiřování sídla.

Krajina. Identifikace znaků a hodnot území má své významné uplatnění zejména jako **územně plánovací podklad**. Současný Stavební zákon (zák. č. 183/2006 Sb., o územním plánování a stavebním řádu a navazujících prováděcích předpisech) zakotvil ochranu krajinného rázu hned v několika plánovacích nástrojích. Jedná se o územně analytické podklady, zásady územního rozvoje a nepřímo i územní plán (v části koncepce uspořádání sídla a krajiny). Každý z uvedených nástrojů problematiku posuzování a následné ochrany krajinného rázu řeší pouze parciálně (např. vymezením pouze oblastí a míst krajinného rázu nebo stanovením cílových charakteristik území). V praxi je pocíťována absence metodických pokynů ke jejich zpracování a zakomponování posouzení krajinného rázu celého dotčeného území. Takové hodnocení by pak umožnilo důsledné mapování hodnot krajiny a otevřelo následnou diskusi o rozvoji sídelní i mimosídelní krajiny s větším porozuměním prostorového a časového krajinného kontextu. V současnosti jsou již známé potřebné metodické přístupy a technická řešení. Vydání jednotné metodiky pro preventivní posuzování krajinného rázu za tímto účelem je dnes spíše jen otázkou času.

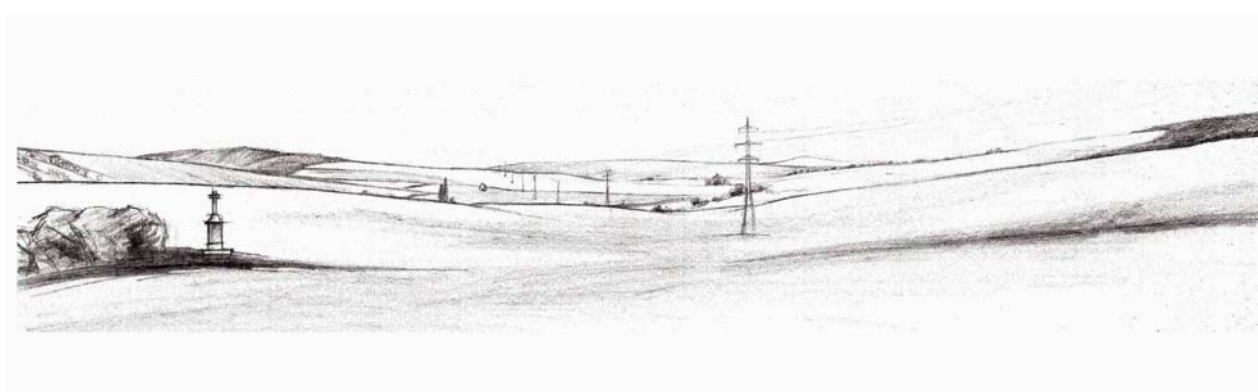
V obecné rovině lze říci, že hodnocení krajinného rázu vycházející z poznání vývoje daného krajinného prostoru dokáže identifikovat stopy historického uspořádání krajiny, které

- a) jsou inspirací pro její novou podobu a rozvoj nebo
- b) se neosvědčily, jsou překonány a jejich hodnocení zůstane pouze pro potřeby poznání regionální historie. Takových příkladů potkáváme v praxi často. Současná společnost jistě nechce vracet zpátky kvalitu některých historických podob krajiny, jako byly např. hygienicky problematická podoba měst z období průmyslové revoluce, malebné leč z hlediska půdní eroze problematické vedení pozemků delší hranicí po spádníci svahů, či území sice drobné držby, ale s výraznou absencí lesa nebo jakýchkoli prvků rozptýlené zeleně. Ne každá historická podoba krajiny je zárukou kvalitního uspořádání krajinného prostoru. Od toho ostatně posuzování krajinného rázu je, aby vyhodnotilo vývoj území i po stránce změn kvality krajinné struktury.

Posuzování krajinného rázu pro potřeby územního plánování musí být jednoznačně týmovou spoluprací. Je založeno na dialogu mezi urbanistou, krajinářem, ekologem, zemědělcem, ekonomem... na dialogu mezi státní správou, obecnou samosprávou a občany...

Závěr

Na závěr lze konstatovat shodně se směrnicí posuzování krajinného rázu Anglie a Skotska: „Současný (rovněž minulý, pozn. autorka) charakter krajiny by neměl být bariérou tvorby nové krajiny. Posuzování krajinného rázu predikuje, jestli se má uplatnit strategie rozvoje nebo regenerace území, signalizuje rozsah signifikantních změn krajiny, velmi často ve vztahu k rekreaci a nové koncepci uspořádání krajiny. Posuzování krajinného rázu tak dokáže hrát významnou roli v identifikaci území a nabízí potenciál pro kreativní přístupy k obnově krajiny. Doporučuje obnovu hodnot tam, kde se zničily a investování do tvorby nových prostorových řešení. Mnoho z významných příležitostí pro obnovu a tvorbu krajiny se objevuje v blízkosti urbanizovaných území. Jsou to často ty krajiny, které jsou pod největším tlakem rozvoje a jsou objektem největšího rozsahu změn. Pochopit podstatu charakteru takových území je velmi obtížné, protože jsou nesmírně variabilní“. (Swanwick et Land Use Consultants 2002)

Současný stav

Navrhovaný stav

Obr. 3 Identifikace znaků krajinného rázu jako inspirace pro tvorbu krajinného prostoru. Krajinný plán části Kloboucka. (Huková 2008)

Abstract

The landscape including also building spaces is an area, as perceived by people, whose character is result of the action and interaction of natural and human factors (European Landscape Convention 2000). Landscape is more than 'the view'. It is the dynamic backdrop to our lives. It is shared cultural heritage, a living record of the interaction between people and place that is vital to our local and national identity. It is a driver for local economies, a resource that must be carefully managed and maintained. The current character of the landscape should not be a barrier to the creation of new landscapes as well. Where a landscape character assessment indicates that a strategy of enhancement or regeneration is appropriate for a particular landscape type or area, this signals scope for significant change to the landscape, often by creation a new landscape character to suit new circumstances. There are the three potential scenaria of the landscape management indicated by previous landscape character assessment are analysed in this article.

Literatura:

- (1) HUKOVÁ, V. (2008) KRAJINNÝ PLÁN KLOBOUCKA. DIPLOMOVÁ PRÁCE. LEDNICE: ZF MZLU.
- (2) KUČERA, P. ET AL. (2006) KRAJINNÝ PLÁN MIKULOVA. ÚZEMNĚ PLÁNOVACÍ PODKLAD. LEDNICE: ZF MZLU.
- (3) MIKO, L., HOŠEK, M. (EDS) PŘÍRODA A KRAJINA ČESKÉ REPUBLIKY. SPRÁVA O STAVU 2009. 1. VYDÁNÍ. PRAHA: AGENTURA OCHRANY PŘÍRODY A KRAJINY ČR, 2009. 102 S. ISBN 978-80-87051-70-2.
- (4) SWANWICK, C. ET LAND USE CONSULTANTS (2002) LANDSCAPE CHARACTER ASSESSMENT – GUIDANCE FOR ENGLAND AND SCOTLAND. EDINBURGH: SCOTTISH NATURAL HERITAGE, 2002. 84 P.

Kontakt:

Doc. Dr. Ing. Alena Salašová
Ústav plánování krajiny
Zahradnická fakulta
Mendelova univerzita v Brně
Valtická 337
691 44 Lednice
salasa@zf.mendelu.cz

Drobné sakrálné objekty a ich význam v krajinnom obraze

(Minor sacred landmarks and their importance in landscape scenery)

Barbora MATÁKOVÁ

Predkladaný príspevok s otázkou vyslovenou medzi riadkami upozorňuje na široký záber a významový kontext drobných sakrálnych objektov (DSO) v krajinnom priestore. Hodnotí súčasný názorový konflikt vzťahujúci sa k problematike drobných sakrálnych objektov a možnosti registrovania DSO ako významných krajinných prvkov. Prezentuje princípy kategorizácie a hodnotenia týchto objektov v rámci uceleného metodického materiálu. Nakoniec nastoľuje otázku obnovy pamäti krajiny prostredníctvom drobných pamiatok na príklade projektu „Polyfunkčného muzea v otvorené krajine – Dúl Bílina Nord“ v severo-západných Čechách.

Prečo práve Božie muky, kríže a kaplnky...

Drobné sakrálné objekty (ďalej DSO) sú zvlášť v našich krajinách významným krajinným fenoménom. I keď veľkosťou takmer zanedbateľné, hodnotou nesmierne cenné. Práve výnimočnú hodnotu drobných kultových stavbičiek sme si však začali uvedomovať až v poslednom desaťročí, kedy sa v súvislosti s Európskym dohovorom o krajine dostali do povedomia odbornej i laickej verejnosti otázky ochrany krajiny, krajinného rázu, krajinných hodnôt, krajinných prvkov a pod.

Je známe, že obdobie do roku 1989 ignorovalo opodstatnenie a existenciu drobných sakrálnych objektov v krajine, extraviláne či sídlach. Menej sa už vie o ich zámernej a programovej likvidácii. Presvedčovací akcia „od dvora k dvoru“, ktorá sa v 70-tych rokoch uskutočnila v Zemianskych Kostol'anoch na návrh vedúceho tajomníka Okresného výboru Komunistickej strany Slovenska, Altoffa, mala za cieľ odstrániť najskôr výklenkové kaplnôčky na priečeliach rodinných domov, najčastejšie so soškou Božského Srdca alebo Panny Márie. Po nich mali prísť na rad pieskovcové sochy pri vstupoch do dediny a neskôr aj kríže v poli (Jurík 2006, 189). Príklad Zemianskych Kostolian je len jedným z mnohých obcí, kde sa podobné akcie uskutočňovali, i keď inými spôsobmi. Mnohé objekty, ktoré ostali dodnes zachované, sa často krát dostali do zmenených vzťahov. Predovšetkým miesta tesne za hranicou sídla, ktoré boli kedysi typické pre umiestňovanie krížov, kaplniek a Božích múk, sa stali skládkami odpadu, šrotoviskami, prevádzkami poľnohospodárskych družstiev, montážnych hál apod. Výnimkou nebolo, a bohužiaľ ani v dnešnej dobe nie je, umiestňovanie nevhodných „drobných stavieb“,

veľkoplošných reklám, informačných tabúľ a pod., na hranice intravilánov a extravilánov, či katastrov obcí, ktoré sa dostávajú do jednoznačného konfliktu s drobnými sakrálnymi objektmi (obr. 1).

Obr.1. Kaplnka na hranici katastrálnych území Veľké a Malé Uherce. Billboard v tesnej blízkosti kaplnky (2005) a premiestnený smerom k hlavnej ceste (2008). (Foto: Matáková)

Vzťah dnešného človeka ku krajine, v ktorej žije a k prvkom, ktoré každú krajinu identifikujú, nám veľa vypovedá o tom, ako rýchlo sa tento vzťah dokáže zmeniť. Stačí, aby vypadla jedna generácia, ktorej bolo upierané vnímanie krajiny ako domova a už sa stretávame s celkom novými polohami vnímania. Ak sa obmedzíme iba na vnímanie drobných sakrálnych objektov, zaznamenávame dva protichodné názorové postoje. Prvým je pretrvávajúci nezáujem, ignorancia, nerešpektovanie výnimočnosti objektu či miesta, ilustrovaná príkladom kaplnky na hranici obcí Veľké a Malé Uherce (obr. 1). Druhým je fascinácia a znovu objavená výnimočnosť drobných stavbičiek. Oba sa prejavujú rôznymi spôsobmi, a oba pozitívne i negatívne. Zachovanie umelecko-historickej hodnoty objektu, paradoxne v dôsledku nezájmu o jeho obnovu, je v porovnaní s horlivou neodbornou „obnovou“ objektu, v dôsledku „záujmu“, prínosom a pozitívom (obr. 2).

...ako významné krajinné prvky...

Problematikou významných krajinných prvkov ako nástroja ochrany krajinného rázu sa zaoberá Lipský (2009). Definuje tri skupiny významných krajinných prvkov, ktoré boli mapované v rámci projektu NPV II v priestore Nové Dvory – Kačina – Žehušice, v kultúrnej krajine „vytvorenej“ človekom. Okrem významných krajinných prvkov definovaných Zákonom č. 114/1992 v § 3b, boli zdokumentované i prvky, ktoré môžu byť registrované orgánom ochrany prírody podľa zákona. V „projekte Kačina“ boli definované ako „krajinné segmenty, ktoré spĺňajú požiadavky na VKP ako ekologicky, geomorfologicky alebo esteticky významnú časť krajiny“, okrem iného i drobné sakrálné

a svetské stavby v krajine (Lipský 2009, 50). Pre ich výber bolo dôležité predovšetkým ich „estetické vizuálne pôsobenie“. Treťou skupinou, ktorú zákon nedefinuje a bola vyčlenená v rámci spomínaného projektu, sú VKP v zmysle kultúrnych pamiatok v krajine, chránené podľa Zákona č. 20/1987 o štátní památkové péči.

Ak by ochrana krajinného rázu bola takto realizovaná a významný krajinný prvok by nebol len výnimočným nástrojom tejto ochrany, pre drobné sakrálne objekty v krajine by to znamenalo vytvorenie nástroja, ktorý rešpektuje ich CELKOVÚ hodnotu. Oproti pamiatkovému zákonu, ktorý chráni predovšetkým umelecko-historickú hodnotu kultúrnej pamiatky a zákonu o ochrane prírody a krajiny, ktorý sa v praxi zameriava predovšetkým na prírodné hodnoty, by sa takto vytvoril priestor i pre ochranu „dvojmonumentov“. Ide o drobné sakrálne objekty umiestnené v blízkosti stromov, tak typické v našich krajinách. Inštitút významného krajinného prvku túto, zatiaľ jedinou, možnosť ochrany spomínaných „dvojmonumentov“ teoreticky, i keď príliš všeobecne, zahŕňa. Nie je však známe, že by sa okrem spomínaného projektu Kačina (Lipský 2009, 50), táto možnosť i využila.

Obr. 2. Socha sv. Jána Nepomuckého v Handlovej, k. ú. Nová Lehota (vľavo) – objekt je v zlom technickom stave, je však autentický, so zachovanými priestorovými a symbolickými vzťahmi, s pôvodnou výsadbou. Socha sv. Jána Nepomuckého v Opatovciach nad Nitrou (vpravo) – neodborná a necitlivá „obnova“ objektu i jeho okolia spôsobila zánik širších väzieb i pôvodnej sochy svätca, ktorá „zmizla“ pod hmotou novej plastiky. (Foto: Matáková, 2008)

...majú zmysel i v dnešnej krajine...

Celé spektrum funkcií, ktoré tieto drobné pamiatky plnili, či dodnes plnia, je sústredené, pretransformované predovšetkým do ich topickej hodnoty (tab. 1).

„Sú extraktom, koncentrátom krajiny, zviditeľnením sakrálne“, to všetko v jednom objekte. Samotné bytie týchto objektov je ich najväčšou hodnotou, „to, či sú, či sú na rovnakom mieste. Topicnosť sa stáva prvoradou, trvalou a dokladovateľnou“ (Hájek 2008). Kríže, Božie muky či sochy svätcov stojace uprostred polí sú dnes jediným dokladom existencie starých ciest a zároveň kultovým symbolom viery človeka minulých

storočí. Mimoriadna a nenahraditeľná výpovedná hodnota symbolu sa prejavuje v ikonografii konkrétneho objektu, v jeho patričnom umiestnení, v spojení s konkrétnym počtom, usporiadaním i druhom stromov apod. Spôsob, akým „koncentrujú“ krajinu v jej historickom vývoji je jedinečný práve pre tento typ drobných pamiatok.

Funkcie		Hodnota
Primárne	Sekundárne	▶ Topická
Kultová Memoriálna Votívna Výstražná Ochranná Estetická (umelecké slohy) Apotropajná, patronátna (ľudové umenie) Symbolická	Umelecko-historická Estetická Informačná Identifikačná a orientačná Humanizačná Krajinotvorná Environmentálna Urbanistická	

Tab. 1. Primárne funkcie drobných sakrálnych objektov, pre ktoré boli postavené. Sekundárne funkcie môže objekt nadobudnúť postupom času; tie môžu pôvodné poslanie objektu doplniť alebo zmeniť.

V súvislosti s významnou topickou hodnotou týchto objektov je potrebné zamerať sa predovšetkým na princípy umiestňovania drobných kultových stavbičiek. I keď tieto boli najmä prejavom katolíckeho kultu, ich umiestnenie rešpektovalo staršie tradície, uctievanie svätcov sa transformovalo z pohanských kultov, vzťah DSO a stromu v jeho blízkosti sa tiež neobjavuje náhodou. Zjednodušene môžeme povedať, že DSO reflektujú staršie tradície v celej svojej komplexnosti. Poznaním týchto súvislostí nájdeme odpovede i na kľúčovú otázku, na akých miestach, teda kde boli drobné sakrálny objekty stavané. Ako sa tieto miesta odzrkadľujú v dnešnej krajine a do akej miery ostali zachované pôvodné vzťahy a väzby v priestore, je otázkou ďalšieho výskumu.

...a ich funkcie a hodnoty...

Pre docenenie významu drobných sakrálnych objektov, a tým aj ich úlohy vo vnímaní krajinného obrazu, je potrebné poznať predovšetkým ich funkcie a hodnoty, tak ako sme opísali vyššie. Nie je to však jediné, čo význam drobných sakrálnych objektov v krajine ovplyvňuje. Dôležitými faktormi vnímania je napr. autenticita objektu, vhodnosť jeho obnovy, umiestnenie a začlenenie objektu v rámci väčšieho zámerne komponovaného priestoru, prístupnosť objektu, typy a zachovanie pohľadových, prevádzkových a významových väzieb apod. Posudzovanie takto širokého záberu vlastností vyžaduje systematický prístup. V súčasnosti nie je problematika hodnotenia drobných sakrálnych objektov dostatočne spracovaná a ani pojmový aparát nie je ustálený a presne definovaný. Na Ústave plánovania krajiny Zahradníckej fakulty v Lednici vzniká

Metodika kategorizácie a hodnotenia drobných sakrálnych objektov, ako súčasť dizertačnej práce autorky. Metodický materiál by mal slúžiť k všestrannému vyhodnoteniu drobných sakrálnych objektov a ich väzieb v krajine. Výsledky hodnotenia by sa ďalej mali stať vstupnými podkladmi pre proces územného plánovania, pre obnovu a dokumentáciu, a tiež tvorbu nových objektov. Osobitnú úlohu zohráva akceptovanie konkrétneho priestoru a jeho premena na miesto, *topos*.

Koncept Metodiky kategorizácie a hodnotenia drobných sakrálnych objektov je rozdelený do troch hlavných častí:

- Kategorizácia a typológia drobných sakrálnych objektov
- Základné analytické hodnotenie drobných sakrálnych objektov (Evidenčný list)
- Priestorovo – hodnotová kategorizácia drobných sakrálnych objektov

Kategorizácia drobných sakrálnych objektov podrobne definuje jednotlivé ustálené typy DSO, na základe ich materiálových, technických a architektonických charakteristík. Navrhovaná kategorizácia rozdeľuje drobné sakrálne objekty do 9 hlavných skupín (kríž, Božie muky, kaplnka, zvonica, sochy svätých/ súsošia, stĺpy s objektom vo vrchole, ostatné DSO, súbor DSO a miesto zaniknutého DSO), ktoré ďalej podrobne rozčleňuje podľa ich umiestnenia v sídle či mimo neho, na základe funkcie a účelu DSO apod.

Kategorizácia DSO je prvým krokom, nevyhnutným pre nasledujúce **hodnotenie**. Presnosť a náročnosť hodnotenia závisí od „miery sledovaných vlastností“ (Kubišta 2006, 17). Pre rôzne účely je potrebné sledovať a vyhodnotiť rozličné vlastnosti objektu. Pre potrebu rekonštrukcie konkrétneho objektu je nutné vypracovať podrobnú charakteristiku, naopak, pre vyhodnotenie veľkého množstva objektov na sledovanom území je navrhnutá širšia a všeobecnejšia charakteristika.

Prvá úroveň hodnotenia, **Základné analytické hodnotenie drobných sakrálnych objektov (DSO)** predstavuje súpis všeobecných charakteristík vo forme tzv. Evidenčného listu DSO, čo umožňuje rýchle a jednoduché vyhodnotenie konkrétneho objektu napr. pre potreby vedenia evidencie pamätihodností obce, pre odôvodnenie návrhu obnovy DSO a pod. Evidenčný list DSO slúži ako podklad pre súpis a evidenciu DSO, i pre nasledujúce hodnotenie v druhom stupni. Pre evidenčný list drobného sakrálneho objektu boli navrhnuté jednotlivé položky, na základe ktorých je možné vypracovanie hodnotení a mapových výstupov.

Druhý stupeň hodnotenia, **Priestorovo – hodnotová kategorizácia drobných sakrálnych objektov**, bola navrhnutá pre potreby konkrétnej obnovy, pre vypracovanie zámeru a návrhu na obnovu, pre odôvodnenie návrhu na zaradenie objektu do registra významných krajinných prvkov, pre vypracovanie územnej štúdie, územného či krajinného plánu apod. Priestorovo – hodnotová kategorizácia sumarizuje široké spektrum vlastností DSO, zahŕňa hodnotenie širšieho kontextu a väzieb DSO v priestore,

a to prostredníctvom objektívneho zaradovania do jednotlivých kategórií a pridelením stanoveného počtu bodov (tab. 2).

Názov kategórie	Označenie	Názov kategórie	Označenie
Všeobecná charakteristika		Charakteristika topickosti	
Autenticita DSO	V1	Topická stálosť	T1
Vhodnosť obnovy	V2	Topografická hodnota	T2
Technický stav DSO	V3	Charakteristika kompozičných hodnôt	
Datovanie DSO	V4	<i>DSO s architektonickou úpravou</i>	
Význam DSO	V5	Autenticita AÚ	K1a
Status DSO	V6	Vhodnosť AÚ resp. jej obnovy	K2a
Vlastnícke vzťahy	V7	Technický stav AÚ	K3a
Kontext DSO v priestore		<i>DSO bez architektonickej úpravy</i>	
Umiestnenie DSO	P1	Dôvod absencie AÚ	K4an
Prístupnosť priestoru DSO	P2	<i>DSO s vegetačnou úpravou</i>	
Začlenenie DSO	P3	Typ VÚ	K5v
Významový kontext	P4	Autenticita VÚ	K6v
Zachovanosť prevádzkových väzieb	P5	Adekvátnosť VÚ	K7v
Zachovanosť pohľadovej expozície	P6	Zdravotný stav VÚ	K8v
Typ pohľadovej väzby	P7	<i>DSO bez vegetačnej úpravy</i>	
Zachovanosť pohľadových väzieb	P8	Dôvod absencie VU	K9vn
Výraznosť zmien v krajine	P9	Suma bodov spolu 100	

Tab. 2. Priestorovo-hodnotová kategorizácia DSO. 27 kategórií v 4 hlavných tematických celkoch (uvedená bez bodových ohodnotení a váhových koeficientov).

Týmto spôsobom je možné vyhodnotiť stav drobného sakrálneho objektu, zaradiť ho podľa celkového významu a prípadne určiť princípy rekonštrukcie. Maximálna suma bodov, ktorú môže objekt získať je 100, čo je dané existujúcimi metodikami (metodika hodnotenia historických parkových objektov, metodika hodnotenia stavieb v krajine). Dodržanie tejto sumy umožní následné porovnanie vo výsledkoch. Na základe dosiahnutého počtu bodov je DSO zaradený do kategórie významnosti A – E, to znamená od objektu v plnohodnotnej a historicky vernej podobe, s úplným zachovaním kompozičných i významových väzieb, mimoriadne cenného a jedinečného (kategória A) až po objekty deštruované, zanedbané, s absenciou kompozičných i významových väzieb apod. (kategória E).

Zaradenie objektu do konkrétnej kategórie je potrebné chápať ako orientačné, z hľadiska celkovej hodnoty čiastkové. V prípade drobných sakrálnych objektov a ich pôsobenia v krajine nie je možné otázku hodnoty objektu nastoľovať výlučne cez zovšeobecnené podmienky kategorizácie. Súhrn hodnotení jednotlivých charakteristík je potrebné chápať z hľadiska posúdenia individuality jednotlivých objektov. Každý objekt má špecifický význam i hodnotu, ktorú je možné vnímať jedine subjektívne: Mariánsky stĺp z konca 17. storočia s vysokou umelecko-historickou hodnotou so zachovanými výtvarnými, kompozičnými i širšími priestorovými väzbami umiestnený v pamiatkovej

zóna centra mesta, má pre človeka žijúceho v susednej obci iný význam ako práve ten „jeho“ svätý za dedinou, hoci práve ten nedosahuje takú umelecko-historickú, estetickú či inú kvalitu ako spomínaný mariánsky stĺp. V navrhnutom hodnotení nie je prvoradé vyzdvihnúť objekty, ktoré majú štatút národnej kultúrnej pamiatky, a tým len potvrdiť ich význam či kvalitu. To je úloha historikov umenia, odborných pracovníkov organizácie pamiatkovej starostlivosti a pod. Prvoradým cieľom predkladaného hodnotenia je zamerať sa na širšie kompozičné, významové, symbolické princípy a kontext drobného sakrálneho objektu v priestore. Je tak možné (a žiaduce), že mnohé doposiaľ prehliadané objekty nadobudnú nový rozmer. Takéto vyhodnotenie umožní získať zásadný podklad pre odôvodnenie návrhu ich údržby, obnovy a v mnohých prípadoch dokonca ich samotnej existencie. Ako cenné tak môžu byť vyhodnotené i objekty, ktoré celkovo dosiahnu nižší počet bodov, ale v jednotlivých vybraných kategóriách sú hodnotené vysoko. Ako príklad uvádzame kamenný kríž v dezolátnom stave, bez akejkoľvek formy zákonnej ochrany, s nevhodnou vegetačnou i architektonickou úpravou okolia, ale s mimoriadnou topickou hodnotou, so zachovanou orientačnou funkciou a čiastočne zachovaným kontextom v priestore, kompozičnými, prevádzkovými a vizuálnymi väzbami. Pre konečné posúdenie významnosti je teda potrebné okrem konečnej sumy bodov brať do úvahy predovšetkým jednotlivé kategórie hodnotenia.

...môžu byť prostriedkom „obnovy“ a „tvorby“ krajinného obrazu?

Vnímanie krajinného obrazu je úzko spojené s identifikáciou a „vysvetlením“ krajiny. To sa uskutočňuje predovšetkým pomocou symbolov, vžitých predstáv a skúseností. Hodnoty transformované a koncentrované do symbolov, ktorých hmotnou podstatou sa drobné objekty stávajú, krajinu identifikujú a „vysvetľujú“. Na prítomnosti „starých“ objektov v súčasnej krajine je podľa Sádla (2005, 226) založená i najstatickejšia predstava krajinnej pamäti.

Obnova, oživenie pamäťových stôp krajiny prostredníctvom drobných pamiatok sa stalo hlavnou myšlienkou projektu „Polyfunkčného muzea v otvorené krajine – Důl Bílina Nord“, ktorý bol spracovaný ako prípadová štúdia evokácie zaniknutých pamiatok v oblasti hnedouhoľných dolov Bílina v severo-západných Čechách (Hájek et. al. 2009). Pasportizácia základných kultúrnych, historických a prírodných hodnôt a tvorba základného generelu riešenia územia prebiehala ako multiprofesná spolupráca, s aplikáciou princípov filozofie a pamiatkovej starostlivosti, krajinnej architektúry a krajinného plánovania, evidencie kultúrnych hodnôt a prírodných, predovšetkým vegetačných prvkov.

Prečo sú práve drobné pamiatky hlavným prvkom a princípom obnovy zásadne zmenenej krajiny? Odpoveďou je ich výpovedná a topická hodnota, existenciálny rozmer, koncentrát významov, dejov a príbehov v pamäti krajiny.

V krajine Podkrušnohoria, v okolí posledného z aktívnych povrchových dolov, Dolu Bílina, sa stretávajú dva výrazné kontrasty. Na jednej strane krajina nesmierne historicky cenná s archeologickými nálezmi jedinečnými v celoeurópskom meradle (Poppová 2009), s valdštejnskou krajinnou kompozíciou, s významnými pútnickými miestami a krajinnými dominantami. Druhým protipólom je krajina industriálna a postindustriálna, s fragmentmi zlikvidovaných obcí, s obrovskými plochami odťaženého uhlia, hald a výsypiek, so siluetami ťažných veľkostrojov na pozadí majestátnych Krušných hôr či chránenej krajinej oblasti Českého stredohoria (obr. 3). Pri tom všetkom však industriálny rozvoj nechápeme negatívne, ale v kontexte histórie. Akákoľvek obnova takto jedinečnej krajiny vyvoláva množstvo metodických problémov a otáznikov.

Obr. 3. Fragментy zaniknutých obcí: oprám so stĺpom elektrického vedenia v priestore medzi Mariánskymi Radčicami a zaniknutou obcou Libkovice, na pozadí s majestátnymi Krušnými horami. (Foto: Matáková, 2009)

Tím okolo prezentovaného projektu zvolil cestu obnovy krajiny špecifickou formou, pripomenutím pamäti krajiny prostredníctvom drobných pamiatok, ktoré boli presunuté z obcí postihnutých ťažbou alebo fyzicky zanikli. Drobná pamiatka oba kontrasty spája, krajinu sceluje, významy pripomína. Jedným z hlavných princípov projektu je pripomenutie pamiatok formou evokácie, a to na vizuálne, kompozične a symbolicky významných miestach riešeného územia. Okrem samostatných objektov, je v prezentovanom projekte navrhnutý zámer obnovenia autentickej časti pútnickej cesty z Mariánskych Radčíc do Oseku i s jej pôvodnou funkciou, avšak v novom, súčasnom

kontexte putovania krajinou. Dá sa tak rozprávať príbeh o osudoch krajín, v istých aspektoch martyrologický, zároveň však s vedomím, že krajina je pohyb a zmena. Tvorivý architektonický prístup by však mal byť v rovnováhe s pietnym, konzervátorským princípom, rešpektovanie pôvodných sieťových štruktúr vytvorí základ pre návrh nových komunikačných sietí. Dôležitým predpokladom pre takto zvolenú formu obnovy krajiny a zdôraznenie mimoriadnych vizuálnych i kompozičných hodnôt širokého krajinného priestoru založených predovšetkým na kontraste, je pochopiť krajinu na jednej strane ako postindustriálnu, na druhej ako industriálnu, v bezprostrednej blízkosti aktívneho dolu Bílina. Tento silný estetický i citový kontrast sa v európskom kontexte javí ako jedinečný práve v tomto priestore.

Bolo by azda príliš trúfalé považovať tento spôsob obnovy pamäti krajiny za jednu z možností „znovuvytvorenia“ krajinného obrazu či rehabilitácie „postihnutých“ krajín? Ak chápeme krajinný obraz ako reflexiu krajiny založenú na dynamickom princípe, s rešpektovaním jej vývoja a zmien, ktoré prekonala a prijala, zároveň si však uvedomujeme nemennosť stálych prvkov zakladajúcich jej historicitu, princíp evokácie drobných pamiatok by sa mohol stať jedným z foriem obnovy krajín zásadne zmenených.

Teda, „Prečo práve Božie muky, kríže a kaplnky ako významné krajinné prvky majú zmysel i v dnešnej krajine a ich funkcie a hodnoty môžu byť prostriedkom „obnovy“ a „tvorby“ krajinného obrazu?“ Odpoveď na otázku vyslovenú medzi riadkami by mohla byť zhrnutá do kľúčových slov: topos, pamäť, symbol. „Sú extraktom, koncentrátom krajiny, zviditeľnením sakrálna.“

Presented article highlights the wide scope and semantic context of minor sacred landmarks (MSL). The paper evaluates actual ideological conflict relating to minor sacred landmarks and possibilities for registering MSL as significant landscape elements. It presents the principles of categorization and evaluation of MSL as a part of comprehensive methodology. Finally, deals with the question of revitalization of landscape memory throughout minor sacred landmarks, as on example of the „Multifunctional open-air museum Bílina Nord“ project, case study of decayed monument re-creation in the brown-coal mining area Bílina, Czech Republic.

Literatúra:

- (10) HÁJEK, T. (2008). *Drobné sakrálné objekty*. [osobná komunikácia]. 8.5.2008
- (11) HÁJEK, T. – MATÁKOVÁ, B. – LANGAROVÁ, K. – MAJEROVÁ, S. – PŘEROVSKÝ, O. (2009). *Polyfunkční muzeum v otevřené krajině – Důl Bílina Nord*. Pasportizace základních kulturních, historických a přírodních hodnot a tvorba základního generelu řešení území. Praha: Project Solutions, s.r.o.

- (12) JURÍK, R. (2006). *Rozprávanie o dejinách mestečka Nováky*. Prievidza: Patria.
- (13) KUBIŠTA, R. (2006). *Historické parky a záhrady: Nitriansky kraj*. Bratislava: Forum sapientiae, Veda.
- (14) LIPSKÝ, Z. (2009). *Významné krajinné prvky – opomíjený nástroj ochrany krajinného rázu*. In: VOREL, I. – KUPKA, J. eds. *Aktuální otázky ochrany krajinného rázu 2009*. Sborník z konference. ČVUT – ČZU Praha: Nakladatelství Centrum pro krajinu.
- (15) POPPOVÁ, K. (2009). *Keltové a Germáni na Labi. Schauenfenster, der erste: Kelten und Germanen an der Elbe*. Česko-německá archeologická výstava v Drážďanech 1. 7. – 22. 12. 2009. Tisková zpráva. Národní muzeum Praha. [online]. 2009 [cit. 2010-02-15]. Web: http://www.nm.cz/press.php?m=1&F_START_LIMIT=4
- (16) SÁDLO, J. et al. (2005). *Krajina a revoluce*. Praha: Malá Skála.
- (17) Zákon ČNR č. 114/1992 Sb. O ochraně přírody a krajiny
- (18) Zákon ČNR č. 20/1987 Sb. O státní památkové péči

Kontakt:

Ing. Barbora Matáková

Zahradnická fakulta v Lednici, Ústav plánování krajiny, Valtická 337, 691 44 Lednice,
barbora.matakova@mendelu.cz

Krajinársky portrét Kalvárie v Banskej Štiavnici

(Landscape Portrait of Banská Štiavnica Calvary)

Peter JANČURA¹, Katarína TRIZULIAKOVÁ², Martina SLÁMOVÁ³

Abstrakt: Príspevok sa zaoberá problematikou Kalvárie v Banskej Štiavnici ako sakrálneho objektu v rámci historických krajinných štruktúr a jej symbolickým významom v krajine. Predmetom príspevku je Ostrý vrch – Scharffenberg, dnes Kalvária (749 m n.m.). Kalvária vytvára špecifický vzťah religióznych a historických hodnôt v krajinnom ráze. Tvar reliéfu, rozľahlosť krajiny, miera usporiadanosti zložiek krajinej pokrývky, symbolickosť architektúry a výtvarných diel, vytvárajú nielen vizuálny, mystický, ale aj axiologický kontext. Vizuálna dominancia kalvárie je daná okrem kuželovitého tvaru kopca aj jeho horizontálnym a vertikálnym priemetom v obraze krajiny. Samotná kalvária je sústavou kaplniek, prístupových ciest a pútnickej trasy. Na súvis sa zabudlo. Príspevok objavuje tieto zabudnuté súvislosti.

8 Úvod. Pozícia kalvárie v krajine.

Kalvária v Banskej Štiavnici patrí medzi významné sakrálne a kultúrne objekty na Slovensku. Je súčasťou areálu svetového kultúrneho dedičstva. Historicky prešla viacerými obdobiami vývoja. V súčasnosti je značne poškodená, zarastená drevinami, i keď si stále zachováva svoju dominanciu v krajine. Našou úlohou bolo, znovuobjaviť jej krajinárske hodnoty, pomocou metód hodnotenia významnosti krajín (krajinného rázu).

Už pri zbežnom pohľade je zrejmé že vrch kalvárie má v krajine špecifické postavenie. Nasvedčuje tomu lokácia, umiestnenie, dominancia. Tvary krajiny vnímame ako sústavu kopcov, hrebeňov a členitých horizontov. Štiavnické vrchy patria do sústavy slovenských neovulkanických pohorí. Výškové členenie je veľmi pestré. Reliéf tvoria vrchoviny až hornatiny, brázdová podhorská krajina v okolí Banskej Štiavnice, v nižších polohách na okrajoch pohoria kotlinová. Okolie Štiavnice tvorí viacero výrazných vrchov, z nich svojim tvarom jednoznačne vyniká Kalvária.

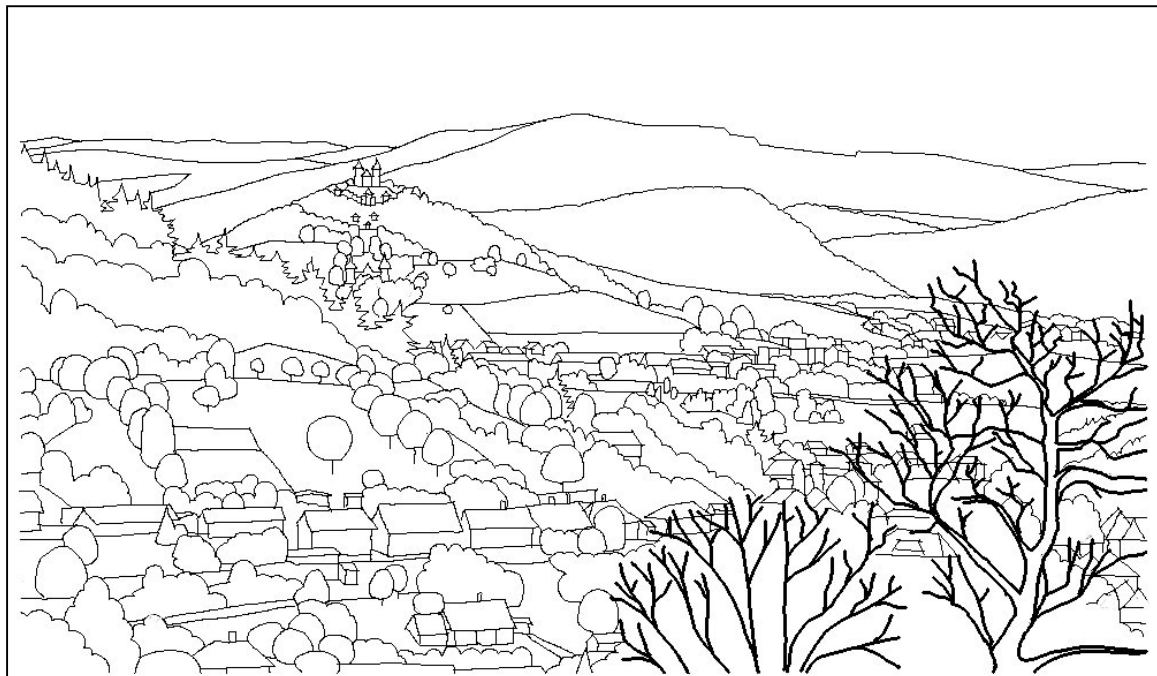
Samotná kalvária leží na vypreparovanom bazaltovom sopúchu. Odborne a označuje ako nek. „Neck“ v angličtine znamená hrdlo, krk. Označuje sa tiež ako „stock“ - peň, kmeň. V sprievodných materiáloch geoparku Banská Štiavnica sa v geologickej časti hovorí: *Lávový bazaltový nek, prívodné teleso k povrchovému vulkánu explozívno-efuzívneho typu menších rozmerov, ktorý následne podľahol denudácii tvorí významnú morfológickú dominantu nad Banskou Štiavnicou.* (KONEČNÝ 2004). Jej tvar je jedným z dôvodov vizuálnej výraznosti a exponovanosti v reliéfe krajiny. Kalvária je významným

znakom veľmi starého príbehu vývoja krajiny. *Banskoštiavnická kalvária, komplex kostolov a kaplniek na niekdajšom Ostrom vrchu, je dielo jedinečnej zladenosti a krásy. Prírodná poloha vrchu stojaceho akoby osamotene oproti výbežkom horského hrebeňa dominuje nad mestom. Tento pôvodne holý kopec bol využitý v najvyššej miere šťastne a s dobrým porozumením pre mesto i okolitú prírodu* (<http://www.kalvaria.org/sk/>).

Krajinný ráz v dejinách Štiavnicka výrazne formovala banícka činnosť, s typickými stopami historických krajinných štruktúr, predovšetkým mikrorelieфом pingov, hál, banských ciest a tajchov. Súčasťou krajiny je mozaika rozľahlých lúk a lesných porastov. Osídlenie tvoria sústredné a roztratené sídelné formy. Sídla sú typické vysokým zastúpením pamiatkovo hodnotných historických objektov. Sama o sebe je to krajina ojedinelá a je špecifická z pohľadu hodnôt krajinného rázu.

1.1 Vzťah lokácie a exponovanosti znakov krajiny.

Vizuálne vlastnosti a charakteristiky krajiny sú najlepšie identifikovateľné v typických vizuálnych pohľadoch, panorámach. Štiavnica je známa počtom svojich historických vedút, čiže výtvarne stvárnených diaľkových pohľadov a panorám. Medzi nimi je zaujímavým grafickým dielom „*Panoramatiký pohľad s geológiou Štiavnice*“ (SZABO, 1888). V tejto tradícii pokračujú aj vizualizácie na súčasných náučných trasách geoparku v banskej krajine Štiavnických vrchov (KONEČNÝ a kol., 2004).

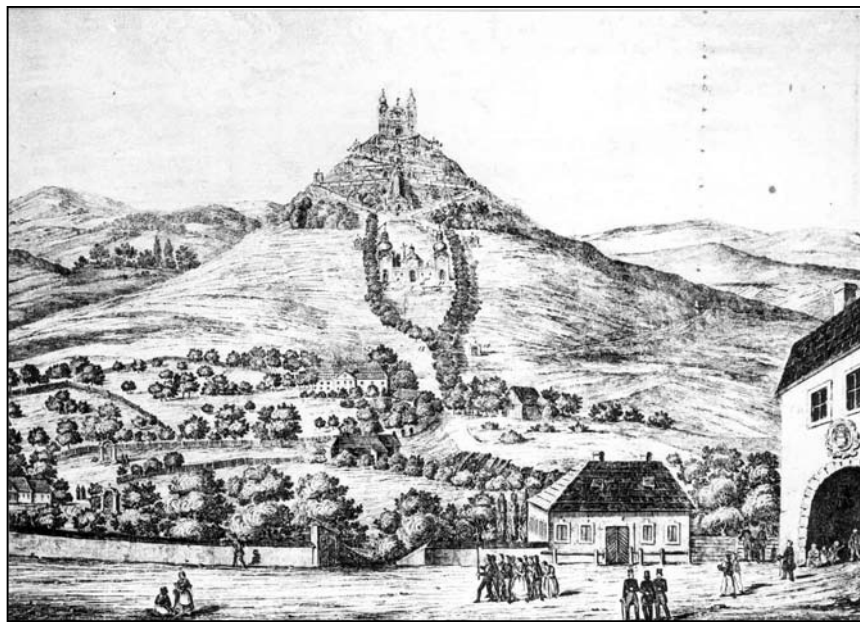

Diaľkový pohľad na kalváriu zo žily Tereza (Kresba: Slámová, 2010).

Vizuálna dominancia kalvárie je daná okrem kuželovitého tvaru kopca aj jeho horizontálnym a vertikálnym priemetom v obraze krajiny. Horizontálny priemet vnímame ako vzdialenosť (vizuálne pásmo), v danom prípade, z najznámejších stanovíšť vo vzdialenostiach 1,5 – 2,5 km. To je optimálna vzdialenosť na pozorovanie z mierky ľudského pohľadu. Dôležitá je silueta krajinných plánov – horizontov a obzorov, ktoré ohraničujú náš výhľad v krajine. Tak vyniká tvarová a výšková dominancia vrchu, viditeľného napr. zo Sitna, vzdialeného 7,1 km. Vertikálny priemet vnímame ako prevýšenie kopca nad krajinu, ktoré sa pohybuje v rozmedzí: 150 – 265 - 300 m (najnižšia úroveň je 474 m n.m.). Zaujímavým vizuálnym parametrom kalvárie je hlavná os symetrie, smerujúca na západ. Tento uhol pohľadu (vizuálny sektor) umožňuje vidieť z prístupovej cesty – pútnej trasy, jej celkový symbolický zámer, vytvorený z usporiadania chodníkov a kaplniek. Zámer vybudovania kalvárie evidentne zohľadnil tieto krajinárske aspekty.

9 Kalvária ako symbol. Kalvária ako hodnota. Spiritualita kalvárie.

Hovorí sa, že nevidíme to, čo nepoznáme. Napríklad ak nevieme, že nejaká pekná rastlina je chránená, vidíme ju síce, ale neuvedomíme si jej špecifický význam. Podobne je to aj s krajinou. Vidíme ju, podvedome vnímame jej krásu, ale často si neuvedomujeme jej hodnotu. Krajinu, v jej vizuálnom ponímaní, môžeme chápať aj ako súbor charakteristických znakov. Znak je priamou informáciou o tom, čo v krajine vidíme a z čoho sa krajina skladá. Viacvrstvový znak voláme symbol. Vo vzácných prípadoch sa symboly vyskytujú aj v krajine. Sú nositeľmi významov a odkazov. Spravidla vždy sú tu vedome a znamenajú, že človek danej krajine prikladá špeciálny význam.

Veduta Kalvárie zo skupinou pútnikov.

Slová nám pomáhajú chápať a vysvetľovať svet. Preto potrebujeme výstižné, odborné termíny, ktoré umožňujú pomenovanie vecí, ktoré vidíme.

Termín „Charakteristický¹ vzhľad² krajiny³“ (ChVK) reprezentuje vybrané, charakteristické vlastnosti vzhľadu krajiny - krajinného obrazu. Spojenie troch slov, ktoré používa zákon NR SR 543/2002 Z.z. o ochrane prírody a krajiny, reprezentuje jeden pojem. Vytvára určitú následnosť daného pojmoslovía: (¹)*charakteristický (rázovitý, príznačný)* + (²) *vzhľad (obraz)* + (³) *krajiny (ohraničeného priestoru)*. „Charakter“ označuje súbor vlastností. „Charakteristika“ je popis rozhodujúcich znakov. „Charakteristický“ vyjadruje súbor vlastností, ktoré daný objekt reprezentujú a umožňujú identifikáciu. Termín „charakteristický“ (príznačný) znamená, že v krajine sa vyskytujú znaky, ktoré vyjadrujú isté reprezentatívne, či individuálne vlastnosti krajiny (napríklad kalvária). Termín „vzhľad“ je blízky termínu „obraz“. Obsah termínu ChVK vyjadruje pozíciu vizuálnej identifikácie charakteristického súboru znakov, črt a vlastností krajinného obrazu. To znamená je, že je užším zameraním všeobecnejšieho termínu „krajinný obraz“. Upresňuje jeho atribúty, ktoré majú v krajine zvýšený význam, respektíve sú predmetom nášho zvýšeného záujmu.

V krajinách, ktoré sú vzácne, túto vzácnosť vyjadrujeme ochranou. Dôvodom pre ochranu krajiny je hodnota. *Prírodnú, kultúrnu a historickú hodnotu krajiny*“ vyjadrujeme termínom „krajinný ráz“. Krajinný ráz reprezentuje regionálne a lokálne špecifiká, špecifické krajinné charakteristiky. Vyjadruje aj identitu, vzťah ľudí ku krajine. Autentickosť kultúrnych a religióznych prejavov ľudskej populácie v krajine (JANČURA, 2004, JANČURA, BOHÁLOVÁ, 2005).

Hodnotu v krajine vnímame ako prítomnosť pozitívnych a významných javov, či už sú to prírodné pozoruhodnosti, alebo kultúrne artefakty. Kalvária nás nutne oslovuje svojou pozíciou v krajine, nielen ako niečo zvláštne, ale skôr ako niečo výrazné, čo samo o sebe označuje ďalšie súvislosti. Súčasne sa objekt kalvárie odlišuje, a vyjadruje hodnotu. Môžeme povedať, že sa stala akýmsi „nadpisom“ krajiny. To je dôvod prečo sa nedá sa prehliadnuť. Dáva celej krajine istú dôležitosť, obsah, pomenováva ju a činí ju unikátnou, nezameniteľnou.

Na počiatku tvorenia kalvárií bola idea kresťanstva. Posvätné miesta sa v kultúrnej krajine, kdekoľvek na svete, uplatňujú od nepamäti, v kresťanskej Európe, ako kalvárie, od 17. storočia (ČIČO, KALINOVÁ, PAULUSOVÁ, 2002). V Európe vznikla celá typológia kalvárií. Z nich najznámejšie sú:

Calvario Jerusalem, Sacro Monte, Monte Calvario

Calvario, Via Crucis, Santa Maria del Rosario (Tajomstvo svätého ruženca)

„Calvario Jerusalem“ boli „kópie“ Jeruzalemu 1:1. To znamená dĺžky trás Ježišovej krížovej cesty zodpovedajú reálnym vzdialenostiam v Jeruzaleme. Je to replika reálnych miest v Jeruzaleme, tak ako ich, tajne, odkrokovali kresťanský pútnici v skutočnom

Jeruzaleme. Bolo to významné, predovšetkým v dobe, keď Jeruzalem nebol pre Európanov prístupný. Jednou z najväčších realizácií v strednej Európe je Kalvária Zebrzydowska v Poľsku, označovanej ako: „*stacja Męki Pańskiej, pierwszą w Polsce kalwarię*“. Vznikla v roku 1604 (<http://www.kalwaria.com>). Významným fenoménom bolo umiestnenie kalvárie v krajine. Tak ju popisoval aj Ján Pavol II:

"Kalwaria (Zebrzydowska, pozn. autorov) ma w sobie coś takiego, że człowieka wciąga. Co się do tego przyczynia? Może i to naturalne piękno krajobrazu, który się stąd roztacza u progu polskich Beskidów." Jan Paweł II.

Za prvú kalváriu na území Slovenska je označovaná Kalvária v Bratislave z rokov 1694/1696. Jej význam, i keď dnes sa z nej zachovali iba fragmenty, je doslova Európsky. Oslavuje vyhnanie pohanov, Turkov, z kresťanskej Európy, Presnejšie vtedajšieho východného Rakúska a Uhorska. Menej známy je fakt, ktorý sa nie celkom presne, uvádza v našej literatúre. Jediná (zatiaľ) doložená realizácia „*Calvario Jerusalem*“, u nás, je lokalita „Pažica“ pri Spišskej Kapitule, nad Spišským Podhradím, v kontakte so zaniknutým kláštrom sv. Martina. Je pravdepodobne najstaršou známou kalváriou u nás. Jej stopy sú identifikovateľné dodnes. Doba vzniku : rok 1666, (v dobe vrcholiacej protireformácie), rok po dokončení hradieb okolo Kapituly po r. 1665 (JANČURA, 2003). Mimochodom je tiež súčasťou svetového kultúrneho dedičstva.

„V 17. storočí, keď stále hrozilo nebezpečenstvo tureckej okupácie a rozmach protestantizmu, hľadala katolícka cirkev prostriedky, ktoré by veriacich k cirkvi pripútavali viac než omše a modlitby. K nim patrila aj okázalá nádhera pútnických miest, ku ktorým, hoci v menšej miere, patrili aj kalvárie. Po vzore jeruzalemskej Golgoty musela byť kalvária situovaná na zďaleka viditeľnom, nezalesnenom kopci. Najmä kríž s Ukrižovaným musel byť odvšadiaľ viditeľný, preto sa kalvárie až do polovice 20. storočia starostlivo udržiavali, a náletové stromy sa z kopcov včas odstraňovali“ (HOLČÍK, 2007).

„*Sacro monte*“ (MITKOWSKA, 1990), posvätné vrchy, sú špecifickou architektonicko-krajinárskou formou oslavy kresťanstva. Ich architektonické stvárnenie malo v sebe istú teatrálnosť súvisiacich mystérií. Mystérium „*hra zázračná*“, bolo predstavenie, ktoré scénicky predvádzalo epizódy z Biblie, alebo života svätých. Išlo najmä o veľkonočné pašiové hry a vianočné hry. V súvislosti s kompozíciou architektúr v krajine by sme mohli by sme hovoriť o kontexte:

*kompozičných krajinárskych schém na princípoch barokového dizajnu;
mystériá, divadlo a iluminácia.*

Komplexné krajinárske kompozície obsahujú celé krajiny. Baroko ako integrované umenie, *gesamtkunstwerk* - „všeumelecké dielo“ sa snažilo o hľadanie priestorovej, časovej a ideovej jednoty. Tu sa dostávame aj k samej podstate slohov, ako vývojových etáp umenia a interpretácie sveta, ktorý nás obklopuje.

Keď sa hovorí o kalváriách, vždy sa tým myslí exponovaný priestor. Exponované buď vizuálne - ako dobre viditeľná architektúra v krajine. Alebo sú exponované z hľadiska „duchovného“, ako špecifické miesta duchovného rozjímania s hlbokou kresťanskou symbolikou. Možnosti hlbkej kontemplácie.

Zhmotnená modlitba ako kompozičná schéma v krajine. Táto idea vyvolala aktivitu, jej materiálno-umelecké vyjadrenie v architektúre, plastikách a maľbách. Kalvária ako prosba a poďakovanie Dnes ich vidíme ako realizáciu (inštaláciu) reálnych objektov v krajine. Oslovuje nás, a keď ju vnímame, pýtame sa, čo znamená ? Spätne sa ku nám dostáva primárna informácia = je tu symbol, zakódovaná náboženská idea. A môžeme sa zamyslieť. Môžeme hľadať súvislosti. Pýtame sa ! Vnímame. Tí vnímavejší dostávajú aj odpovede. Tí menej vnímaví (aspoň) vidia a uvedomujú si atraktivitu.

Kým donedávna veľa ľudí vnímalo štiavnickú kalváriu lokalizovanú iba ako kalvársky vrch, dnes už (znovu) vieme, že pútna trasa začínala pri farskom kostole, v strede mesta. Celkove mala dĺžku 10 úsekov po 163 m. To samo o sebe má aj duchovný význam. Kalvária v Banskej Štiavnici je zaujímavá aj „časopriestorom“. V čase ho „mapujú“ roky 1735 – 1765, i keď jej samotný vznik je viazaný na obdobie 1744 – 1751. Celková baroková krajina, súvisiaca s kalváriou však začína ešte ďalej, na prístupových cestách, v štiavnických Baniach, Banskej Belej a v Antole.

Kalvarijský „časopriestor“, v krajine ohraničujú sochy Immaculaty, sochy sv. Jána Nepomuckého a Antolská Kaplnka sv. Jána Nepomuckého (1755-1758). Vyskytujú sa na prístupových cestách ku Štiavnici. V Antole je Kaplnka sv. Jána Nepomuckého z r. 1755-1758 a ďalšie súsošia vrátane Immaculaty. V Banskej Belej bola postavená kaplnka sv. Jána Nepomuckého 1756. V r. 1776 na kostole Sv. Kataríny je pristavená kaplnka sv. Jána Nepomuckého. Jeden z najmladších „pútačov“ na kalváriu je Immaculata z r. 1796, od Banskej Belej. Uprostred prác na Kalvárii vzniká pozoruhodné súsošie Mariánsky stĺp – Immaculata 1747 od sochára Rosnera pri radnici. Barokové „posvätné“ obdobie reprezentuje aj Trojičný stĺp na Trojičnom námestí, dielo sochára Stanettiho je z rokov 1759 – 1764.

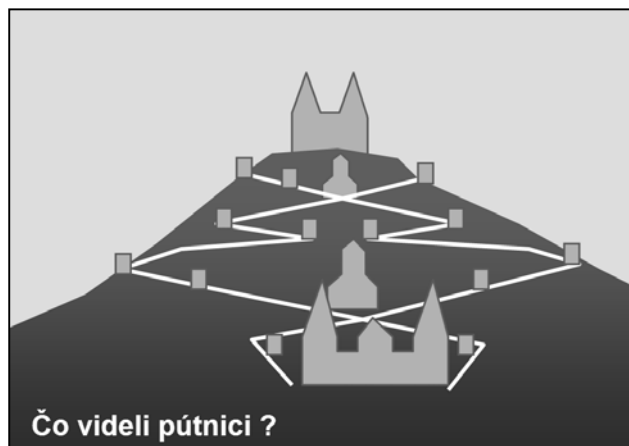

Detail Rorsnerovho súsošia Immaculaty. Anjel a drak.

2.1 Dekorácia alebo symbolický zámer ?

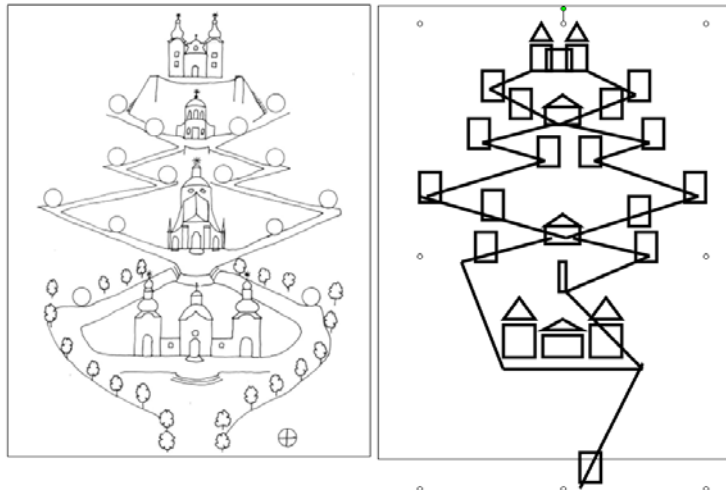
Existenciu „*Sacro monte*“ vyvolala potreba posvätných miest, ktoré nám zvýrazňujú význam religiozity vo všednom živote. Kalvária v Banskej Štiavnici vznikla v dobe po veľkých krízach v banských spoločnostiach. Súčasne v dobe, keď vďaka technickej vyspelosti bane začínali znovu prosperovať. Počiatočné roky, ktoré predchádzali myšlienke kalvárie boli tragické. V rokoch 1711 bol v Štiavnici mor, kde zahynulo okolo 50 % obyvateľstva. Štiavnické bane boli postupne zaplavované vodou. Okolo roku 1722 sa formujú nové technické prístupy ku revitalizácii baní a ich odvodnenie. Využitie boli tajchy, umelé vodné nádrže a ich prírodné jarky, vodnostlpcové a ohňové čerpacie stroje.

Tak vzniká špecifická baroková, religiózna a súčasne industriálna krajina. Krajina sakrálnych a technických pamiatok. Dnes svetové kultúrne dedičstvo. Čas a priestor našli svoje symbolické vyjadrenie.

Pohľad pútnikov na Kalváriu, schéma.

V bansko-štiavnickej kalvárii nachádzame rad odkazov, navrstvených na seba, symbolov. Symbol prerozpráva to najdôležitejšie, v tomto prípade je to odkaz na kresťanstvo. Kalvária je mostom medzi životom tých, čo prešli svojimi kalváriami a krížovými cestami, k cieľu – k zmyslu života a tými, čo sú na takejto ceste, alebo ju hľadajú. Kalváriu môžeme chápať ako trápenie - kríž, ale jej skutočný význam je v posolstve spásy a vzkriesenia. Kristus sa vzdal pozemského prospechu a hlásal význam duchovna. Nie úspechu a materiálneho imania, ale duchovnú kvalitu, ktorú potrebuje duša človeka.

Základná kompozičná schéma – obsah symbolu

Schéma geometrickej štruktúry kalvárie. Dekorácia alebo symbol ?

Kalvária reprezentuje aj hodnoty a civilizáciu celej Európy. To, že človek je viac ako živočíšny druh, že nutne nemusí podliehať kauzalite iba fyzického materiálneho prežitia. Je tu aj symbolika hory, ako „šípky“ ktorá smeruje, hore, k Bohu. Vyžaduje námahu pri smerovaní „do hora“, aj pri duchovnom raste, často spojenom so „zážitkom“ kalvárie.

Na štiavnickej Kalvárii sme doteraz rozoznali 5 symbolických vrstev:

1. *Symbolická vrstva: objekt videnej kalvárie na exponovanej polohe kopca v krajine*
2. *Symbolická vrstva: alegorická rovina, kalvária ako čitateľná koncepcia, zámer*
3. *Symbolická vrstva mystérium a divadlo: kompozícia symetrie, hlavných osí a diagonál s kaplnkami a trasa pútnika*
4. *Symbolická vrstva: zostava motívov, podobenstiev a príbehov kaplniek na ceste pútnika*
5. *Symbolická vrstva, archetypálna: kompozícia hlboké ľudské poznanie, poďakovanie a prosba Bohu.*

10 Závěry. Odpověde a ich otázky.

Ochrana a rozvoj územia Banskej Štiavnice a jej okolia, okrem toho že je súčasťou lokalít Svetového kultúrneho dedičstva, sú dané aj zákonom. Zákon NR SR č. 100/2002 Z.z. o ochrane a rozvoji územia Banskej Štiavnice a okolia, v. § 4., odst. 4-a, sa hovorí o dôležitých krajinárskych zásadách ochrany územia: „Nová zástavba musí zachovávať historický charakter prostredia. Harmonicky dotvárať pôvodný historický, architektonický, krajinný a urbanistický výraz Banskej Štiavnice. Kompozičné a výškové usporiadanie novej zástavby nesmie v diaľkových pohľadoch rušivo ovplyvňovať panorámy a siluety dominant pamiatkovej rezervácie“

Kalvária dnes trpí významovou nejednoznačnosťou. Vedľa seba sa tu uplatňujú kontrasty. Kalvária je primárnym mementom ako symbol „vyššej“ ideí. Existujúce však pomaly zaniká. Zaniká (1.) stavebno-technicky, kde objekty postupne chátrajú, (2.) zarastá vegetáciou. Pomaly vyzerá ako pohanský háj.

Je dobre (z pohľadu ekologóga), že sa uplatňujú prirodzené prírodné procesy a prevládajúca vegetácia postupne pohlcuje ľudské stavby? Je to zle, lebo pôvod jej symbolu zaniká? Kalvária je súčasne otázkou, ktorá čaká na odpoveď, a súčasne odpoveďou na zatiaľ nepoloženú otázku. Kalvária je mnohovrstvový znak, symbol. Ako taká má viacero, často aj protichodných odkazov. Vystavíme kalváriu, čím vyjadríme duchovnú ideu. Vytvoríme materiálny artefakt. Pri hľadaní formy, pre materiálne stvárnenie idey, prejdeme spirituálnu cestu. Spirituálne nás odpúta od svetského. Mementom je aj to, či dnes ešte vieme uprednostniť a vnímať význam symbolov ako takých. Zabúdame, že stavba je odkazom. Odkaz je „textom“ o ideí. Keď kalvária ostane iba stavbou duchovne zanikne. Svetské nás odpúta od spirituálneho. Keď zarastie vegetáciou stratí sa jej čitateľný „text“ v krajine. Nastane jej iná (nesymbolická?) podoba.

Záver spolupráce viacerých inštitúcií na spoločnom projekte záchranu kalvárie, znel, že má byť zachovaná kvalita krajinného priestoru kalvárie, čistý, nerušený vizuálny kontext a viditeľnosť architektúr celého komplexu. Zachovanie siluety jej horizontu. Na základe grantu VÚB a práce Kalvarijského fondu, skupina odborníkov dospela k záveru, že optimálnym cieľom je rekonštrukcia barokového vzhľadu (konceptu) kalvárie, s postupnou redukciami drevín a návratu k dominantnému symbolickému pohľadu od bývalej Belianske brány.

Ak má byť kalvária perspektívna, musí sa zachovať nielen jej fyzická podoba, ale predovšetkým hĺbka a zmysel jej symbolu. Ako to povedal kňaz v záverečnom seminári v r. 2009: „Kalvária je už zachránená vo vašich srdciach“.

Abstract: Contribution concerns on problematic of historical landscape structures as sacral objects and their symbolic significance in Banská Štiavnica Calvaria. Subject of research is hill Scharffenberg - Ostrý vrch, which contemporary name is Kalvária (749 m above sea level). Calvary creates specific relationship between religious and historic values in landscape character. Axiological and mystic context raises from its relief forms, wide of landscape space, extent of land-cover structures' arrangement, symbols of architecture and art works, which together create visual, mystic, and axiological context. The hill with conic form and its horizontal and vertical projection in visual landscape support visual dominance of Calvary. The Calvary objects' system consists of chapels, communications and pilgrimages' paths. Their relations are forgotten at the present time. Our contribution detects those past recall connexions.

Literatúra:

- (19) ČIČO, M., KALINOVÁ, M., PAULUSOVÁ, S. (2002). *Kalvárie a krížové cesty na Slovensku*. Bratislava : Pamiatkový ústav, 408 s.
- (2) HOLČÍK, Š. (2007). Prvá kalvária v Uhorsku bola v Prešporku. In *Bratislavské noviny* [online] [cit. 2009-04-11]. Dostupné na internete: <<http://www.bratislavskenoviny.sk/37010/pamatnici-historie>>.
- (3) JANČURA, P. (2004). Ochrana krajiny ako súčasť ochrany prírody. In *Zborník k 40. výročiu, NP Slovenský Raj*. Sp. Nová Ves : ŠOP SR, s. 42-46.
- (4) JANČURA, P. BOHÁLOVÁ, I. (2005). Činnosť človeka a krajina Pienin. In *Zborník ku výročiu PIENAP-u*, Červený Kláštor, v tlači, 7 s.
- (5) JANČURA, P., BOHÁLOVÁ, I. (2003). Symboly v krajine stretného Spiša. In *Enviromagazín*. Roč. 8, č.2, B. Bystrica : SAŽP, MŽP SR, s. 18-19.
- (6) KONEČNÝ, V. (2004). *Panoramatické výhľady, geologický náučný chodník, Geopark Banská Štiavnica*. MŽP SR, ŠGU ĎŠ, Bratislava, SAŽP, B. Bystrica, ŠBM, B. Štiavnica, KU FEE Tu Zvolen, 4 postery.
- (7) MITKOWSKA, A. (1990). *Sacro monte – park pielgrzymkowy*. Krakow : wyd. PK, Monografia, 101 pp.
- (8) SZABO, J. (1888). *Selmec panorámája, Vue panoramique et geologique de Schemitz. Memory of the World Register, Slovakia, Mining maps and plans Grafický list* [online] [cit. 2010-02-01]. Copyright © All Enthusiast, Inc, 2007, 1 p. Dostupné na internete: <<http://www.portal.unesco.org>>.
- (9) *Kalvaria Zebrzydowska, v Poľsku*. Adresa: Klasztor OO. Bernardynów, ul. Bernardyńska 46, 34-130 KALWARIA ZEBRZYDOWSKA, archidiecezja krakowska, woj. Małopolskie. Dostupné na internete: <<http://www.kalwaria.com>> [cit.2009-10-9].
- (10) Dostupné na internete: <<http://www.kalvaria.org/sk>> [cit.2009-10-9].

Kontakty:

doc. Ing. Peter Jančura, Ph.D¹; Ing. Martina Slámová³

Katedra plánovania a tvorby krajiny, Fakulta ekológie a environmentalistiky

T.G.Masaryka 24, 960 53 Zvolen

jancura@vsld.tuzvo.sk, slamova@vsld.tuzvo.sk

Ing. Katarína Trizuliaková²

Slovenská agentúra životného prostredia

Tajovského 28, 975 90 Banská Bystrica

Estetická hodnota či vizuální atraktivnost krajiny

(Aesthetic value and visual attractiveness of the landscape)

Jiří KUPKA – Ivan VOREL

Podle zákona č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, je jedním z kritérií ochrany krajinného rázu zachování estetické hodnoty krajiny. Krajinný ráz je chráněn před činnostmi snižující jeho estetickou a přírodní hodnotu. Pojem estetické hodnoty je při hodnocení krajinné scény úzce spojen s pojmem krajinný obraz. Krajinný obraz, který se mění během dne a roku, je vnějším projevem vnitřní struktury krajiny. Konkrétní místa v krajině jsou vizuálně vnímána jako krajinné scény, skládající se z dílčích scenérií. Krajinné scenérie jsou různými diváky považovány za různě esteticky hodnotné. Estetická hodnota má na jedné straně subjektivní základ související s vnímajícím subjektem, na straně druhé i objektivní stránku, zahrnující vizuálně vnímané rysy a funkce tvořící krajinnou scénu. Článek představuje jednu z metod analýzy krajinné scény, jež může napomoci i při hodnocení estetické hodnoty krajiny, která je klíčovým pojmem celého hodnocení krajinného rázu.

V zákonné úpravě ochrany krajinného rázu je výslovně uvedeno, že krajinný ráz je chráněn před činnostmi snižující jeho estetickou a přírodní hodnotu.⁷ Estetická hodnota krajiny se tak stává neopominutelným a často klíčovým aspektem hodnocení krajiny (zákonným kritériem). Na druhou stranu se právě vliv na estetickou hodnotu stává jedním z nejvíce diskutabilních hledisek hodnocení krajinného rázu, které je možné snadno použít (zneužít) ke zpochybňování objektivitu hodnocení krajinného rázu jako takového, neboť estetická hodnota je chápána jako pojem spojený s ryze subjektivním přístupem a tudíž metodicky těžko uchopitelný. Objeví-li se však pokus o vytvoření alespoň dílčích metod uchopení tohoto jevu, je pak často zpochybňován i ze strany obránců institutu krajinného rázu, neboť „každý“ tomuto (nějak) rozumí. Každý má svůj psychický život a přesvědčení o tom, jak to v životě chodí. Podobně každý dospělý měl a má estetické prožitky a o ty opírá svůj názor, většinou neartikulovaný, na estetické kategorie a obecněji na estetiku.⁸ Víme, co je krásné, ale nevíme, co je krása.⁹ Existuje řada předsudků o povaze estetické zkušenosti, o předmětu estetiky, vztahu umění a přírody, roli přírody a krajiny v lidském životě či dokonce existenci. Rovněž ztotožňování

⁷ §12 odst. 1 zák. č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny

⁸ ZUSKA 2009b, 11

⁹ *Wir wissen, was schön ist, aber wir wissen nicht, was das Schöne ist.* (WÖBSE 2002, 113)

estetického prožitku s pouhou smyslovou, zhusta vizuální libostí či dokonce líbivostí (líbí – nelíbí) je stejně hluboce zavádějící jako je zakořeněné nejen v tzv. laické veřejnosti.¹⁰

„Estetická hodnota“

Diskuse nad nejrůznějšími aspekty estetické dimenze přírody a krajiny se staly během posledních desetiletí jedním z předních témat filozofické estetiky jako disciplíny.¹¹ Pokusy hodnotit estetickou dimenzi krajiny v rámci hodnocení krajinného rázu se pak ze strany profesionálních estetiků musí nutně jevit jako nekompetentní, které se blíží „fundovanosti“ tzv. lidové psychologie, tedy souhrnu mikromýtů o lidské psychice, tradovaných v laické veřejnosti.¹² Estetická hodnota je hodnotou estetického objektu, který je mentálním konstruktem, svého druhu mostem či fúzí podnětů, stimulů, vlastností, které nabízí určitý objekt (krajina), a vhodně naladěného subjektu.¹³ Estetický zážitek (krajiny) je jedním z nejkompexnějších prožitků (vícesmyslových), jichž je člověk mocen.¹⁴ Estetický soud je pak duchovně praktická emocionální schopnost člověka, utvářející se v procesu jeho výchovy jako hodnotící aktivita vyjadřující estetický postoj. Tento postoj je společensko-historicky podmíněný proměnlivým vztahem hodnotícího subjektu a hodnoceného objektu. Důležitým proměnným faktorem je jednak komplexita objektu, krajiny, která je vícedimenzionální,¹⁵ jednak vývoj estetických preferencí v rámci kategorie krajiny, resp. krajinných prvků, která pak zpětně ovlivňovala i různou oblibu jednotlivých objektů i různých typů místa.¹⁶ Právě na specifičnosti estetického hodnocení a souběžně specifičnosti estetické recepce stojí celá estetika.¹⁷

¹⁰ ZUSKA 2009c, 7

¹¹ STIBRAL – DADEJÍK – ZUSKA 2009, 47-48

¹² ZUSKA 2009a, 22; „*Moderní estetika je živou disciplínou, která se v posledních desetiletích rozvíjí takřka bouřlivě (...) ignorování tohoto vývoje vede nejen v českém prostředí k mnohdy tristním výsledkům.*“ (TÝŽ, 27)

¹³ TÝŽ, 25

¹⁴ STIBRAL – DADEJÍK – ZUSKA 2009, 31

¹⁵ Wöbse uvádí, že krajina je čtyřdimenzionální – zatímco obraz je dvojdimenzionální (jen dvojrozměrná plocha), film třídimenzionální (plocha a čas), tak krajina má dimenze čtyři – plocha, prostor, čas a pohyb. (WÖBSE 2002, 20)

¹⁶ STIBRAL – DADEJÍK – ZUSKA 2009, 29; Jedná se o změnu preferenci krajiny užitkové (rurální, bukolické, pastorální), vycházející z člověkem obhospodařované úrodné roviny směrem ke krajině divoké, volné (v Evropě až od 18. století), ke krajině lesů a hor a posléze i bažin a pouští, které byly dříve považovány za objekty buď nehodné zájmu, nebo vysloveně nehezké. (TÍŽ 29,32) Zemědělci považovali přírodu, tu divokou především, za nebezpečnou a hrozivou, vysoké hory dokonce vnímali jako obudné a označovali je jako bradavice nebo vředy. Za krásnou a půvabnou byla všeobecně považována krajina rovná, plochá a obdělávaná. (STIBRAL 2005, 58)

¹⁷ ZUSKA 2009a, 24

Vnímající subjekt (uživatel, obyvatel či návštěvník krajiny) může nebo nemusí být schopen a ochoten vnímat určité vizuální vlastnosti krajiny a esteticky je oceňovat. Jiný je pohled ekologů, umělců, urbanistů, krajinných architektů či zemědělců.¹⁸ Krajinné prvky, tolik ceněné ochránci kulturní krajiny, bývají venkovskými lidmi souhrnně označovány jako *neřádstvo*.¹⁹ Naskytá se tedy legitimní otázka, zda lze otázku estetické hodnoty objektivizovat. Pokud však ne, vyvolává to velkou nejistotu v identifikaci znaků a atributů krajiny vstupujících do hodnocení i v odhadu reakcí uživatelů krajiny na změny v krajinné scéně. Dostáváme se opět k výtce subjektivity a tím ke zpochybnění krajinného rázu jako institutu, neboť přírodní a kulturní hodnoty krajiny jsou chráněny i jinými nástroji a to, čím je krajinný ráz jakožto komplexní nástroj ochrany krajiny jedinečný, jsou právě jevy spojované s pojmem *estetická hodnota*. Estetika jako filozofická disciplína k tomuto problému dává zajímavé podněty, impulzy, pojmy, nikoli však návod či metodu využitelnou v praktickém posuzovačnickém dle §12, zvláště když v současné estetice přírody (krajiny) neexistuje jeden všeobecně přijímaný názor, nýbrž řada směrů a krajních poloh s různým zaměřením (ekoestetika, environmentální estetika, biologizující estetika, evoluční estetika krajiny...²⁰).

Klíčovou otázkou je, zda bylo záměrem zákonodárce estetickou hodnotu chápat v širší estetice jako filozofické disciplíny, resp. zda je účelné (a reálné) ji takto chápat v konkrétních hodnoceních dle §12. V tomto smyslu se jeví užitečnou „redukce“ (alespoň v určité fázi posuzování) na hodnocení nikoli estetické hodnoty, ale vizuální atraktivnosti krajinné scény, které pracuje metodami architektonické, krajinářské a urbanistické kompozice. Pro úvahy o krajinném rázu je totiž vnější výraz (jinak multisenzuálně vnímané²¹) krajiny, projev její vnitřní struktury – krajinný obraz – základní kategorií a to

¹⁸ srv. LOKOČ – ULČÁK 2009

¹⁹ LIBROVÁ 2001, 130; O velmi nízké ochotě vysadit zeleň na svých pozemcích vypovídají výstupy Skleničkova výzkumu provedeného mezi 168 vlastníky půdy, aktivními zemědělci a pronajímateli. (SKLENIČKA 2001)

²⁰ Některé z teorií by byly pro hodnocení krajinného rázu s výhodou využitelné (např. populární *savanna theory*, která vznikla na poli evoluční estetiky krajiny, dle které pro člověka vyplývá bezpodmínečná estetická preference krajin savanového typu, tj. obliba tzv. arkadské resp. parkové krajiny, mírně zvlněné krajiny, kde se střídají otevřené zatravněné plochy s jednotlivými stromy nebo menšími lesíky a vodními prvky, v níž se pasou stáda velkých savců; srv. STELLA – STIBRAL 2009, 8, 13), protože však jsou jinými autory zpochybňovány a argumentačně vyvráceny, sama *savanna theory* je shledávána reduktivní a budí v humanitně orientovaných badatelů pochybnosti, stavěli bychom hodnocení opět na nestabilní základ, snadno napadnutelný z mnoha stran.

²¹ „Pro tyto lidi je soubor všech vjemů, jež poskytuje pobyt v přírodě, jednotným zážitkem, jehož základem jsou vjemy obou smyslů vyšších, zraku a sluchu, kterému však dodávají bohatosti a úplnosti i vjemy smyslů nižších, hmatu a čichu, pocity slunečního tepla, vánku nebo vlhkosti na kůži, vnímání klidu nebo pohybu vlastního těla, dýchání čistého svěžího vzduchu. A tyto jednoduché vjemy nižších smyslů se spojují se složitými dojmy smyslů vyšších v hluboké souborné dojmy, které zůstávají uloženy v lidské paměti a stávají se trvalým obohacením vědomí a duševního života.“ (ŽÁK 1947, 53) Skutečnost, že zdánlivě nedoceňujeme význam multisenzuálního vnímání (čich, sluch, hmat) vyplývá z toho, že

proto, že krajinný ráz je ve smyslu zákona z velké části kategorií vizuální. Znak krajinného rázu má stránku obsahovou a vizuální.²² Přítomnost přírodních, kulturních a historických hodnot je sice důležitá z hlediska významu, cennosti, vzácnosti, ale pro charakter krajiny se stává důležitou zejména tehdy, pokud se projevuje vizuálně.²³ Zejména tedy vizuální atraktivnost krajinné scény je vlastností, díky které návštěvník či pozorovatel (subjekt) může (ale nemusí) vnímat v krajině estetické hodnoty.

Analýza krajinné scény

Podstatnými vlastnostmi vizuální atraktivnosti krajinné scény jsou mimo jiné působivost, zajímavost, neopakovatelnost či jedinečnost, výrazná rozlišitelnost a zapamatovatelnost krajinné scény, která je tvořena množstvím hmotných vizuálně se projevujících prvků (přírodní či antropogenní povahy). Přítomností těchto prvků a jejich struktur vznikají určité vizuální jevy, které mohou (ale nemusí) představovat podstatné znaky krajinného rázu a mohou (ale nemusí) se projevovat čitelností, výrazností a nezaměnitelností. Prvním krokem je (v návaznosti na postupy používané Metodiky²⁴) identifikace a následná klasifikace těchto znaků, tj. popis – analýza vnímané krajinné scény, provedená formou zobecnění prvků a struktur v několika skupinách.²⁵ Tato analýza zdůrazňuje specifické působení skladebných prvků krajiny (terén, vegetace, voda, civilizační prvky) v prostorovém utváření, struktuře a textuře vnímané ve vizuální scéně. Tyto prvky a struktury totiž mohou vytvářet specifický účinek, vnímaný jako rozlišitelnost, zapamatovatelnost či harmonie, což jsou vlastnosti spoluvytvářející vizuální atraktivnost dané krajiny.

1 Znaky krajinné scény

1a Prvky, jejich vzájemná konfigurace a jejich struktury v krajinné scéně

- Body a bodové struktury
- Linie a liniové struktury
- Plochy a plošné struktury

v hodnocení krajinného rázu se tyto aspekty objevují pouze vzácně a ještě vzácněji je možno je reálně využít v rozhodování. (VOREL 2007, 14)

²² Orientace na vizuální složku vnímání zakořenila ve společenských vědách natolik, že často pojem percepce splývá s pojmem vizuální percepce. Ruku v ruce s atrofií primitivnějších smyslů v evropské a americké kultuře převládly jako dominantní smysly zrak a sluch. Zrak je nesporně nejdůležitějším lidským smyslem, neboť poskytuje nejvíce informací, nutných pro orientaci v prostoru, je neefektivnějším z lidských smyslů, je aktivní, schopný vědomou orientací kromě periferního vidění obsáhnout též prostor směrem nahoru a dozadu. (HEXNER – NOVÁK 1996, 20–21) Lidé přijímají zrakově přibližně 80% informací z okolního světa (HAMADOVÁ – KVĚTOŇOVÁ – NOVÁKOVÁ 2007, 12), Wöbse uvádí dokonce 80 až 90%. (WÖBSE 2002, 171).

²³ VOREL 2007, 14

²⁴ VOREL – BUKÁČEK – MATĚJKA – CULEK – SKLENIČKA 2004

²⁵ VOREL 2007, 15; podobně postupuje WÖBSE 2002, 241n

- Texturní a barevnostní struktury

1b Prostorová skladba

- Prostory a prostorové struktury
- Způsob a čitelnost vymezení prostoru
- Formy prostorů, rozměry, měřítko, otevřenost a uzavřenost
- Vazby prostorů – vizuální propojení, řazení horizontů
- Rozlišitelnost prostorů

1c Neopakovatelnost a výraznost scenerií

- Neopakovatelné krajinné scenerie
- Přítomnost výrazných přírodních a přírodě blízkých scenerií
- Hodnoty zástavby – urbanistické struktury a charakter zástavby

Indikátory potenciální vizuální atraktivnosti

Sama analýza krajinné scény, byť je užitečným podkladem pro popis hodnocené krajiny, resp. její vizuální stránky, který je nezbytným krokem k hodnocení, ještě neindikuje vizuální atraktivnost té které krajinné scény. Zkušenost, teorie (urbanistická a krajinářská kompozice) i různé výzkumy²⁶ však dokládají, že je možno popsat takové vlastnosti krajiny, které většina uživatel krajiny (obyvatel, návštěvníků) považuje za vizuálně atraktivní („krásné“). Estetika krajiny byla vždy chápána v závislosti na tzv. estetické normě, která v určité době, konkrétní zeměpisné šířce a délce a v určitém kulturním prostředí ovlivňuje způsob estetického vnímání, cítění a prožívání. V současnosti ji ovlivňuje v našich geografických a kulturních podmínkách vědomí nutnosti zachování přírody a jejích hodnot (estetickým se stává to, co je pro přírodu a její procesy přirozené a to, co k její přirozenosti patří),²⁷ na druhou stranu „*krajiny beze stop lidského vlivu (...) působí na člověka, který není právě nadšeným biologem či ochranářem, cize a jsou oproti mozaice kulturní krajiny vnímány jako monotónní pustina.*“²⁸

Tyto jevy v souhrnu vytvářejí (mohou vytvářet) vizuální atraktivnost krajiny, která je dána souborem specifických znaků a atributů vizuální scény, jež mohou vést k prožitku

²⁶ Značná část prací se shoduje na několika základních prvcích, které esteticky příznivě hodnocené krajiny obsahují. Patrně největší shoda panuje v tom, že člověka přitahuje voda a zelené rostliny (dále vysoké stromy, skupiny stromů, orientační body, vyhlídky, otevřená prostranství umožňující snadný pohyb, mírně zvlněný terén, nenarušený výhled na horizont, střední a vyšší komplexita). (STELLA – STIBRAL 2009, 18) Jeden z možných heuristických přístupů pro hodnocení krásy krajiny lze použít model „zahrady“, který sice nedává hotové odpovědi na jednotlivé otázky, ale může poskytnout paradigma, přístupový rámec, který nám umožní lépe porozumět některým souvislostem. (DROZENOVÁ 2009, 72)

²⁷ VOREL 2007, 15; Lapidárně to vyjadřuje Ladislav Žák: „*Všechny vjemy a zážitky, jež poskytuje člověku příroda a krajina, lze shrnout pod společný, jednoduchý pojem krásy.*“ (ŽÁK 1947, 54)

²⁸ KOMÁREK 2008, 236–239

vědomí estetické hodnoty pozorované krajiny. Tyto indikátory, založené zejména na zásadách krajinářské a urbanistické kompozice a na publikovaných výzkumech, navazují na výše zmiňovanou analýzu krajinné scény a jsou pomocným a podpůrným nástrojem při popisu vizuální atraktivity krajiny.

2 Analytická kritéria:

2a Konfigurace bodových prvků:

- Přítomnost zřetelných terénních dominant
- Přítomnost zřetelných architektonických dominant
- Neobvyklý tvar nebo druh dominanty
- Přítomnost vedlejších prostorových akcentů

2b Konfigurace liniových prvků:

- Zřetelné linie morfologie terénu (horizonty, hrany, hřbetnice atd.)
- Zřetelné linie vegetačních prvků (okraje lesů, aleje, doprovodná zeleň atd.)
- Zřetelné linie zástavby

2c Charakter vymezení prostoru:

- Zřetelné vymezení prostorů terénním horizontem
- Zřetelné vymezení prostorů okraji porostů
- Zřetelné vymezení prostorů cennou zástavbou
- Vymezení prostorů více horizonty
- Charakteristické průhledy a přítomnost míst panoramatického vnímání krajiny

2d Rysy prostorové struktury:

- Maloplošná struktura (mozaika drobných ploch a prostorů s převládajícím přírodním charakterem)
- Maloplošná struktura (mozaika s výraznými prvky rozptýlené zeleně v zemědělské krajině)
- Velkoplošná struktura otevřených ploch a větších porostních celků s harmonickým výrazem

3 Souhrnná kritéria:

3a Rozlišitelnost:

- Výraznost, neopakovatelnost, zapamatovatelnost scénérie
- Neopakovatelnost krajinných forem
- Výraznost a nezaměnitelnost významu prvků krajiny ve vizuální scéně
- Výraznost či nezaměnitelnost způsobů hospodářského využití krajiny

- Kontrast, symetrie, vyvážená asymetrie, gradace, dynamické či statické působení jako výrazný rys krajinné scény²⁹
- 3b** Harmonie měřítka krajiny:
- Zřetelná harmonie měřítka zástavby bez výrazně měřítkově vybočujících staveb
 - Zřetelný soulad měřítka prostoru a měřítka jednotlivých prvků
 - Dochované tradiční měřítkové vztahy stop hospodářské činnosti a krajiny
- 3c** Harmonie vztahů v krajině:
- Soulad forem osídlení a přírodního prostředí
 - Harmonický vztah zástavby a přírodního rámce
 - Soulad hospodářské činnosti a přírodního prostředí
 - Uplatnění kulturních dominant v krajinné scéně
 - Působivá skladba prvků krajinné scény
 - Výrazně přírodní nebo přírodě blízký charakter scenérie

Anketa

K ověření platnosti výše uvedené teze byla v listopadu a prosinci 2009 provedena na Fakultě stavební ČVUT a Fakultě životního prostředí ČZU anketa mezi 200 studenty magisterského a bakalářského studia.³⁰ Cílem ankety – „experimentu“³¹ (sociologického výzkumu³²) bylo zejména zjistit, zda vůbec existuje intersubjektívni shoda při hodnocení

²⁹ Řada zmíněných kategorií patří k tzv. prostředkům harmonizace prostorových forem, kterými jsou proporce, měřítko, rytmus, gradace, symetrie a asymetrie, kontrast a shoda. Proporce vnímaného prostoru se například může do psychiky promítat natolik, že člověk může být vyveden z psychofyzické pohody (klastrofobické či agorafobické pocity). (HEXNER – NOVÁK 1996, 62–63)

³⁰ Cílem ankety bylo zejména ověřit, zda cosi jako intersubjektívni shoda existuje a zda lze nalézt případné korelace s identifikovanými indikátory. Z tohoto hlediska se nejevilo nutné provádět průzkum na standardním sociologickém vzorku populace. Počet respondentů je oproti dále uváděnému výzkumu FIM UHK větší (u výzkumu v roce 2005 uvádí 100 osob, u výzkumu v roce 2007 50 osob, Percepce krajiny 2008, 23, 27)

³¹ Součástí kognitivní psychologie, která se zabývá vztahem mezi fyzickými a environmentálními vlastnostmi prostředí a estetickou odezvou lidí na ně se též nazývá experimentální estetika (*experimental aesthetics*). (ZELENKA – PÁSKOVÁ 2005, 38)

³² Podobné výzkumy na základě hodnocení fotografií jsou poměrně běžnou metodou. Rozsáhlejší průzkum provedený na FIM UHK z let 2005 a 2007 byl publikován v monografii Percepce krajiny a genius loci (2008). Jeho cílem bylo zjistit, které scenérie krajiny a proč jsou pro návštěvníky nejpřitažlivější a čím je tato přitažlivost způsobena, resp. jak je pocíťována (Percepce krajiny 2008, 27). Ze závěrů výzkumu lze citovat: „Užitečné kulturní prvky krajiny (sídlá, komunikace) jsou podle očekávání hodnoceny nepříznivě a z nich jsou nejhůře hodnoceny vertikální umělé dominanty – sloupy elektrického vedení, komíny apod. Naopak nejlépe jsou hodnoceny zpravidla (podle očekávání) výhled z výšky do krajiny, skalní útvary (skály resp. skalní města), živočichové v krajině, hrady/zříceniny hradů a vůbec nejlépe

jednotlivých krajinných scénérií, a zda tato shoda koreluje s výsledky nezávisle provedené expertní analýzy hodnocených scénérií dle výše uvedených indikátorů. Záměrně byli osloveni studenti, kteří dosud neabsolvovali žádné krajinářské předměty, neboť cílem nebylo tematizovat a racionálně hodnotit dané scénérie. Respondentům byly postupně promítány fotografie 15³³ různých krajinných scénérií, které měly být oklasifikovány jednoduchou pětistupňovou stupnicí (1 velmi se mi líbí, je příjemná - 2 spíše se mi líbí - 3 neutrální, nevzbuzuje žádné emoce - 4 spíše se mi nelíbí - 5 velmi se mi nelíbí, není příjemná). Zároveň byla nezávisle na anketě provedena klasifikace jednotlivých scénérií dle přítomnosti výše uvedených indikátorů třístupňovou škálou (1 přítomný - 2 zřetelný - 3 silný).

Závěry ankety jsou, co se týče shody respondentů, poměrně přesvědčivé. U jednotlivých scénérií se „silná“ shoda (pracovní název pro shodu odpovědí ve dvou vedlejších stupních pětistupňové škály – např. velmi a spíše líbí, velmi a spíše nelíbí) pohybovala mezi 60 až 95%, „slabá“ shoda (shoda odpovědí ve třech vedlejších stupních pětistupňové škály, tj. vč. neutrálního hodnocení) se pohybovala od 90 do 100%. Z ankety lze doložit, že (dle předpokladů a jiných výzkumů) existuje poměrně silná intersubjektivní shoda v hodnocení krajinné scény, tj. shoda v estetických preferencích při hodnocení krajinných prvků.

Z porovnání výsledků ankety s výsledky expertního hodnocení dle výše uvedených indikátorů lze vyvodit několik dílčích závěrů. Uvedené indikátory nelze chápat matematicky (estetická hodnota resp. vizuální atraktivnost se nedá prostě vypočítat či kvantifikovat³⁴). Více přítomných indikátorů může, ale nemusí znamenat vyšší vizuální atraktivitu. Jeden významný (pozitivní nebo naopak negativní) znak může v hodnocení krajinné scény převážit ostatní a zvrátit její vnímání. Pro celkové vyhodnocení jsou důležitá zejména souhrnná kritéria. Anketa za užití fotografií má své limity (počasí, viditelnost, osvětlení, denní doba, roční období, kvalita fotografie...).

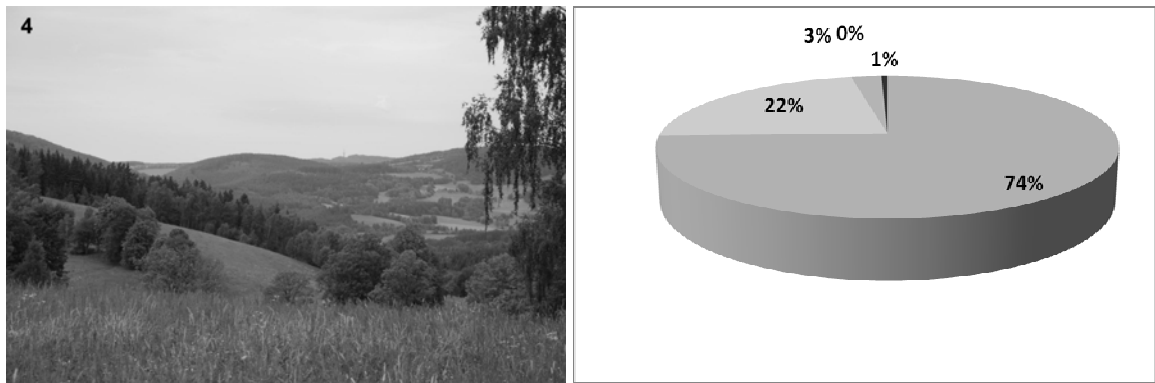
jsou hodnocena jezera.“ (TAMTÉŽ 81–82) Podobně je pomocí fotografií a zákresů do nich prováděna řada sociologických výzkumů (např. na vliv VTE na krajinnou scénu – publikováno např. STIBOREK 2007, 81–83)

³³ Počet hodnocených scénérií se dle zkušenosti jeví optimální, neboť při vyšším počtu se ztrácí u respondentů zaujetí problematikou a zájem na hodnocení se soustředí. Dokládá to i výše uvedený výzkum FIM UHK, kde bylo původně (2005) hodnoceno 100 scénérií, což se ovšem ukázalo jako nepřilíživé (přílišná délka dotazování, složitost výběru nejlépe hodnocených scénérií krajiny), v druhé fázi výzkumu proto došlo k výrazné redukci na 32 scénérií. (Percepce krajiny 2008, 23, 27)

³⁴ Pokusy s různými variantami vzorců pro „výpočet“ estetické hodnoty se objevují poměrně často. Zuska zmiňuje Dvořákův teorém, který je mírně rozšířenou variantou vzorců G. D. Birkoffa (*Aesthetic Measure*, 1933), případně pozdějšího H. J. Eysencka (*Sense and Nonsense in Psychology*, 1957). Například zmíněný Birkoff stanovil vzorec $Eh=H(O)/C$ (Eh – estetická hodnota, H – harmonie, O – řád, C – komplexnost). Zuska však k tomu dodává: „*Přitažlivost kvaziexaktních vzorců a formulek je pochopitelná zejména pro scientistně orientované badatele, ale ze samé podstaty vede nutně buď ke svévoli, nebo nesmyslu, pokud si neuvědomíme limity a 'slepé skvrny' takových pokusů.*“ (ZUSKA 2009, 23–24)

Připustíme-li však tyto limity, je tento postup s výhodou využitelný při hodnocení vizuální atraktivnosti krajiny, pomáhá formulovat argumenty, popisovat a tematizovat sledované jevy a indikuje vizuální atraktivitu, jež může být vnímána jako estetická hodnota (ve smyslu §12).

Příklad ankety – Prachaticko (obr. č. 4) – nejlépe hodnocená scenérie

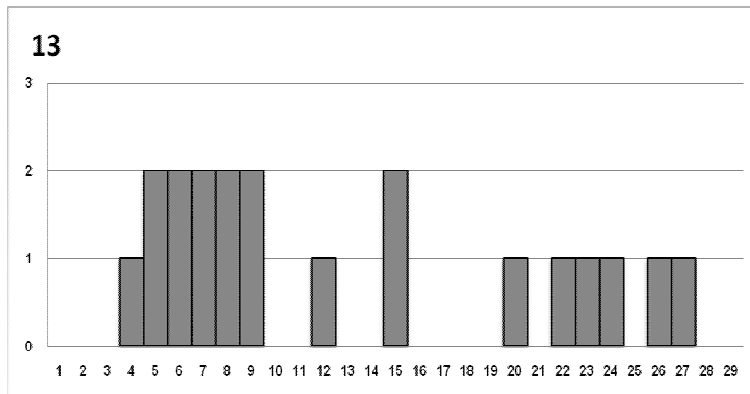
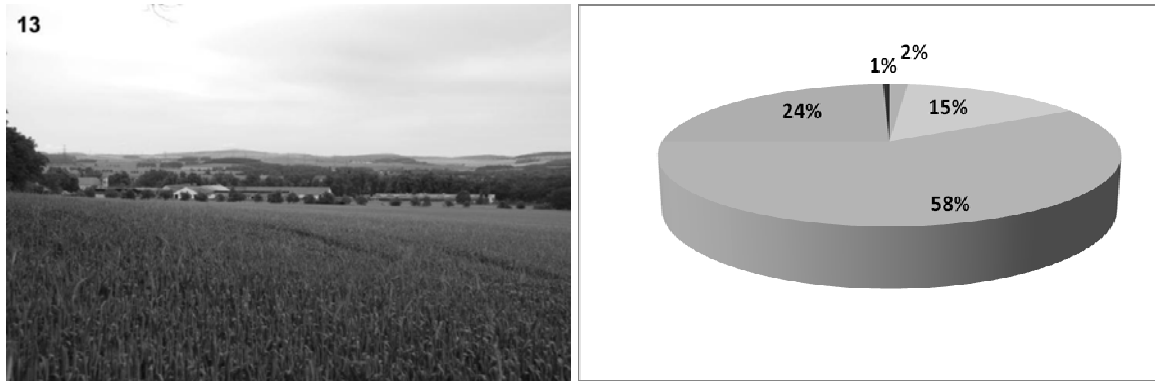
1	Přítomnost zřetelných terénních dominant	
2	Přítomnost zřetelných architektonických dominant	
3	Neobyčejný tvar nebo druh dominanty	
4	Přítomnost vedlejších prostorových akcentů	
5	Zřetelné linie morfologie terénu (horizonty, hrany, intebnice atd.)	
6	Zřetelné linie vegetačních prvků (okraje lesů, aleje, doprovodná zeleně atd.)	
7	Zřetelné linie zástavby	
8	Zřetelné vymezení prostorů terénním horizontem	
9	Zřetelné vymezení prostorů okrají porostů	
10	Zřetelné vymezení prostorů cennou zástavbou	
11	Vymezení prostorů více horizonty	
12	Charakteristické průhledy a přítomnost míst panoramatického vnímání krajiny	
13	Maloplošná struktura (mozaika drobných ploch a prostorů převážujícím přírodním charakterem)	
14	Maloplošná struktura (mozaika s výraznými prvky rozptýlené zeleně v zemědělské krajině)	
15	Velkoplošná struktura otevřených ploch a větších porostních celků s harmonickým výrazem	
16	Výraznost, neopakovanost, zapamatovatelnost scenérie	
17	Neopakovanost krajinných forem	
18	Výraznost a nezaměnitelnost významu prvků krajiny ve vizuální scéně	
19	Výraznost či nezaměnitelnost způsobů hospodářského využití krajiny	
20	Kontrast, symetrie, vyvážená asymetrie, gradace, dynamické či statické působení jako výrazný rys	
21	Zřetelná harmonie měřítka zástavby bez výrazně měřítkové vybočujících staveb	
22	Zřetelný soulad měřítka prostoru a měřítka jednotlivých prvků	
23	Dochované tradiční měřítkové vztahy stop hospodářské činnosti a krajiny	
24	Soulad forem osídlení a přírodního prostředí	
25	Harmonický vztah zástavby a přírodního rámce	
26	Soulad hospodářské činnosti a přírodního prostředí	
27	Uplatnění kulturních dominant v krajinné scéně	
28	Působivá skladba prvků krajinné scény	
29	Výrazně přírodní nebo přírodě blízký charakter scenérie	

Krajina na Prachaticku byla hodnocena jako nejatraktivnější – průměr 1,29

(hodnocení 1-5: 146 – 44 – 5 – 0 – 1, shoda: 1 + 2: 96%, 1 + 2 + 3: 100%)

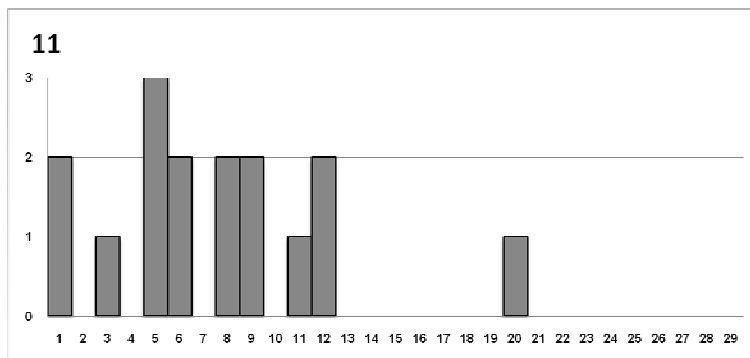
Při porovnání s expertním vyhodnocením dle indikátorů jasně vyplynulo, že v hodnocené krajinné scéně byla indikována poměrně vysoká míra přítomnosti indikátorů, přičemž nejdůležitější je přítomnost souhrnných kritérií (16-29)

Příklad ankety – Čimelicko (obr. č. 13) – průměrně hodnocená scenérie

Krajina na Čimelicku byla hodnocena průměrně – průměr 3,07 (3 – 30 – 114 – 48 – 1)

Příklad ankety – Třinecko (obr. č. 11) – nejhůře hodnocená scenérie

Krajina na Třinecku byla hodnocena výrazně podprůměrně – průměr 4,77 (2 – 0 – 4 – 29 – 161)

Závěrem

Ačkoli je estetická hodnota klíčovým pojmem posuzování krajinného rázu, neexistuje jednotný postup při jejím stanovení a často se právě vliv na estetické hodnoty stává argumentačně nejslabší částí celého hodnocení, zpochybňující námitkou subjektivitu oprávněnost a legitimitu celého hodnocení. Předložená metoda identifikace znaků vizuální atraktivnosti pomocí definovaných indikátorů představuje – při vědomí jejich omezení – v praxi ověřenou a použitelnou cestu částečné objektivizace založenou na principech urbanistické a krajinářské kompozice.

According to Act No. 114/1992 Coll. on the Protection of Nature and the Landscape, landscape aesthetic values is one of the landscape character protection criteria. Landscape character is protected from the action of reducing its aesthetic and natural value. The concept of aesthetic value in the evaluation of landscape scenes closely linked with the concept of landscape picture. A landscape picture, which changes during the day and the year, is an external appearance of the internal landscape structure. Specific landscape sites are visually perceived as a landscape scene, consisting of partial sceneries. Landscape sceneries are considered to be aesthetically valuable by various viewers. The aesthetical value has subjective side based on characters of a viewers, as well objective one, involving visually perceived landscape scene patterns and features. The main objective landscape patterns and features include spatial structure, landscape scene element configuration and patterns and features of the elements. Article presents one of the methods of analysis landscape scenes, which may help in assessing the aesthetic value of landscape (under the Act), which is a key term for the assessment of landscape character.

Literatura:

- (1) DROZENOVÁ, Wendy (2009). Zahrada jako paradigma krásy přírody. In: STIBRAL, Karel – BINKA, Bohuslav - DADEJÍK, Ondřej (eds.). *Krása – krajina – příroda II*. Brno: Masarykova univerzita, 72-77.
- (2) HAMADOVÁ, Petra – KVĚTOŇOVÁ, Lea – NOVÁKOVÁ, Zita (2007). *Oftalmopedie*. Brno: Paido.
- (3) HEXNER, Michal – NOVÁK, Jaroslav (1996). *Urbanistická kompozice*. Praha: ČVUT.
- (4) KOL. (2008). *Percepce krajiny a genius loci*. Hradec Králové: Gaudeamus.
- (5) KOMÁREK, Stanislav (2008). *Příroda a kultura*. Praha: Academia.

- (6) LIBROVÁ, Hana (2001). Kulturní krajina potřebuje náš smír s divočinou. In: DEJMAL, Ivan (ed.). *Tvář naší země – krajina domova*. Lomnice n. Popelkou: ČKA.
- (7) LOKOČ, Radim – ULČÁK, Zbyněk (2009). Percepce krajinných prvků zemědělci – důležitý předpoklad péče o krajinný ráz. In: KLVAČ, Pavel (ed.). *Člověk, krajina, krajinný ráz*. Brno: Masarykova univerzita, 61-71.
- (8) SKLENIČKA, Petr (2001). Permanentní krajinné struktury – jejich funkce a vývoj. In: DEJMAL, Ivan (ed.). *Tvář naší země – krajina domova*. Lomnice n. Popelkou: ČKA, 8-15.
- (9) STELLA, Marco – STIBRAL, Karel (2009). *Opravdu máme rádi savanu? aneb Biopsychologická východiska vnímání krajiny*. In: KLVAČ, Pavel (ed.). *Člověk, krajina, krajinný ráz*. Brno: Masarykova univerzita, 8-21.
- (10) STIBRAL, Karel – DADEJÍK, Ondřej – ZUSKA, Vlastimil (2009). *Česká estetika přírody ve středoevropském kontextu*. Praha: Dokořán.
- (11) STIBRAL, Karel (2005). *Proč je příroda krásná? Estetické vnímání přírody v novověku*. Praha: Dokořán.
- (12) STIBOREK, Jiří (2007). Vliv větrných elektráren na krajinnou scénu. Sociologický průzkum. In: VOREL, Ivan – KUPKA, Jiří (eds). *Aktuální problémy ochrany krajinného rázu 2007*. Praha: Centrum pro krajinu, 81–83.
- (13) VOREL, Ivan – BUKÁČEK, Roman – MATĚJKA, Petr – CULEK, Martin – SKLENIČKA, Petr (2004). *Metodický postup posouzení vlivu navrhované stavby, činnosti nebo změny využití území na krajinný ráz*. Praha: ČVUT.
- (14) VOREL, Ivan (2007). Krajinný ráz a jeho ochrana. 3. část – Obraz krajiny. In: *Ochrana přírody*. 1/2007, 14-17.
- (15) WÖBSE, Hans Hermann (2002). *Landschaftsästhetik*. Stuttgart: Ulmer.
- (16) ZELENKA, Josef – PÁSKOVÁ, Martina (2005). *Výkladový slovník – kognitivní věda*. Hradec Králové: Gaudeamus.
- (17) ZUSKA, Vlastimil (2009a). Krajinný ráz a „lidová“ estetika. In: KLVAČ, Pavel (ed.). *Člověk, krajina, krajinný ráz*. Brno: Masarykova univerzita, 22-28.
- (18) ZUSKA, Vlastimil (2009b). Slovo úvodem. In: STIBRAL, Karel – DADEJÍK, Ondřej (eds.). *Krása – krajina – příroda I*. Praha: Dokořán, 11-12.
- (19) ZUSKA, Vlastimil (2009c). Krása, krajina, příroda II - úvod. In: STIBRAL, Karel – BINKA, Bohuslav - DADEJÍK, Ondřej (eds.). *Krása – krajina – příroda II*. Brno: Masarykova univerzita, 7-8.
- (20) ŽÁK, Ladislav (1947). *Obytná krajina*. Praha: SVU Mánes.

Kontakt:

Ing. arch. Mgr. Jiří Kupka, Ph.D.

Fakulta stavební ČVUT v Praze, Katedra urbanismu a územního plánování

Thákurova 7, 166 29 Praha 6, e-mail: jiri.kupka@fsv.cvut.cz

Fakulta životního prostředí, Katedra biotechnických úprav krajiny

Kamýcká 1176, 165 21 Praha 6 – Suchdol

doc. Ing. arch. Ivan Vorel, CSc.

Fakulta stavební ČVUT v Praze, vedoucí Katedry urbanismu a územního plánování

Thákurova 7, 166 29 Praha 6, e-mail: ivan.vorel@fsv.cvut.cz

Fakulta životního prostředí, Katedra biotechnických úprav krajiny

Kamýcká 1176, 165 21 Praha 6 – Suchdol

Analýza území Slezské Harty z pohledu ochrany krajinného rázu pro strategické rozhodování

(Analysis of the Slezská Harta (Silesian Harta) area in terms of the landscape character protection for strategic decision)

Roman Bukáček, Pavlína Bukáčková

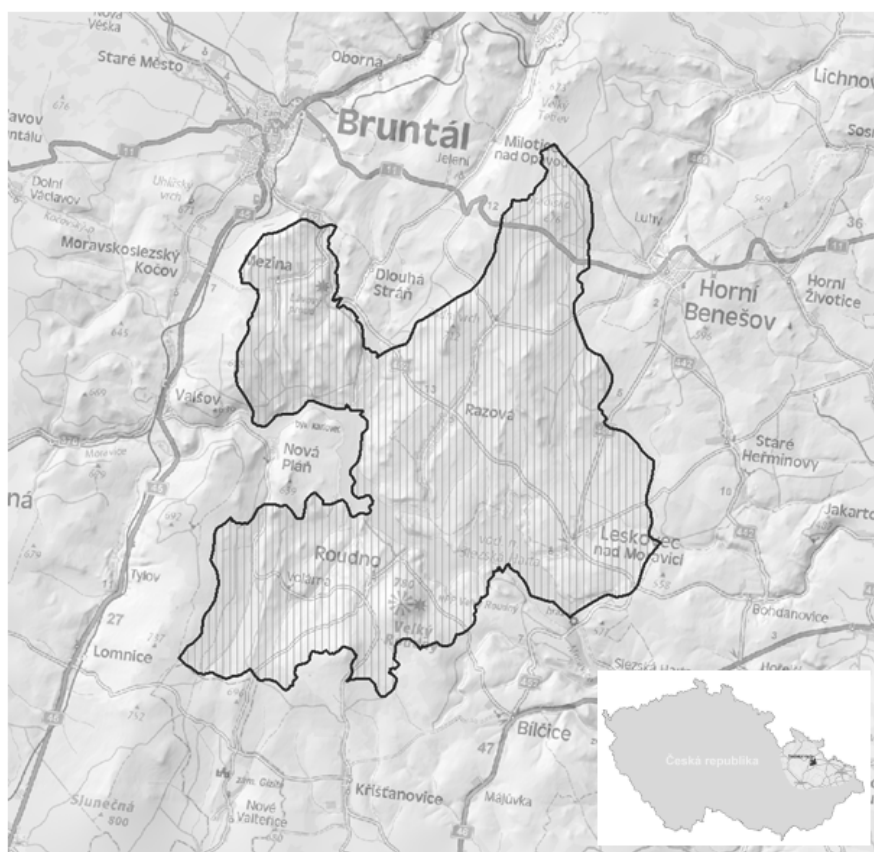
Seriózní ochrana krajinného rázu na úrovni územního plánování vyžaduje zpracování koncepčního materiálu předkládajícího pozitivní hodnoty a návrhy jejich ochrany. Stejně to je na území Slezské Harty, kde je uvažována poměrně zásadní změna využití území. Prostor v okolí Slezské Harty prošel v minulém století neobvyklým vývojem, který významně ovlivnil krajinný ráz. Změna způsobila ztrátu původních hodnot, které zůstaly zachovány pouze v cenných fragmentech a utváření hodnot nových. Území Slezské Harty zažívá v současné době tlak na významnou změnu využití území navazující na údolní nádrž. Proto byla zpracována studie, jež si klade za cíl ochranu pozitivních hodnot krajinného rázu a usměrnění rozvoje území.

11 Úvod a cíle

Malebné údolí řeky Moravice, dnes nazývané Slezská Harta, zažilo v minulosti řadu podstatných změn, které se projeví v krajinném rázu celého území. Poválečný odsun Němců, násilná kolektivizace zemědělství, technické úpravy krajiny v době tzv. intenzifikace zemědělské výroby v 70. letech minulého století a nakonec konečná změna vztahů v krajině vybudováním údolní nádrže Slezská Harta způsobily nenávratnou ztrátu *genia loci* celého prostoru. Ten zde zůstává jen v dochovaných fragmentech jako připomínka původní krajiny. Celé území údolí řeky Moravice v současné době hledá novou tvář a nové směřování rozvoje. Údolní nádrž Slezská Harta přináší do území poměrně velký rekreační potenciál v rybaření, vodních sportech i koupání. Území je navíc turisticky zajímavé pro své přírodní krásy. To způsobilo nebyvalý tlak různých investorů na vybudování rekreačních zařízení podél břehů údolní nádrže a též živelnou výstavbu nových rodinných domů bez kontextu. Takový přístup přináší i další nežádoucí zasažení pozitivních hodnot krajinného rázu. Aby byly tyto hodnoty zachovány, byla zpracována studie (Bukáček, Bukáčková 2009), jejímž cílem bylo stanovení regulativů a ochranných podmínek k zajištění ochrany důležitých znaků území, a kterou bychom rádi tímto článkem přiblížili širší čtenářské obci.

12 Vymezení prostoru a základní charakteristika území

Území se nachází v Nížkém Jeseníku jižně od Bruntálu a zahrnuje osově orientovaný prostor podél výrazného údolí řeky Moravice s přilehlými odlesněnými enklávami, ohraničený vymežujícími horizonty zalesněných hřbetů navazujících vrchovin a pahorkatin. Reliéf území odpovídá výškovou členitostí vrchovinám až členitým pahorkatinám, výjimku tvoří vysoký kužel Velkého Roudného, který je dominantou celého prostoru. Území je odvodňováno nejen Moravicí, ale i přítoky potoků, které vytváří drobná, na hlavní údolní osu téměř pravoúhle nasedající údolí. Přírodním fenoménem prostoru jsou tzv. bruntálské sopky. Jde o čtvrtohorní neovulkány Venušinu sopku, Malý a Velký Roudný (mimo území pak Uhlířský vrch). Ty ovlivnily geologickou stavbu celého prostoru poměrně rozsáhlými lávovými proudy a sopečnými vyvrženinami a též stavební materiál v okolí. Dříve malebné dno údolní nivy meandrujícího toku řeky Moravice bohatě doprovázeného břehovými porosty a loukami dnes tvoří jezero údolní nádrže Slezská Harta.

Kartogram znázorňující vymezení studovaného území (Studio B&M, 2009)

Současnou krajinu rozkládající se po obou březích Slezské Harty, lze rozdělit na dvě části: Krajina Roudná a Meziny vyznačující se stratovulkány a dochovanými strukturami historického členění krajiny (kamenice, meze, remízky) na pravém břehu a krajina Leskovce a Razové s výraznými zásahy intenzifikace zemědělské výroby v minulém století uplatňující se scelenými bloky (odstraněním původních kamenic),

ostrými přechody mezi lesními porosty a zemědělskou krajinou, technicky upravenými vodními toky a odvodněním krajiny.

Krajinná scéna údolí netvoří však zcela uzavřený prostor, ale poskytuje z vyvýšených míst četné průhledy na nedaleký monumentální horský masiv Jeseníků s typickou dominantou hory Praděd a též na typickou dominantu Bruntálska Uhlířský vrch.

Sídla v obou částech však patří k jedinému typu údolní lánové vsi, jejíž struktura je u všech sídel doposud zachována. Charakteristické pro tyto zástavby je prostorové uspořádání objektů v sídle. Zástavba vsí je rozvolněná, netvoří řadovou výstavbu, je zasazena do údolí potoka, je orientována podél páteřní komunikace, která sleduje osu daného údolí a je vedena podél vodoteče. Dno údolí tvoří pozdější zástavba chalup a drobných usedlostí, zatímco hrany nivy jsou osazeny rozvolněnými, mnohdy uzavřenými dvory, dominantu sídla tvoří kostel obehnaný chrámovým okrskem s kostelní věží umístěný na vyvýšeném místě sídla.

Mezi objekty jsou uvnitř sídla i na okrajích louky a zahrady, na zemědělské dvory nasedá v pravém úhlu záhumenice táhnoucí se až na okraj katastru nebo k lesu. Zatímco objekty uvnitř sídla na dně nivy jsou orientovány okapovou stranou k páteřní komunikaci, dvory vždy štítovou stranou a často jsou spojeny s páteřní komunikací delší příjezdovou cestou. Někdy jsou dvory navzájem spojeny paralelní komunikací sledující okraj nivy. Původní objekty často nejsou oploceny nebo je jejich prostor oddělen kamennými zídkami, svahy jsou zpevňovány opěrnými kamennými zídkami (kameny jsou skládány na sucho), novostavby jsou oplocovány téměř vždy. Vnitřní zahrady často tvoří sady. Chybí zde návesní prostor.

Sídla jsou v různé míře poničena nevhodnými přestavbami původních objektů na rekreační chalupy nebo k trvalému bydlení, novostavbami situovanými do proluk nebo na okraj sídla bez kontextu. Uvnitř sídel v prolukách jsou četné rekreační chaty. V zastavěném prostoru je stále patrný vliv poválečného odsunu – zbory, proluky po zmizelých usedlostech s rudérální vegetací, zchátralost usedlostí. Sídla (vyjma Roudna) trpí socialistickou výstavbou družstevních bytovek, která v Leskovci přerostla dokonce do panelové zástavby. Díky výstavbě Slezské Harty jsou však některá sídla zatopena zčásti (Leskovec, Roudno) a některá v podstatě zcela (Karlovec, Nová pláň).

Krajinný rámeček sídla převážně tvoří odlesněná enkláva sledující údolí, jejíž prostor je uzavřen zalesněnými horizonty. Původní textura plužiny sídel odpovídala uspořádání pozemků, které je typické pro záhumenice. Záhumenice nasedají pravoúhle na zemědělské dvory a v dlouhých tratích pokračují na okraj katastru nebo lesa. Ty byly odděleny kamenicemi nebo mezemi, které v současné době v místech, kde se dochovaly, zarůstají náletovými dřevinami. Na okraji katastru sídla byly často nepravidelné úseky, pro hospodaření maloročníků oddělené též kamenicemi. Dodnes je toto uspořádání patrné v okolí Roudna.

Krajinně dominuje mohutný zalesněný vrch stratovulkánu Velký Roudný, v jehož vrcholové části je situována kaplička z počátku minulého století a nově též dřevěná rozhledna. Tato přírodní dominanta uzavírá celou řadu průhledů do krajiny údolí. Tento vrch je doprovázen menším vrchem sopečného původu - Malý Roudný. Oba tyto vrcholy rámují krajinářsky cenný prostor vyznačující se dochovanými strukturami historického členění krajiny a vytváří monument.

Pohled z Venušiny sopky na monumentální prostor stratovulkánů Velký a Malý Roudný s dochovanými strukturami historické plužiny a sídlo Roudno položené v ose drobného údolí s rozvolněnou zástavbou. (Foto: Bukáček, 2009)

Přírodní rámeček celého území určuje především údolí Moravice, v současné době však zaplavené jezerem údolní nádrže Slezská Harta a okolní zalesněné vrchy uzavírající celou krajinou scénu. Údolní nádrž výrazně změnila charakter celého prostoru a zpretrhala původní vztahy v území a též ovlivnila změnu původního měřítka krajiny.

13 Historický kontext území Slezské Harty

Vztahy v krajině a tím i hodnoty krajinného rázu se v historii území proměnily několikrát. Hledáme-li hodnoty krajinného rázu a odůvodnění pro jejich zachování, je důležité znát historické souvislosti pro pochopení vazeb a vztahů, ale i současného uplatnění jednotlivých charakteristik.

Řeka Moravice, která tvoří osu území, byla odedávna historickou hranicí mezi Moravou a Slezskem. Toto pomezí bylo vzhledem k nepříznivým přírodním podmínkám (nepříliš kvalitní půda, velký plošný podíl lesů) v pravěku a středověku jen velmi zřídka osídleno. K trvalejšímu osídlení území došlo až v 10. a 11. století. Přispěla k tomu ložiska čedičových tufitů z oblasti Velkého a Malého Roudného, která byla několik století

využívána k těžbě kvalitního stavebního a dekorativního materiálu. Vyráběly se z něj např. rohové kameny, zárubně oken a dveří nebo schody.

Historický vývoj území je poměrně úzce spjat s městem Bruntál a též s městem Horní Benešov. Ve 13. století zasáhla do kraje moc Přemyslovců, která přinesla kolonizaci kraje. Z nejstarší písemné zmínky o Bruntálu lze usuzovat, že byl založen kolem roku 1213 a to jako první osada s magdeburským městským právem v českých zemích. V téže době vznikla a začala se rozvíjet i většina obcí v oblasti Slezské Harty - Leskovce nad Moravicí (německy Lechsdorf, polsky Leskowiec, 1224, používal také název Špachov, německy Spachendorf, polsky Szpachów), Mezina (německy Messendorf, polsky Mezyna, 1258), Razová (německy Raase, polsky Razowa, první zmínka 1288). Do kraje přišli v několika vlnách kolonisté. Převažovala německá národnost, ale byli mezi nimi také Židé, Lužičtí Srbové a Poláci. K bouřlivému rozvoji oblasti přispívala těžba železných rud, zlata, stříbra s olovem a mědi. Zdejší stříbrné doly patřily k nejstarším v zemi.

Války mezi moravskými markrabaty na přelomu 14. a 15. století, husitské války a v letech 1474 - 76 a katastrofa v podobě válečného tažení uherského krále Matyáše Korvína proti polskému králi Kazimírovi ukončily nadějný vývoj území a kraj zčásti vylidnily. Mnohá sídla navždy zanikla, jiná byla obnovena až o desítky let později (např. Razová). V okolních vsích byli pozváni noví kolonisté, aby vyplnili mezery v počtu obyvatelstva v Leskovci a okolních vesnicích.

Renesance vrátila kraji klid, mír a rozvoj, který přerušila v letech 1643-50 v plné síle třicetiletá válka, kdy kraj obsadila švédská vojska. Po jejich odchodu zůstal region zpustlý, vylidněný, zchudlý a vystavený tvrdé rekatolizaci. Následkem perzekučních zásahů proti stavům po bělohorské porážce došlo k poněmčování oblasti.

Už od 16. století se v kraji začalo rozvíjet tkalcovství, k výraznému rozvoji průmyslu došlo v průběhu 17. a 18. století. S tím výrazně se zvyšoval vliv měst, na venkově zanikly některé statky, jiné se dělily. Významným faktorem zůstávala těžba a na ni navazující průmysl. Novopláňský měděný hamr fungoval už před rokem 1640, kdy byla založena osada Nová Pláň (německy Neurode). Zde zpracovávaná měď byla zde zřejmě i těžena, což dosvědčuje název Kupferberg (měděná hora). Ve 2. polovině 17. století byla v Nové Pláni postavena továrna na měděné zboží a výrobu měděného nádobí.

Největší rozvoj zažily obce v oblasti v polovině 19. století. Razová byla v té době městem (do roku 1851) s více než 2000 obyvateli (dnes zhruba 500). Měla dokonce vlastní elektrárnu, která byla v provozu do roku 1935. V oblasti zaznamenala rozkvět různá odvětví zpracovatelského průmyslu. V Razové byl pivovar, mlýn, pekárna, pila, sušárna brambor, pískovcové lomy, těžba sopečných tufitů, v Mezině továrna na kovové zboží, strojírna, papírna, přádelna lnu, výroba výšivek, dámského prádla a zástěr, čedičový lom (v provozu do roku 1970), v Nové Pláni pila a koželužna. V Leskovci nad

Moravicí fungovala mimo jiné přádelna lnu, pletárna, kde pracovalo až 500 zaměstnanců (veškerá následná výroba byla ukončena v roce 1988 a budovy byly srovnány se zemí). V Roudně (německy Rautenberg, první zmínka 1397) byla na konci 18. století zahájena těžba mědi, v obci byly mlýny, pily, lom, pískovna.

Zásadní změnu ve složení obyvatelstva a osídlení přinesl rok 1945, kdy po 2. světové válce byli odsunuti sudetští Němci a oblast byla dosídlena obyvatelstvem ze všech koutů republiky, nejvíce z Valašska, Ostravska, Slovenska a z Hané. Počet obyvatel v oblasti Slezské Harty se i tak snížil o 50 %. V tuto dobu byla zahájena velká nevratná změna krajinného rázu.

Čedičový lom u Meziny (do 1970 funkční) a tufitový lom u Razové (vlevo). (Foto: Bukáček, 2009)

Nedlouho po válce došlo k podstatným změnám v zemědělství. Zdejší sedláci hospodařili soukromě do roku 1951, kdy byli politickou mocí dotlačeni k založení zemědělských družstev. Od roku 1965 byla zemědělská činnost prováděna formou státních statků., které skončily v 90. letech 20. století. Kolektivní způsob hospodaření a intenzifikace zemědělské výroby se výrazně podepsaly na vzhledu krajiny. Došlo k postupnému rozorávání mezí oddělujících jednotlivé záhumenice. Meze byly zachovány pouze v méně přístupných místech v okolí Meziny a Roudna, kde byly pozemky udržovány pastvou. Avšak díky odlišnému přístupu meze a později i pastviny postupně zarůstají náletovými dřevinami, až místy vytváří zapojené lesní porosty (svahy Roudna a Venušiny sopky). Na místech lépe přístupných a více úživných vznikaly postupně velké

zorněné bloky s absencí mimoletní vzrostlé zeleně (v okolí Leskovce, Razové a severně od Meziny). V 70. letech minulého století se i zde dostalo ke slovu odvodňování krajiny a technické úpravy drobných vodních toků, které se však vyhýbá dnu nivy Moravice.

V tomto období trpí i celkový charakter vsí. Postupně stále patrnější celková zanedbanost objektů dříve jistě bohatých zemědělských usedlostí spojená se vztahem vlastníků k nabytému majetku mění vzhled sídel. Ve všech větších sídlech jsou budovány areály zemědělských družstev vyznačující se nepořádkem a nevzhlednými stavbami bez kontextu a bez citlivého začlenění do krajinného rámce a zástavby. V Leskovci a Razové jsou budovány družstevní bytovky (v Leskovci dokonce panelové sídliště), čímž obec získává zcela jiný charakter (značně poničený obraz sídla Leskovec v krajině). Ve druhé polovině minulého století navíc dochází k určité korozi do té doby i když neudržované, ale dochované zástavby výstavbou četných rekreačních chat. Postupný odliv obyvatel (zejména 80. a 90. léta minulého stol.) zapříčinil přeměnu části usedlostí na rekreační chalupy. Území je pro svou malebnost již v minulém století využíváno k rekreaci. O tom svědčí nejen četné chaty a chalupářské využití usedlostí, ale i např. bývalý rekreační areál Slezská Harta v Razové s kapacitou cca 300 lůžek, který je v současné době značně zdevastován několika požáry a nevyužívá se.

Poslední významnou změnu krajinného rázu způsobilo vybudování vodní nádrže Slezská Harta v letech 1987 - 1999. Do té doby se celý prostor údolí Moravice vyznačuje malebností a vyvolává dojem krajiny s významným podílem přírodních segmentů. Tato změna znamenala další redukci a složení obyvatel v celém prostoru. Do zátopové oblasti spadla dolní část obce Leskovec nad Moravicí a celá obec Karlovec (německy Karlsberg, založená koncem 16. století), kterou dnes připomíná memento v podobě budovy osiřelého kostela svatého Jana Nepomuckého s farou. Obyvatelé se vystěhovali většinou do panelových domů v Bruntále. Přehrada přerušila přirozené komunikace i vztahy v území. Komunikace vedené údolním prostorem (Roudno – Razová – Leskovec, Roudno – Karlovec - Mezina) byly zatopeny a oba břehy původního údolí oddělila vodní hladina. Z Roudna do Razové je možné se dostat pouze objížděnou kolem nádrže.

V souvislosti s přehradou i nedalekými Jeseníky nabývají na významu v posledních letech turistika a rekreace. Krajina sopek je turisticky zajímavým prostorem. V roce 2007 byla slavnostně otevřena dřevěná 20 m vysoká rozhledna na sopce Velký Roudný. Slezská Harta poskytuje nebývalý rekreační potenciál v podobě vodních sportů, koupání a rybaření. V současnosti se tak rodí záměr na rekreační využití území, výstavbu rekreačních areálů, ale další převážně živelný rozvoj zástavby obcí. Území se plní investory a zvyšuje se tlak na tvorbu územních plánů a vymezení dalších rozvojových funkčních ploch. Území dnes hledá novou identitu.

14 Hodnocení krajinného rázu území Slezské Harty

V území bylo provedeno hodnocení krajinného rázu dle metodiky preventivního hodnocení (Bukáček, Matějka 1999), tj.:

- Vymezení a charakteristika sledovaného zemí.
- Diferenciace jeho krajiny na územní jednotky (oblasti, místa krajinného rázu).
- Charakterizace vymezených územních jednotek
- Soupis indikátorů zvýšených hodnot krajinného rázu
- Identifikace stávajících znaků a hodnot krajinného rázu a jejich klasifikace
- Nalezení vztahů mezi identifikovanými znaky vytvářejících vztahy v krajině
- Specifikace měřítka krajiny
- Klasifikace a identifikace pozitivních hodnot krajinného rázu dané územní jednotky
- Identifikace znaků snižujících tyto hodnoty a citlivost krajinného rázu
- Vytvoření ochranných podmínek k zachování pozitivních hodnot.

4.1 Vymezení oblastí a míst krajinného rázu

Na základě rozboru území byly vymezeny tři oblasti krajinného rázu (OBKR), které se však svým rozsahem vymykají měřítku hodnocení. Hranice oblastí byly vymezeny jen pro studované v území s ohledem na širší územní vztahy. Na území ORP Bruntál prozatím nebyly vymezeny oblasti a místa krajinného rázu v rámci preventivního hodnocení celého ORP.

1. *OBKR 001 Bruntálsko* – je typické zarovnaným rozřezaným povrchem charakteru vrchoviny se specifickými útvary sopečného původu (stratovulkány, lávové proudy apod.), zalesněnými táhlými hřbety s převahou smrku, dlouhými otevřenými údolními se sídly v osové orientaci sledujícími vodní toky se zástavbou odpovídající převážně údolní lánové vsi s navazujícími prostory zemědělské krajiny s místy bohatě dochovanými mezemi a prvky původního historického uspořádání krajiny.
2. *OBKR 002 Hornobenešovsko* – představuje především zemědělskou až lesně-zemědělskou krajinu členěnou do velkých bloků umístěnou do zarovnaných povrchů místy rozřezaných údolními potoky a říček s nevýraznými převážně zalesněnými kopci bez výrazných výškových dominant. Hornobenešovsko zasahuje do území v okolí Leskovce.

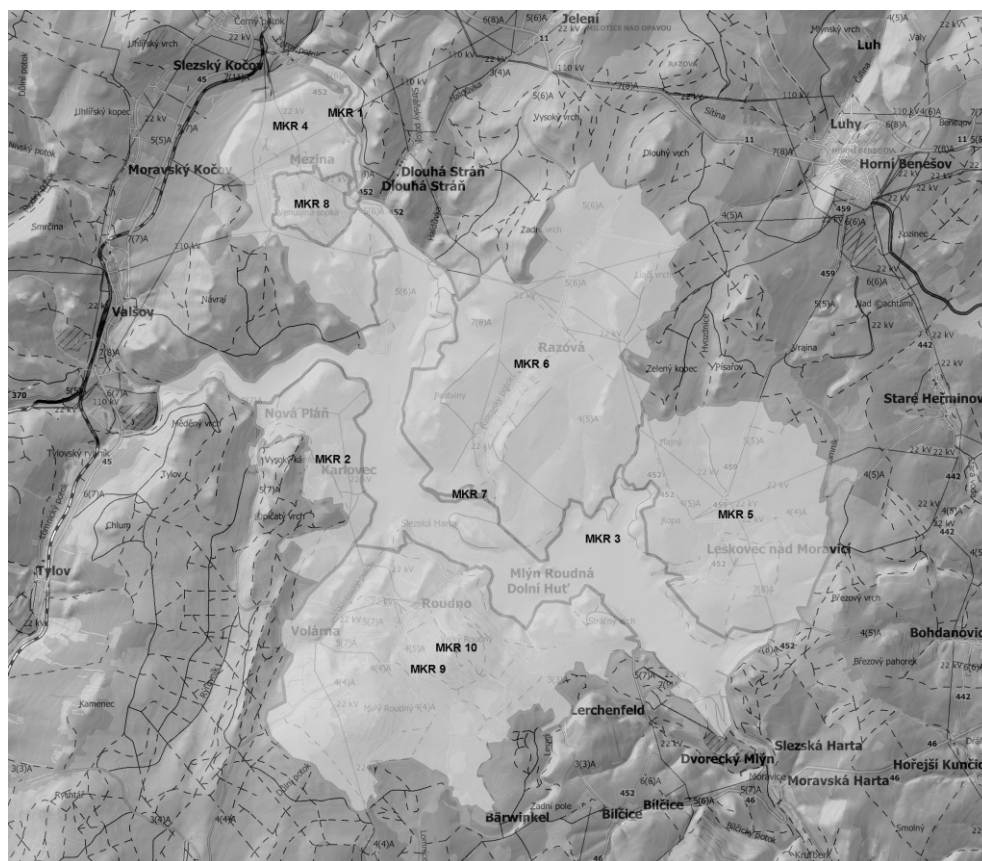
3. *OBKR 003 Moravskobrounsko* - se v území uplatňuje jen okrajově v okolí Bílčic zasahujících do prostoru okolí Roudna (oblast nebyla podrobněji studována).

Řešené území bylo dále rozděleno na několik míst krajinného rázu. Místa představují relativně stejnorodé pohledově spojitě územní jednotky.

1. *Údolí Černého potoka* - dochovaná část údolí přítoku Moravice pod Bruntálem s typickými porosty vrby a olšů a sečenými, z části podmáčenými loukami, vymezená ze severní a severovýchodní strany vysokou stráni zalesněnou smrčínami.
2. *Nová Pláň – Karlovec* – dnes odtržený prostor od původních sídel, jejichž zástavba byla zatopena, vyznačující se výraznou změnou krajinného rázu místa a ztrátou původního *genia loci* s fragmenty původní krajiny údolí. Na Nové Pláni byla situována nová zástavba moderních domů soustředěná kolem drobného rybníčku a penzionu zbudovaného namísto kostela. Na břehu nádrže na karlovecké straně se tyčí nad hladinu nádrže dnes odsvěcený kostel sv. Jana Nepomuckého s farou. Kostel spojuje s Novou Plání téměř přímá polní cesta.
3. *Údolní nádrž Slezská Harta* - zatopený prostor údolní nivy Moravice s bezprostředními stráněmi údolní nádrže, která změnila charakter celého údolí.
4. *Mezina* - krajinný rámeček lánové vsi položené do mělkého, postupně se zařezávajícího údolí Mezinského potoka sledujícího úpatí dominanty krajiny Venušiny sopky s dochovanými prvky historického členění záhumenicové plužiny. Prostor je na severní straně utvářený pastvinami a kulturními loukami spojenými do velkých bloků. Ne příliš nápadnou kulturní dominantou je věž kostela Nejsvětější Trojice. Ves je poničena v horní části nesourodou zástavbou nových domů.
5. *Leskovec* - poměrně čitelně vymezený prostor oválného tvaru, vytvářející krajinný rámeček údolní lánové vsi Leskovec, založené v období tzv. německé středověké kolonizace cca v první polovině 13. stol. Prostor je vymezen převážně lesy, údolní nádrží a prvoplánovým horizontem směrem k Razové. Vlastní obec je položena v mírně svažitém rozevřeném údolí mezi kopci Dědičnou a Kopu a táhne se dnes od břehů Slezské Harty až k nepatrné hraně údolí Hvozdnice, které prochází napříč celým územím. Ves Leskovec je dnes převážně v uličním uspořádání a je násilně ukončena břehy Slezské Harty, o čemž svědčí kostel vypínající se nad hladinou nádrže, který je zároveň dominantou krajiny Leskovce. Krajinu tvoří velké bloky orné a pastvin bez výraznějšího podílu vzrostlé mimolesní zeleně s typickými prvky intenzifikace zemědělské velkovýroby (odvodnění, technické úpravy vodních toků, půdní bloky, zemědělský areál, dominantní hydroglobus).
6. *Razová* - dobře čitelný odlesněný prostor oválného tvaru jednoznačně vymezený lesními porosty zalesněných kopců a zátopovým územím Slezské Harty, jehož základní osu vytváří poměrně dochované sídlo lánové vsi položené podél Razovského potoka, ve spodní části však přerušené údolní nádrží. Krajinný rámeček Razové utváří

scelené bloky pastvin a orné s drobnými fragmenty mezí a remízku historického členění krajiny. Významnými prvky krajiny jsou především tufitový lom a vápenka. Ves se vyznačuje dominantou kostela svatého Michala uplatňující se v krajinném rámci sídla a dotvářející obraz sídla v krajině. Zastavěný prostor si zachovává své původní prostorové uspořádání, je však místy poničen nevhodnou výstavbou bytovek. Rekreačního areálu a zemědělského areálu na okraji sídla.

7. *Razovské tufity* – Drobný prostor opuštěného lomu nacházející se v hlavní ose sídla Razová v jižním cípu území. Jedná se o prostor přírodní památky a jejího bezprostředního okolí s obnaženými stěnami po těžbě sopečného kamene – tufitu, v zapojeném lesním porostu náletových dřevin s převahou listnáčů a několika rekreačními chatami.
8. *Venušina sopka* - Prostor v okolí bývalého stratovulkánu. Jde o poměrně specifický prostor zahrnující nejen vrcholové partie tzv. Venušiny sopky (tedy kráter a přilehlé okolí), ale též její východním směrem orientované svahy sopky uklánějící se do údolí Černého potoka. Prostor je výrazně odlišný nejen pro svůj reliéf, ale především pro velmi pestrý a jedinečný obsah reprezentující typické prostředí krajiny sopek Bruntálska s dochovanými prvky historického členění krajiny se zarostlými kamenicemi. Vrcholovou partii stratovulkánu tvoří kaldera jejíž dno pokrývá struska a tufitový lom na okraji kráteru. Svahy sopky směrem k Mezině a vrcholové partie jsou zarostlé náletovou vegetací tvořící zapojený porost.
9. *Roudno* - Prostor vynikající rozlohou dochovaných prvků historického členění krajiny pod výraznou dominantou zcela vyvinutého stratovulkánu Velký Roudný s typickou lánovou vsí, situovanou do svahu stratovulkánu se zcela dochovanou původní pluzinou záhumenic a nepravými úseky v prostoru Malý Roudný. Území představuje bohatý zachovaný prostor s několika drobnými odlišujícími se místy. Krajinný rámeček a sídlo Roudno pod významnou dominantou kopce sopečného původu Velký Roudný vyznačující se dochovanými prvky původního historického členění.
10. *Velký Roudný* - V současné době převážně zalesněná vrcholová část stratovulkánu s drobnou odlesněnou enklávou, v níž je umístěna kaplička a dřevěná rozhledna.

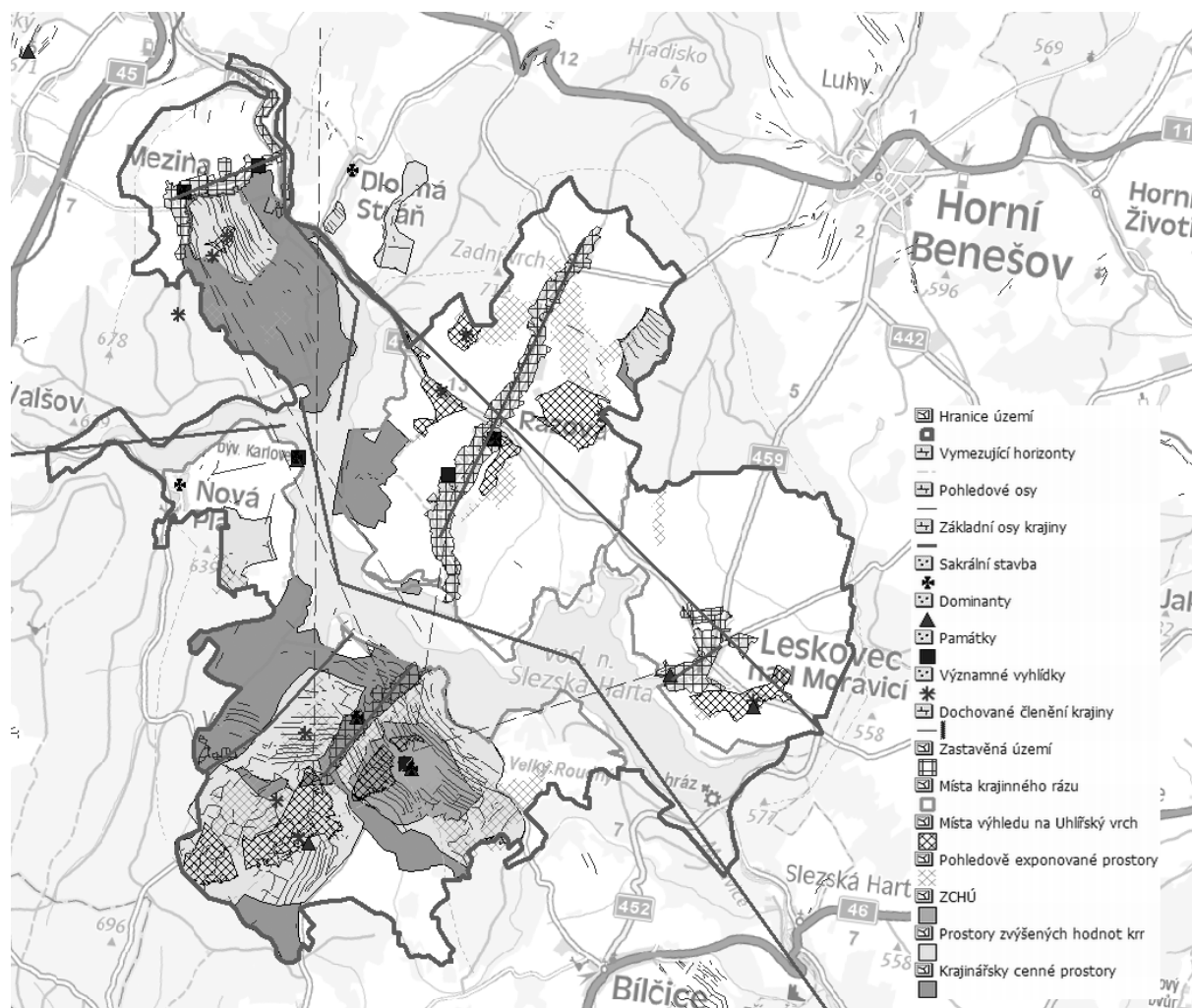
Kartogram znázorňující vymezení míst krajinného rázu řešeného území (Archiv Studia B&M, 2009)

Místa krajinného rázu jsou dílčími prostory, které jsou však propojeny vzájemnými vztahy. Ty se odehrávají kromě jiného na úrovni uplatnění dominant krajiny, existujících spojujících os (pohledových, prostorových), existenci významných rozhledových míst, uplatnění horizontů v krajině.

Aby byly tyto vztahy v dostatečné míře charakterizovány, byl vytvořen

- seznam dominant uplatňujících se z okolní krajiny (Uhlířský vrch, Praděd) a dominant uvnitř prostoru (Velký Roudný, kostelní věže, GSM stožáry, hydroglobus v Leskovci) včetně vymezení míst, kde se uplatňují na základě analýzy viditelnosti, a jejich ochranných podmínek,
- seznam vymezuujících horizontů a krajinných předělů a jejich ochranných podmínek
- seznam krajinných os s charakterizací a ochrannými podmínkami
- seznam významných míst rozhledových míst s ochrannými podmínkami.

Hodnocení bylo navíc doplněno vymezenými prostory indikujícími zvýšené hodnoty krajinného rázu nebo krajinářsky či pohledově exponovanými prostory s charakterizací a ochrannými podmínkami.

Kartogram znázorňující prostorové vztahy v krajině a místa zvýšených hodnot krajinného rázu řešeného území (Archiv Studia B&M, 2009)

4.3 Identifikace pozitivních hodnot a elementů snižujících hodnoty krajinného rázu a jejich ochrana

Není účelem tohoto příspěvku kopírovat mnohastránkovou expertízu. Z tohoto důvodu bychom se rádi zaměřili na pouhý výčet nalezených pozitivních hodnot v území jednotlivých míst krajinného rázu.

Každý vymezený prostor je vytvářen typickými znaky krajinného rázu. V detailním hodnocení byly zjištěny výrazové i charakterové odlišnosti projevující se v prostorovém uspořádání ploch a prvků, vztazích v krajině i jejím měřítku. Každý prostor je utvářen identifikovatelnými pozitivními hodnotami, které jsou však do určité míry často potlačeny nebo se již uplatňují skrytě. Lze zde uvést několik příkladů za jednotlivé sledované charakteristiky území:

- Přírodní charakteristika utvářená údolím Moravice zůstává sice přítomna a uplatňuje se stále v podobě osy prostoru a základního tvaru reliéfu krajiny,

avšak díky údolní nádrži je potlačena její důležitá nedílná součást - niva s meandrujícím tokem řeky, která je příčinou vzniku údolí a její je uplatnění potlačeno.

- Historická charakteristika reprezentovaná znaky typického prostorového uspořádání objektů sídla v určité hierarchii vyplývající z jeho ekonomického a sociálního členění je potlačena nepřirozenými dostavbami, výstavbou zemědělského areálu a ztrátou původního vztahu zemědělských dvorů a jejich pozemků.
- Kulturní charakteristika utvářená znakem prostorového uspořádání krajinného rámce údolních lánových vsí je potlačena z velké části (především na levém břehu) rozoráním mezí a scelením polních honů do velkých bloků.
- Harmonické vztahy sídel obou břehů reprezentované komunikacemi údolním prostorem s rozptýlenou zástavbou jsou přerušeny údolní nádrží, ve které tyto komunikace jako memento mizí.
- Malé až drobné harmonické měřítko krajiny údolí bylo změněno a potlačeno nejen scelování polních honů do velkých bloků, ale i rozlehlostí jezera údolní nádrže.
- Dále memento v podobě karloveckého kostela na břehu nádrže na zatopenou ves, memento poutní kapličky na Velkém Roudném

Dalších příkladů lze uvést celou řadu. Je nutné si uvědomit, že území prošlo v historii velkými zvraty, které způsobily určitou ztrátu původní identity – *genia loci*. Je zřejmé, že jakýkoliv další záměr dále devastující vztahy a měřítko prostoru Slezské Harty (ať už je to živelná výstavba rekreačních areálů, hotelů a penzionů, výstavba přístavů a dalších spíše příměstských aktivit) bude tuto ztrátu prohlubovat.

Identifikované pozitivní znaky krajinného rázu by měly určitým způsobem upozornit na existující hodnoty v území a pomoci usměrnění některých činností. Jejich ochrana by měla být vždy konkrétní. Uvedený výčet znaků krajinného rázu jednotlivých míst slouží jako orientační příklad a není proto úplný:

Místo KRR	Pozitivní znak	Stávající potlačení	Ochrana a doporučení
<i>Údolí Černého potoka</i>	niva s břehovými porosty a loukami lemujícími přírodní tok	zástavba chat	zamezit další výstavbě chat a změny využití území
<i>Nová Pláň – Karlovec</i>	cesta spojující Novou Pláň s karloveckým kostelem	částečně narušena orbou	zamezit odstranění cesty, zpevnění okrajů a případné založení stromořadí

<i>Údolní nádrž Slezská Harta</i>	břehy s vyvinutými břehovými porosty	zpevnění břehů žulovými kameny	zachovat břehové porosty
<i>Mezina</i>	dochované prostorové uspořádání zemědělských dvorů včetně příjezdových komunikací	zastavování proluk novou výstavbou	zachovat stávající poměr zastavěného a nezastavěného prostoru na okraji sídla, nezastavovat proluky vyjma původních stavebních parcel, zohlednit proporce a měřítko novostaveb v okrajích sídla
<i>Leskovec</i>	dochovaný historický prostor uspořádání původní údolní lánové vsi s humny a s dominantou kostela tvořící pozitivní část obrazu sídla v krajině	zastavování humen novou zástavbou	zachovat prostor vytvářející obraz sídla, novou zástavbu situovat mimo tento prostor, nezastavovat humna, zohlednit uplatnění dominanty kostela
<i>Razová</i>	dochované zemědělské dvory v původním členění a architektuře	Přestavby	zamezit přestavbě dvorů měnicí proporce a zachovat jejich charakter (členění fasád, uspořádání objektů, sklony střech apod.)
<i>Razovské tufity</i>	prostor s drobnými lomy s charakteristickými téměř zarovnanými stěnami, přírodní památka	jednotlivé rekreační chaty	Zamezit další zástavbě v celém prostoru a jeho okolí, tak aby nedošlo ke snížení jeho vizuálního uplatnění v krajině
<i>Venušina sopka</i>	vrcholový prostor s kalderou pokrytý vegetací	-	zachovat přírodní charakter vrcholové části sopky
<i>Roudno</i>	dochované prvky historického členění krajiny, kamenice, remízky, meze doprovázené zelení	zarůstání náletovými dřevinami	zamezit dalšímu zarůstání údržbou sečením a pasením, zamezit výstavbě a změny využití území v celém prostoru
<i>Velký Roudný</i>	kaplička	zarůstání	zachovat volný prostor vrcholové části a přístupovou cestu z Roudna

Uvedené zástupné příklady jsou podány zjednodušenou schematickou formou. Celkové hodnocení krajinného rázu bylo navíc doplněno podrobným vyhodnocením jednotlivých sídel z pohledu obrazu sídla v krajině a vztahů sídla a krajinného rámce ve smyslu uvedené metodiky. Sídla byla rozdělena do kategorií dle základních kritérií A – C, kdy A je sídlo dochované v intaktní podobě, vyznačující se dochovanou strukturou vnitřního uspořádání, dochovanými tradičními objekty, bez výrazných narušení, B je

sídlo vyznačující se určitými formami narušení, C je sídlo výrazně narušené např. změnou vnitřního uspořádání, vysoký podíl rušivých disproporčních objektů apod. V následující tabulce je uveden přehled rozdělení sídel studovaného území do kategorií:

Sídlo	Krajinný rámec			Čitelnost urbanistické formace			Dominanty			Podíl vzrostlé zeleně			Míra úprav a změn			Kult. a histor. význam sídla			
	bez rušivých prvků a objektů	s nevýraznými rušivými prvky a objekty	s výraznými rušivými prvky a objekty	zachovalá	částečně čitelná	selťená	sídlo	architektonický objekt	přírodní dominanta	bez dominant	zásadní podíl	značný podíl	malý podíl	zásadní míra narušení	výrazná míra narušení	zanedbatelná míra narušení	vysoký	zanedbatelný	Kategorie sídla
Mezina		X		X				X	X					X					B
Razová		X		X				X						X					B
Roudno		X		X				X	X						X				B
Leskovec			X		X			X				X	X						C

Legenda:
 A – obraz sídla s převahou pozitivních prvků, sídlo dochované téměř intaktní podobě, s vysokou estetickou hodnotou
 B – obraz sídla mírně narušen, s prvky snižujícími estetickou hodnotu sídla
 C – sídlo změněné nebo částečně narušené, obraz sídla významně narušen

Kategorizace podává základní informace o uplatnění sídel jako znaku krajinného rázu. Stanovení regulativů pro územní plánování se však bez podrobnější analýzy zastavěného území sídla neobejde. Z tohoto důvodu je kategorizace doplněna podrobnějšími rozbory, které člení sídlo na určité části, jež se vyznačují odlišnými znaky, které lze charakterizovat a jednoznačně stanovit jejich uplatnění v obrazu sídla nebo ve vztazích sídla a krajiny.

Rozborem sídla byly získány poměrně konkrétní a podrobné ochranné podmínky k zajištění ochrany krajinného rázu místa, které je možné uvést jako podklad pro územní plánování. Ochranné podmínky jsou koncipovány tak, aby byl umožněn případný rozvoj sídla, avšak s ohledem na zachování typických znaků a hodnot jeho obrazu. Ochranné podmínky jsou vztaheny k vymezeným částem nebo k celému zastavěnému prostoru.

Ortofotomapa údolní lánové vsi Mezina s vymezenými částmi 1. Horní Mezina, 2. Nad kostelem, 3. Dolní Mezina, 4. Chatová osada Mexiko, 5. Mlýn, 6. Chatová osada u hájenky (Archiv Studia B&M)

Pro celý zastavěný prostor lze uvést příklad ochranné podmínky zajišťující orientaci stavebních objektů sídla: Typickým znakem údolních lánových vsí je orientace objektů. Zatím co hmotově a měřítkem se vylišující dvory tvořící okraje sídla jsou orientovány k páteřní komunikaci štítovou stranou hlavního obytného stavení, domy a chalupy uvnitř sídla vždy okapovou stranou. Proto byl stanoven regulativ, který tento znak zohledňuje v rámci celého sídla.

Oproti tomu lze uvést příklad ochranné podmínky zajišťující zachování určité odlišnosti části sídla: Horní část Meziny tvoří rozvolněná zástavba se smíšenou orientací zemědělských usedlostí, které tvoří typické dvory, ale jednotlivá stavení v různé vzdálenosti od páteřní komunikace se zahradami kolem těchto dvorů. Tato část je však též poměrně značně atakována chatovou zástavbou v prolukách mezi těmito usedlostmi. Proto byl stanoven regulativ zajišťující respektování základní stavební osnovy této části, zamezující další dostavby takto odlišného měřítka a proporcí, dovolující však při dodržení poměru zastavěného a nezastavěného území dostavbu hmotou i proporcemi odpovídajících objektů (prostor Horní Mezina).

15 Zajištění ochrany pozitivních hodnot versus návrhy rozvoje území

Materiál hodnocení krajinného rázu a stanovení ochranných podmínek pozitivních hodnot území předkládá poměrně podrobný podklad. Ochranné podmínky jsou zde rozděleny na dvě úrovně jejich zajištění:

- Úroveň územního plánování ve smyslu stavebního zákona, kde jsou uváděny regulativy, jejichž dodržení by mělo být požadováno (koeficienty zastavěnosti, poměr zastavěných a nezastavěných ploch v určitých částech sídel, proporce, orientace, podlažnost apod.).
- Úroveň ochrany přírody a krajiny dle zákona č.114/92 Sb., kde jsou uváděny zásady a obecné ochranné podmínky k zachování hodnot krajinného rázu, které lze implementovat do strategických materiálů rozvoje území, ale též využít jako podklad s odůvodněním v rámci výkonu státní správy na úseku ochrany přírody a krajiny.

V území existuje řada záměrů na změnu využití stávajících ploch orientovaných především na rekreační využití celého prostoru v okolí Slezské Harty, kde byly povoleny vedle sportovního rybářství i vodní sporty a koupání. Je tedy logické, že v rámci tvorby územních plánů všech sídel dochází ke zvýšenému tlaku investorů na vymezení ploch pro výstavbu rekreačních zařízení a souvisejících ploch (pláží, sportovišť, parkovišť apod.). Vzhledem ke stávajícímu stavu sídel a krajiny se jedná o další podstatnou změnu, která může prohloubit nevratný proces postupné ztráty identity území.

Některé záměry nejsou daleko od změny celkového rázu území pro svůj příměstský charakter, jako je např. vybudování golfového hřiště na svazích Venušiny sopky, vybudování rekreačního areálu u Leskovce a Razové podél břehů Slezské Harty o velikosti srovnatelné s velikostí sídla, požadavky na novou výstavbu rodinných domků u Roudna přímo v jedné trati s úvahou smýcení zeleně, rozvoj Razové novou kobercovou zástavbou „navazující“ na dochovaný prostor se zemědělskými dvory, výstavba kapacitních parkovišť, výstavba hotelového komplexu na břehu Slezské Harty pod Venušinou sopkou s navazující rozptýlenou zástavbou chalup, vybudování přístavů a mnoho dalších.

Účelem ochrany krajinného rázu daného území není zabránit určitému rozvoji. Rekreační potenciál území díky údolní nádrži je poměrně velký a ke škodě samosprávy zúčastněných sídel (obecní pozemky byly rozprodávány do soukromých rukou) již není v rukou obcí, které jej mohly koncepčně ovlivnit tak, aby byl přínosný obci. Materiál hodnocení tedy přinesl i posouzení vlivu návrhů územních plánů na krajinný ráz a to posuzováním každé navrhované změny a vymezené funkční plochy a následně i jejich společný kumulativní vliv. Toto posouzení bylo zpracováno jako příklad využití materiálu preventivního hodnocení krajinného rázu Slezské Harty.

Vzhledem k současnému stavu území je logické a nevyhnutelné, že bude probíhat nový vývoj vztahů v krajině daný uvažovaným rozvojem rekreačních aktivit v území. Ten

změní do určité míry krajinný ráz. Tato změna by však měla brát ohled na stávající dochované hodnoty krajinného rázu v území a cílem územního plánování by měla být koncepce rozvoje celého prostoru, který je svými přírodními a kulturními hodnotami stále výjimečný.

Typická dominanta Velkého Roudného vypínajícího se nad údolní nádrží. Na svazích hory je dobře patrné zarůstání původních tratí rovnoběžným členěním porostů. (Foto: Bukáček, 2009)

16 Závěr

Ochrana krajinného rázu ve smyslu § 12, zákona č. 114/92 Sb., spočívá v zachování estetické a přírodní hodnoty krajinného rázu určité oblasti či místa, který je utvářen třemi charakteristikami: přírodní, kulturní a historickou. Dále musí být brán ohled na zachování významných krajinných prvků, zvláště chráněných území, kulturních dominant krajiny, harmonické měřítko a vztahy v krajině.

Z toho vyplývá, že princip ochrany krajinného rázu spočívá v ochraně těch znaků jednotlivých charakteristik krajinného rázu daného území, které společně vytváří estetickou a přírodní hodnotu. Jinými slovy ochranu všech přírodních elementů krajiny a ochranu těch kulturních elementů krajiny, které jsou všeobecně (konsensuálně) přijímány za estetické (tedy pozitivně).

V hodnocení krajinného rázu ve smyslu tohoto ustanovení je nutné tedy sledovat několik vlastností krajiny: přítomnost přírodních elementů krajiny, které společně vytváří přírodní charakteristiku krajinného rázu daného území, analýza struktury a textury krajiny a přítomnost kulturních prvků vytvářejících kulturní charakteristiku a zjištění historického kontextu území daného vývojem v čase, čímž získáváme historickou charakteristiku

daného území (oblast či místo). Dále sledujeme vztah kulturních prvků k přírodnímu rámci, ve kterém platí vztah:

- kulturní prvky a jejich konfigurace respektují přírodní podmínky území, pak hovoříme o harmonickém vztahu v krajině a harmonickém měřítku
- kulturní prvky nerespektují přírodní podmínky území, pak hovoříme o nesouladu

Sledujeme vztahy a kulturních prvků navzájem (funkční vztahy) a vztah přírodního rámce, struktury a textury krajiny (prostorové vztahy).

Též sledujeme harmonické měřítko krajiny, které lze vyjádřit souladem proporcí kulturních prvků s přírodním rámcem území a s převažujícími proporcemi všech prvků v území.

Cílem práce bylo identifikovat pozitivní hodnoty krajinného rázu území, které prošlo poměrně velkými změnami. Stanovit ochranu těchto hodnot a vytvořit koncepci ochrany krajinného rázu celého prostoru ve smyslu ustanovení § 12 zmíněného zákona. Výsledný materiál by měl podpořit nalezení odůvodněných podmínek ochrany krajinného rázu v celém prostoru Slezské Harty a zajistit způsoby a formy implementace těchto podmínek do strategických materiálů týkajících se rozvoje území (územní plány, územní studie). Materiál slouží též jako odborný podklad pro správní řízení na úseku ochrany přírody a krajiny.

V území Slezské Harty lze očekávat další navazující změny ve vztazích krajiny především pro jeho velký rekreační potenciál. Celý prostor již dnes prochází poměrně velkou změnou, na jejímž konci by měl být zajištěn udržitelný rozvoj tohoto prostoru s ohledem na zachování významných pozitivních hodnot krajinného rázu a krajiny vůbec. Vytvořené ochranné limity a regulativy by měly přispět k takovému rozvoji, který vědomě chrání tyto hodnoty a přináší nové.

Serious protection of landscape character on the level of landscape planning requires processing of conceptual material, which submit positive values and forms of their protection. That is the same at the Slezská Harta area, where is considered a fairly fundamental change in land use. In the last century, an unusual development passed around the Silesian Harta, which greatly influenced the landscape character. Change caused the loss of original values, which were preserved only in valuable fragments and the formation of new values. Slezská Harta is currently enjoying significant pressure on changing the land use connected to the dam reservoir. Therefore was processed a study, which aim was to protect the positive values of the landscape character and regulation of the development in this area.

Literatura:

- (20) BUKÁČEK, Roman, MATĚJKA, Petr 1999: *Hodnocení krajinného rázu, metodika zpracování*. In: Vorel I., Sklenička P. (eds.): *Péče o krajinný ráz – cíle a metody*. ČVUT, 1999. s. 159-187. Praha. ISBN 80-01-01979-9.
- (21) BUKÁČEK, Roman, BUKÁČKOVÁ, Pavlína (2009). *Ochrana krajinného rázu krajinného celku Slezská Harta*. Depon.: Bruntál: MěÚ, Odbor životního prostředí 2009. s. 128.

Kontakt:

Ing. Roman Bukáček

Fakulta životního prostředí ČZU v Praze,

Katedra biotechnických úprav krajiny

email: roman.bukacek@seznam.cz

Mgr. Pavlína Bukáčková

Zahradnická fakulta MZLU v Brně,

Ústav plánování krajiny

email: Bukackova.Pavlina@seznam.cz

Řešení krajiny v územním plánu ve vazbě na legislativu

(Planning of Landscape in Land-use Plan in Relation to Legislative)

Vlasta POLÁČKOVÁ

Příspěvek ukazuje postup řešení krajiny v územním plánu od analýzy k návrhu. Zdůrazňuje vazbu na legislativu, která stanovuje pro řešení krajiny v územně plánovací dokumentaci požadavky. V příspěvku se objevují jak konkrétní příklady, tak i zobecnění postupu.

17 Úvod

1.1 Zabýváme se řešením krajiny v ÚP dostatečně ?

Diskuse o řešení krajiny v územně plánovací dokumentaci probíhá mezi architekty i krajináři již řadu let. Většina z nás plně chápe potřebu řešit krajinu v územním plánu stejně kvalitně jako zastavěné území. Také legislativa na tuto potřebu reaguje a stanovuje pro řešení krajiny v územním plánu základní rámec. Přesto se názory na řešení krajiny v územním plánu a také výsledky naší práce velmi různí.

Cílem tohoto příspěvku je ukázat principy i příklad řešení krajiny v územním plánu v souladu s aktuálně platnou legislativou (stavební zákon č.183/2006 Sb., vyhlášky č.500/2006 Sb. a č.501/2006 Sb).

1.2 Jaké jsou výhody řešení krajiny v územních plánech?

Územní plán řeší celé území obce, a to z mnoha různých hledisek, kterými se územní plánování zabývá. Nezastavěné území je chápáno jako neoddělitelná součást území, které plní řadu funkcí. Územní plán hledá kompromis mezi různými nároky na území (i na krajinu), vidí krajinu v jejím vývoji a může ovlivnit její budoucnost. Má také k dispozici legislativní nástroje k prosazení návrhů v krajině i k ochraně jejích hodnot.

1.3 Cíle územního plánu obce a z toho vyplývající podrobnost řešení krajiny

Územní plán je koncepční dokument. Stanovuje základní podmínky pro rozvoj a ochranu hodnot území i pro změny v krajině. Není proto možné očekávat, že bude řešit konkrétní návrhy výsadeb, druhové sklady zeleně apod., což někdy dotčené orgány požadují.

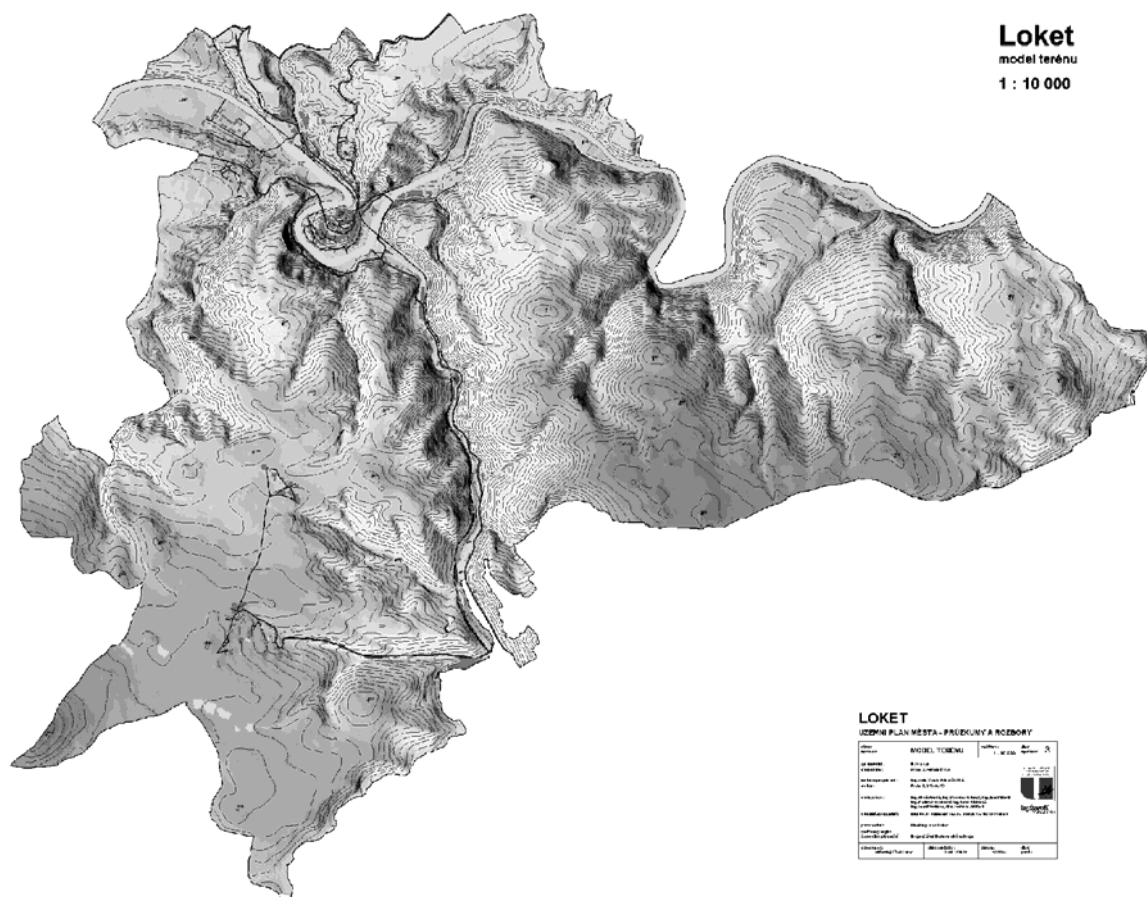
18 Poznání krajiny

2.1 Kvalitní analýza – nezbytnost pro kvalitní územní plán

Nezbytnou podmínkou pro řešení krajiny v územním plánu je znalost řešeného území. Pro potřeby územního plánování jsou v současné době již zpracovány tzv. územně analytické podklady (pořizují je úřady územního plánování při obcích s rozšířenou působností), které celou řadu podkladů o krajině obsahují. Dále legislativa předpokládá zpracování doplňujících průzkumů a rozborů, takže každý projektant územního plánu má „prostor“ pro to, aby se s krajinou v řešeném území podrobně seznámil.

2.2 Příklady analyzovaných témat

Každé území má svá specifika. Přesto je možné jmenovat témata standardně sledovaná v analytické etapě ve vztahu ke krajině. Patří mezi ně například morfologie terénu, vodní režim v krajině, znaky krajinného rázu (např. pohledové hrany, dominanty, vyhlídky, cesty, významná místa, kompoziční prvky, osy, aleje...), místa krajinného rázu, vývoj krajiny (např. pozůstatky po historických úpravách), památky v krajině, prvky ochrany přírody, územní systém ekologické stability, zdroje vody, nerostné suroviny, těžba, zemědělství, lesnictví, rekreace v krajině, prostupnost krajiny, dopravní a technická infrastruktura a další.

Model terénu (Analytická část územního plánu města Locket, Vlasta Poláčková 2007)

2.3 Syntéza poznatků z analytické etapy

Na závěr analytické etapy jsou zpracovány výkresy, které dokumentují získané poznatky, zejména „problémový výkres“. V tomto výkresu se promítnou zjištěné hodnoty krajiny, limity využití území, známé záměry na využití krajiny a zjištěné problémy a střety. Zpracují se odpovídající texty a stanoví se úkoly pro řešení v návrhu územního plánu. Tyto úkoly se zakotví do zadání územního plánu.

19 Územní plán

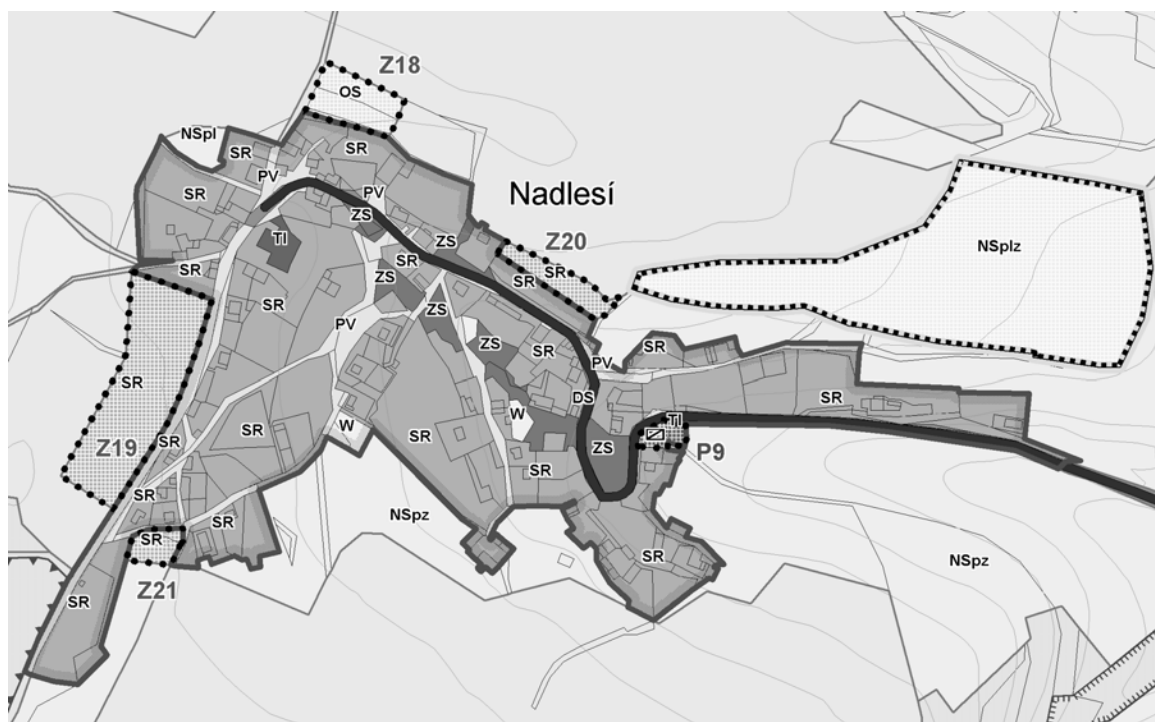
3.1 Závazný obsah územního plánu ve vztahu ke krajině

Obsah územního plánu musí odpovídat stavebnímu zákonu č.183/2006 Sb. a prováděcím vyhláškám. Vyhláška č.500/2006 Sb. reaguje na to, že předmětem řešení je zastavěné i nezastavěné území obce. Požadavky na řešení krajiny jsou obsaženy v příloze č.7 vyhlášky, v části I., v bodech odstavce 1, které se týkají řešení krajiny a stanovují, že územní plán obsahuje (označení bodů převzato z vyhlášky):

- e) koncepti uspořádání krajiny, včetně vymezení ploch a stanovení podmínek pro změny v jejich využití, územní systém ekologické stability, prostupnost krajiny, protierozní opatření, ochranu před povodněmi, rekreaci, dobývání nerostů a podobně,
- f) stanovení podmínek pro využití ploch s rozdílným způsobem využití s určením převažujícího účelu využití (hlavní využití), pokud je možné jej stanovit, přípustného využití, nepřípustného využití, popřípadě podmíněně přípustného využití těchto ploch a stanovení podmínek prostorového uspořádání, včetně základních podmínek ochrany krajinného rázu (například výškové regulace zástavby, intenzity využití pozemků v plochách),
- g) vymezení veřejně prospěšných staveb, veřejně prospěšných opatření, staveb a opatření k zajišťování obrany a bezpečnosti státu a ploch pro asanaci, pro které lze práva k pozemkům a stavbám vyvlastnit,
- h) vymezení dalších veřejně prospěšných staveb a veřejně prospěšných opatření, pro které lze uplatnit předkupní právo....

V odstavci 3 je dále stanoveno, že grafická část územního plánu obsahuje:

- b) hlavní výkres obsahující urbanistickou koncepci, zejména vymezení ploch s rozdílným využitím, dále koncepti uspořádání krajiny včetně ploch s navrženou změnou využití, koncepci veřejné infrastruktury, včetně vymezení ploch a koridorů pro dopravní a technickou infrastrukturu, vymezení zastavěného území, zastavitelných ploch a ploch přestavby, ploch a koridorů pro veřejně prospěšné stavby, pro veřejně prospěšná opatření a pro územní rezervy; v případě potřeby lze urbanistickou koncepci, koncepti uspořádání krajiny a koncepci veřejné infrastruktury zpracovat v samostatných výkresech...

Hlavní výkres – plocha opatření ke zvýšení retenční schopnosti území – ploch smíšená nezastavěného území s funkcí přírodní, lesní a zemědělskou NSplz (Územní plán města Loket – modelové řešení, Vlasta Poláčková 2007)

3.2 Plochy s rozdílným způsobem využití

Koncepce uspořádání krajiny se projeví zejména do vymezení ploch s rozdílným způsobem využití. Poznatky získané v analytické části práce na územním plánu jsou promítnuty do vymezení těchto ploch a do stanovení vhodných podmínek pro jejich využití. Zcela zásadní pro naplnění cílů územního plánu v krajině je právě stanovení vhodných podmínek pro využití ploch. Pomocí těchto podmínek regulujeme vstup lidských aktivit do krajiny (zejména stavebních), chráníme její hodnoty a současně umožňujeme ve vhodné míře její využívání pro produkční funkce jako je zemědělství, lesnictví, těžba, či rekreace.

Vyhláška č.501/2006 Sb. stanoví pro nezastavěné území zejména tyto základní druhy ploch a jejich charakteristiky:

- § 14 zemědělské
- § 15 lesní
- § 16 přírodní
- § 17 smíšené nezastavěného území
- § 18 těžby nerostů
- § 13 vodní a vodohospodářské

V našem příkladu řešení krajiny v územním plánu jsou smíšené plochy nezastavěného území blíže popsány tzv. „indexem přípustných funkcí“, tj. libovolnou kombinací zastoupených funkcí z následující množiny:

- p - přírodní
- z - zemědělská
- l - lesnická
- v - vodohospodářská
- r - rekreační nepobytová
- s - sportovní
- k - kulturně historická

Například plocha s kódem „NSpv“ je plocha smíšená nezastavěného území s funkcemi přírodní a vodohospodářskou. Tato metoda bližšího určování smíšených ploch v nezastavěném území byla vyvinuta v atelieru U-24 s.r.o. již v 90. letech minulého století pod vedením ing. Vladimíra Mackoviče a v následujícím období rozvíjena na řadě urbanistických pracovišť.

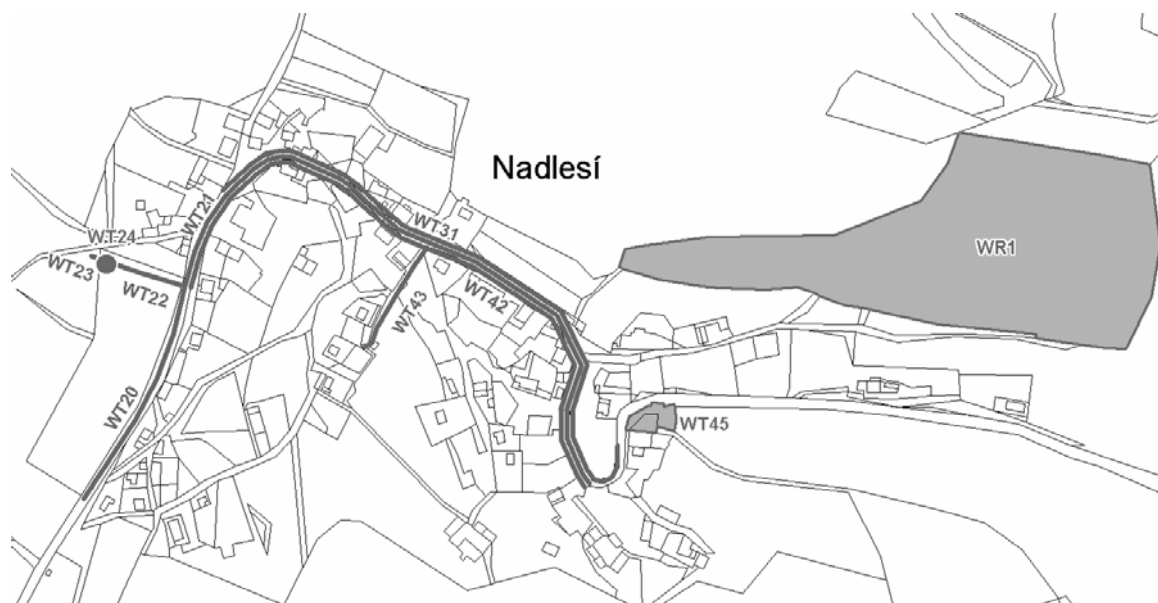
3.3 Vymezení územního systému ekologické stability (dále též ÚSES)

Cílem řešení územního plánu je upřesnění prvků ÚSES, které byly vymezeny v podkladových materiálech, jako jsou generely místních ÚSES a nadřazená územně plánovací dokumentace obsahující prvky regionálních a nadregionálních ÚSES. V rámci územního plánu můžeme při upřesňování vymezení uplatnit řadu hledisek, se kterými územní plánování pracuje. Vydáním územního plánu se vymezení prvků ÚSES stává závazným.

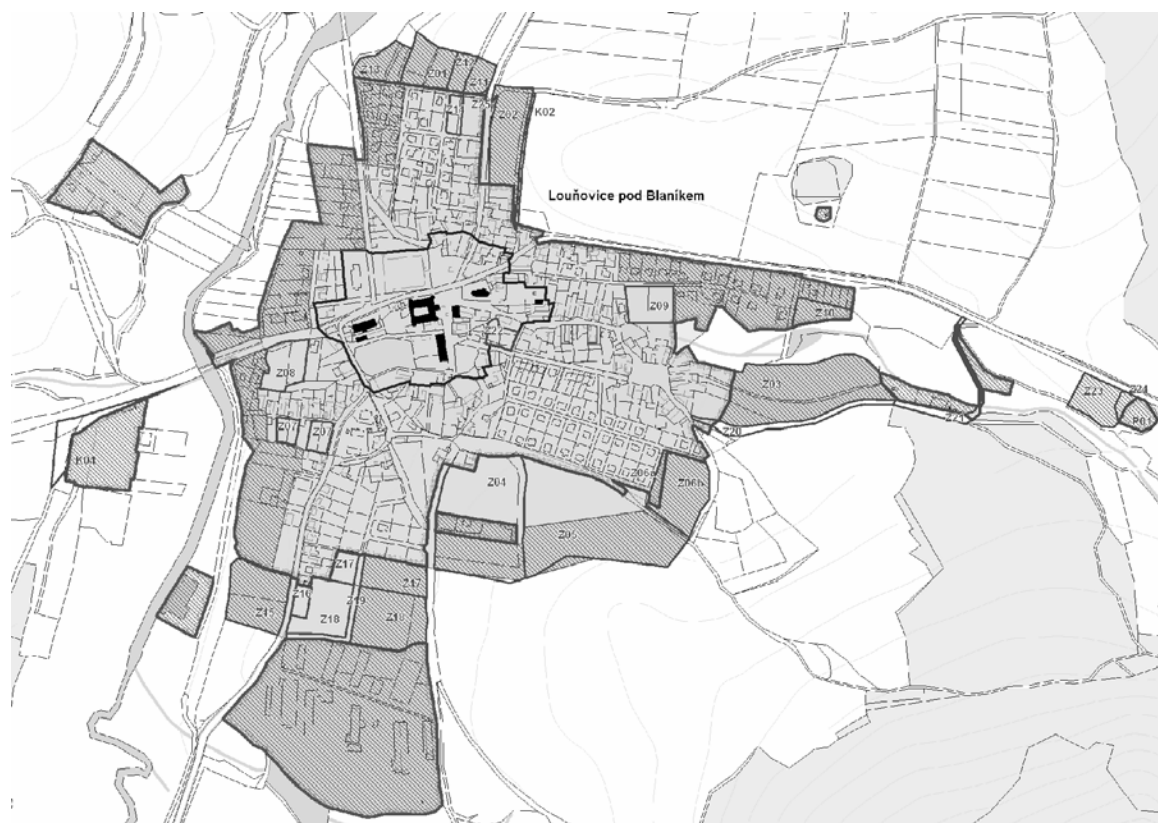
3.4 Návrh veřejně prospěšných staveb a opatření

„Institut“ veřejně prospěšných staveb a opatření (viz § 2, odst.1 bod l, m a § 101 a §170 stavebního zákona č.183/2006 Sb.) vytváří podmínky pro vymahatelnost, a tudíž i realizovatelnost prvků, které v krajině územní plán závazně navrhuje. Jedná se o:

- cesty pro zajištění prostupnosti krajiny, které mohou být zařazeny mezi veřejně prospěšné stavby
- návrh veřejně prospěšných opatření, a to pro:
 - snižování ohrožení v území povodněmi a jinými přírodními katastrofami (protipovodňové valy...)
 - zvyšování retenčních schopností území (vodní nádrže, poldry, zalesnění, zatravnění, zřizování mezí)
 - založení prvků územního systému ekologické stability
 - ochranu archeologického dědictví

Výkres veřejně prospěšných staveb, opatření a asanací – plocha opatření ke zvýšení retenční schopnosti území WR1 (Územní plán města Loket – modelové řešení, Vlasta Poláčková 2007)

Stanovení podmínek prostorového uspořádání, včetně základních podmínek ochrany krajinného rázu - výšková regulace zástavby a intenzity využití pozemků v plochách (Územní plán městyse Louňovice pod Bláníkem, Vlasta Poláčková 2009)

3.5 Podmínky prostorového uspořádání včetně základních podmínek ochrany krajinného rázu

Formulací těchto podmínek můžeme v územním plánu zafixovat základní kompoziční prvky – průhledy, osy, dominanty, ve vazbě na zastavěné a zastavitelné části území pak např. výškové hladiny zástavby. Dále můžeme stanovit podmínky ochrany znaků a míst krajinného rázu, které jsme v analytické části vymezili.

3.6 Realizace návrhů promítnutých do územních plánů

Nejvhodnější cestou k realizaci návrhů územních plánů v krajině jsou pozemkové úpravy. Do nich je třeba z územního plánu převzít všechny závazné návrhy v krajině, zejména navržené komunikace a další veřejně prospěšné stavby a opatření, které byly umístěny do krajiny. Průsečíkem územních plánů a pozemkových úprav jsou takzvaná společná zařízení.

Dílní návrhy směřující do krajiny lze samozřejmě realizovat i za situace, kdy se pro dané území pozemkové úpravy nezpracovávají. Musí však existovat společná vůle vlastníka pozemku, investora, příslušných úřadů a samosprávy. Pokud se jedná o prosazení veřejných zájmů v území, lze pro získání potřebných pozemků využít výše popsané nástroje - vyvlastnění a předkupní právo.

The article presents the method of planning of landscape in a land-use plan from analysis to proposal. It emphasizes the relation to legislative that gives requirements for planning of landscape in land-use planning documentation. The article contains both particular examples and generalization of the method.

Kontakt:

Ing.arch. Vlasta Poláčková

Urbanistický atelier UP-24, U Sadu 13, 162 00 Praha 6

up24polackova@volny.cz

Řešení krajiny v územní studii

Studie příležitostí souvisejících s realizací záměru výstavby rychlostní silnice R11 v území obcí Kocbeře a Choustníkovo Hradiště

(Planning of Landscape in Land-use Study)

Vlasta POLÁČKOVÁ,
spolupráce Eva KLÁPŠŤOVÁ a Petr KLÁPŠŤĚ

Na konkrétním případě územní studie se čtenář seznámí se standardními i novými přístupy řešení krajiny v územní studii. Významným přínosem je zapojení veřejnosti do hodnocení krajiny i do zpracování studie.

20 Úvod

1.1 Zadání a hlavní cíl prezentované studie

Studie prezentovaná na semináři byla zadána Krajským úřadem Královéhradeckého kraje v druhé polovině roku 2009. Řešeným územím prochází plánovaná trasa silnice R11, úsek z Jaroměře do Trutnova. Trasa je schválena v dokumentaci ÚPVÚC Trutnovsko – Náchodsko.

Hlavním cílem studie bylo:

- Najít a podpořit potenciál rozvoje území dvou obcí u Dvora Králové nad Labem - Choustníkovo Hradiště a Kocbeří, přes které přechází navržená trasa rychlostní silnice
- Navrhnout opatření k minimalizaci vlivu budoucí silnice na území obcí
- Chránit hodnoty území

Řešení krajiny nebylo tedy jediným cílem studie, ale přesto tomuto tématu byla věnována velká pozornost, také díky složení autorského týmu, kde byla přítomna krajinářka a také specialista na práci s veřejností.

1.2 Charakter řešeného území

Území obcí Choustníkovo Hradiště a Kocbeře, které bylo předmětem řešení, je specifické velkými rozdíly v charakteru krajiny i klimatu. Je to dáno tím, že jižní okraj řešeného území zasahuje až k řece Labi s výškami cca 280 m n.m., takže krajina zde má rovinný, nívný charakter a je intenzivně zemědělsky obhospodařována, zalesněný sever pak dosahuje až výšek 580 m n.m. a charakterem patří do Podkrkonoší. Z historického

hlediska je podstatné, že obce jsou nedaleko Kuksu a byly součástí tzv. Šporkova panství. Leží na hranici Sudet.

*Různý charakter krajiny v řešeném území - niva Labe, 280 m n.m.
(Foto: Vlasta Poláčková, 2009)*

*Různý charakter krajiny v řešeném území - charakter Podkrkonoší, 280 m n.m.
(Foto: Vlasta Poláčková, 2009)*

1.3 Základní filosofie našeho přístupu k úkolu a zvolená metoda práce

Pro „uchopení“ daného úkolu jsme si stanovili tento postup:

- nalézt hodnoty a vytvořit podmínky pro jejich ochranu
- pojmenovat problémy a navrhnout možnosti jejich odstranění
- vyhodnotit známé záměry, nalézt hrozící střety a navrhnout jejich eliminaci
- navrhnout nová opatření, vedoucí k rozvoji obcí

V naší praxi se nám osvědčuje aktivní spolupráce odborníků s veřejností. Odborníci přinesou své poznatky a zkušenosti z jiných obdobných případů a veřejnost poskytne své specifické zkušenosti, svůj vztah k danému místu a zejména usměrní tým projektantů k tématům, která jsou z hlediska veřejnosti přínosná. Tím může práce získat novou vyšší kvalitu.

21 Analýza

2.2 Obsah analytické části

Urbanistický a krajinářský průzkum provedený odborníky

- zjištění fyzického stavu území podrobným průzkumem
- zjištění hodnot území
- zjištění limitů využití území

Zapojení veřejnosti

- mapování terénu a propagace
- analytické plánovací setkání
- plánovací exkurze - hodnocení krajiny veřejností podle metodiky ECOVAST

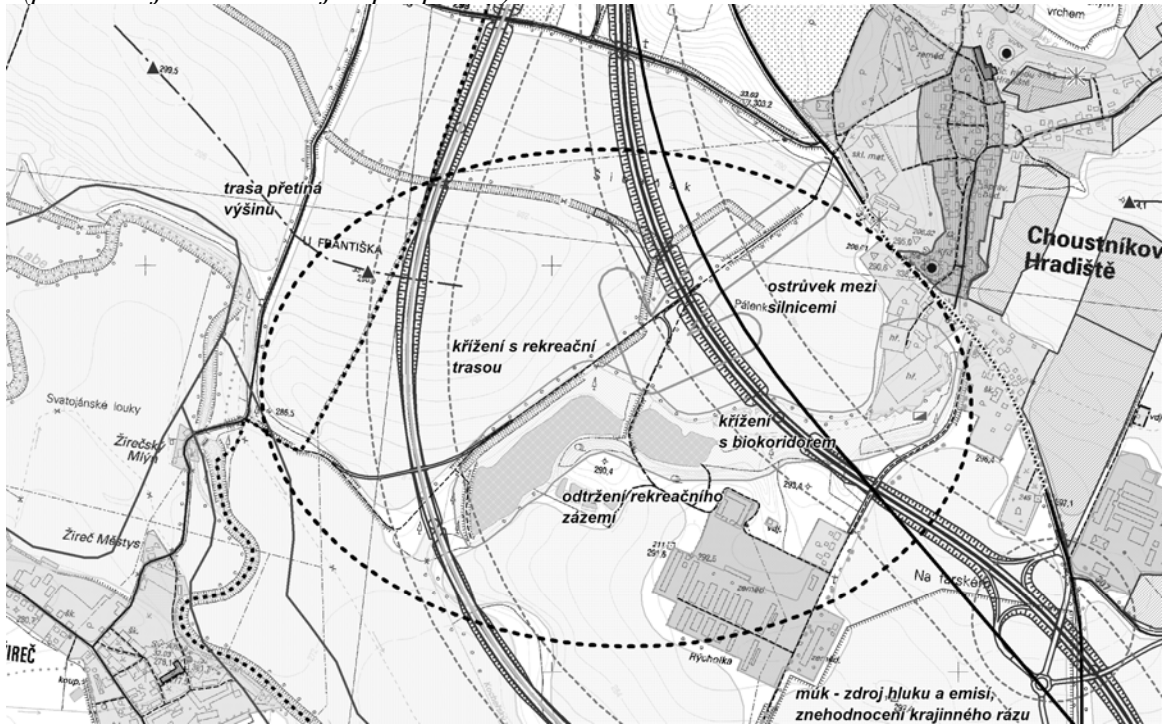
Výsledky analytické části jako syntéza obou předchozích postupů

- SWOT analýza - silné a slabé stránky, příležitosti a hrozby
- vyhodnocení problémů a střetů v území i s ohledem na navrženou trasu silnice R11 a formulace úkolů pro návrhovou etapu
- vymezení problémů a úkolů k řešení a jejich vymezení v „Problémovém výkresu“

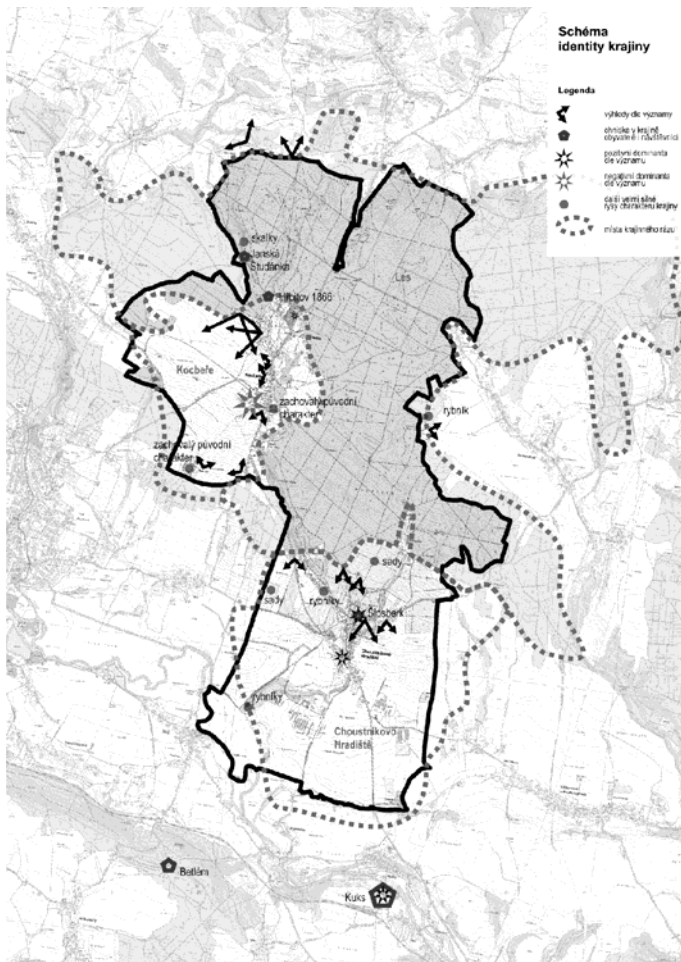
2.3 Práce s veřejností

Ještě před započítím práce jsme navštívili obě obce. Bylo třeba se s pomocí starostů zorientovat, jaké jsou v území vztahy, kdo jsou klíčoví lidé v řešeném území a kontaktovat je, stanovit vhodné termíny plánovacích setkání a způsob oslovení občanů. V každé obci proběhlo cca 2,5h trvající plánovací setkání a půldenní plánovací exkurze. Hlavní náplní plánovacích setkání bylo v pracovních skupinách formulování problémů k řešení, hodnot k ochraně a rozvíjení, příležitosti k využití v rozvoji a hrozeb, kterým je nutno předcházet, a stanovení jejich důležitosti. Na setkání navázala plánovací exkurze, jejímž úkolem bylo hodnocení krajinného rázu.

(podrobněji viz následující příspěvek)

Problémový výkres - detail (Studie příležitostí souvisejících s realizací záměru výstavby rychlostní silnice R11 v území obcí Kocbeře a Choustníkovo Hradiště, Vlasta Poláčková a kolektiv 2009)

Výsledky práce s veřejností v analytické etapě – průmět do mapy (Eva Klápšřová, Petr Klápšřě 2009)

2.4 Výsledky analytické etapy

Vyhodnocení existujících problémů a střetů v krajině

- Nedostatky v krajině
 - příliš velké bloky orné půdy, málo cest
 - nedostatek krajinné zeleně – chybějící vysoká zeleň členící krajinu, zejména chybějící doprovod cest
 - chybějící odclonění rušivých objektů v krajině (zemědělské areály) zelení
- Znehodnocení životního prostředí stávající průjezdnou dopravou v obou sídlech

Potenciální problémy, střety s navrženou trasou rychlostní silnice R11

- Křížení navrhované trasy s cestní sítí, vodotečemi a biokoridory
- Ohrožení krajinného rázu
- Ohrožení kvality životního prostředí – hluk, emise
- Ohrožení zdrojů vody

Formulace úkolů pro návrhovou etapu

Rozvoj obcí

- Definovat základní principy rozvoje obcí a vytipovat rozvojové možnosti a příležitosti
 - formulovat vizi a strategii rozvoje obcí
 - navrhnout možnosti obnovy a rozvoje částí obcí znehodnocených průjezdnou dopravou
 - navrhnout rozvoj bydlení, zaměstnanosti, občanského vybavení
 - navrhnout možnosti využití obnovitelných zdrojů energie
 - navrhnout využití ploch uvolňovaných sadaři
- Definovat základní zásady ochrany charakteru sídel

Krajinný ráz

- navrhnout opatření, která budou chránit a rozvíjet krajinný ráz a minimalizovat znehodnocení krajinného rázu

22 Návrhová část studie

3.1 Práce s veřejností

Práce na návrhové části studie byly opět zahájeny setkáním s veřejností. Hlavním cílem tzv. pracovní skupiny bylo po seznámení s výsledky analytické etapy formulovat vizi rozvoje obcí a upřesnit zadání pro projektové záměry v obcích. Prodiskutovány byly také možnosti opatření k minimalizaci potenciálních negativních vlivů silnice R11.

Cílem těchto opatření je v obecné rovině:

- omezení negativních vizuálních dopadů
- omezení negativních dopadů na hygienu prostředí (omezení hluku, plyných emisí, prachu)
- zachování nejdůležitějších příčných vazeb na cestní síti s důrazem na zemědělství, lesnictví a turistické trasy
- omezení vlivu na přírodu, řešení křížení s prvky územního systému ekologické stability
- řešení vodního režimu, ochrana zdrojů vody, řešení retence a čištění vod
- vhodné dopravní napojení sídel s cílem udržení podmínek pro podnikání a hromadnou dopravu (zamezení tunelového efektu)
- omezení negativních vlivů v době stavby
- ochrana památek ohrožených výstavbou rychlostní silnice

Návrhový výkres - detail (Studie příležitostí souvisejících s realizací záměru výstavby rychlostní silnice R11 v území obcí Kocbeře a Choustníkovo Hradiště, Vlasta Poláčeková a kolektiv 2009)

3.2 Krajinný ráz – snížení některých negativních znaků

Do velkých bloků orné půdy s malým podílem zeleně byly navrženy nové cesty, aleje a vegetační doprovody vodních toků a odvodňovacích struh, které vizuálně i funkčně propojují krajinu a sídlo. Pro lepší začlenění výrobních areálů a negativních dominant do krajiny byly navrženy pásy izolační zeleně.

3.3 Ochrana krajinného rázu

K ochraně byly navrženy významné znaky krajinného rázu zjištěné v analytické etapě, jako jsou místa výhledů, vyhlídkové cesty a dominanty, které mají význam jako symbol, organizují území a zároveň pomáhají v orientaci. V případě pozitivních dominant je důležité, aby si zachovaly svou výraznou pozici. Návrh doporučuje zákaz umístování vysokých staveb či objektů (bytové domy, vysílače mobilních operátorů, větrné elektrárny apod.) v jejich blízkosti. Pro ochranu siluety sídel je třeba rovněž zamezit umístování vysokých staveb či objektů, které by narušovaly stávající výškovou hladinu zástavby. V rozvojových plochách orientovat zahrady směrem do krajiny. V případě potřeby vhodnějšího začlenění nových rozvojových ploch do krajiny je třeba vysazovat aleje či izolační pásy zeleně. Byly vymezeny lokality, kde je nevhodné umístování fotovoltaických elektráren a ploch rychle rostoucích dřevin s cílem, aby nebránily prostupnosti a nezasahovaly do výhledu z terasy špitálu v Kuksu a výhledům z identifikovaných rozhledových bodů.

3.4 Opatření k minimalizaci potenciálních negativních vlivů a na ochranu krajinného rázu v souvislosti s rychlostní silnicí R11

Trasování rychlostní silnice má vždy vliv na krajinný ráz. Některými opatřeními je možné tento negativní vliv zmírnit či zcela eliminovat. Doporučeno bylo vedení tělesa rychlostní silnice co možná nejvíce po terénu, případně v zářezu. Studie vymežila úseky koridoru, kde je nezbytné řešit izolační zeleň, protihluková opatření, mosty, lávky, ekodukty, podjezdy, propusti pro zajištění křížení komunikací, cestní síť a vodotečí. Pro zmenšení negativních vlivů budoucí rychlostní silnice R11 byly dále navrženy výsadby izolační zeleně, zalesnění a výsadby rychle rostoucích dřevin o šířkách v řádu až desítek metrů v návaznosti na sídla. Tyto výsadby mohou využít i „zbytkové“ plochy zemědělské půdy, které odřízne od krajiny koridor silnice.

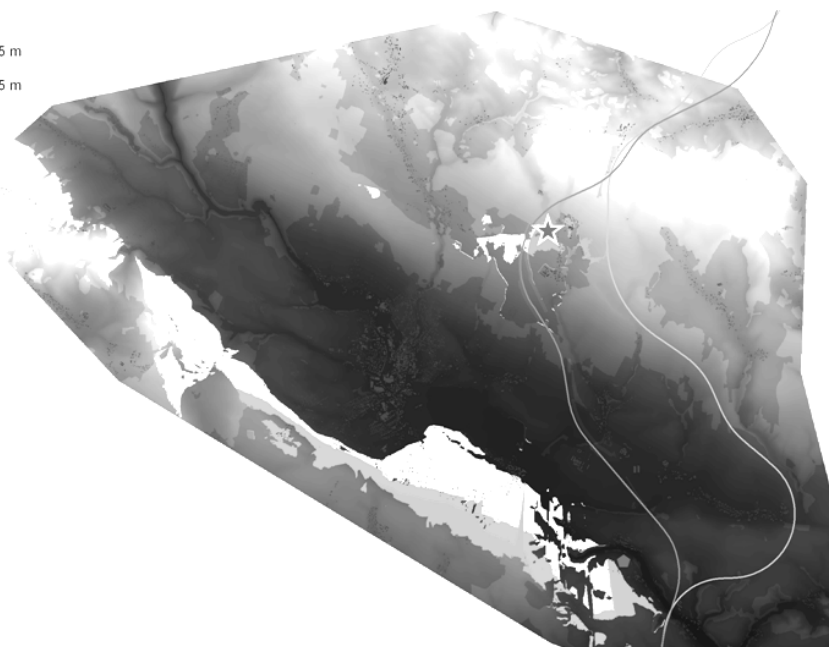
Významný je i návrh opatření k ochraně ohrožených vodních zdrojů a opatření k zabezpečení náhradních zdrojů pitné vody. V řešeném území se nachází velké množství drobných sakrálních i dalších významných objektů. V souvislosti s výstavbou silnice R11 jsou některé z nich ohroženy. Studie proto navrhuje přemístění hraničního kamene Šporkova panství a památníku obětem pochodu smrti.

V rámci studie byla využita i výpočetní technika pro vyhodnocení záměrů směřujících do krajiny. Bylo provedeno modelování viditelnosti budoucí silnice R11 a zamýšlených staveb fotovoltaických elektráren, dále potom ověření vlivu výšky výsadeb v koridoru silnice

na tradiční místa výhledů do krajiny, které směřují z vyšších poloh řešeného území přes trasu budoucí silnice směrem k Labi, ke Kuksu a ke Zvičině.

Viditelnost v závislosti na výšce izolační zeleně

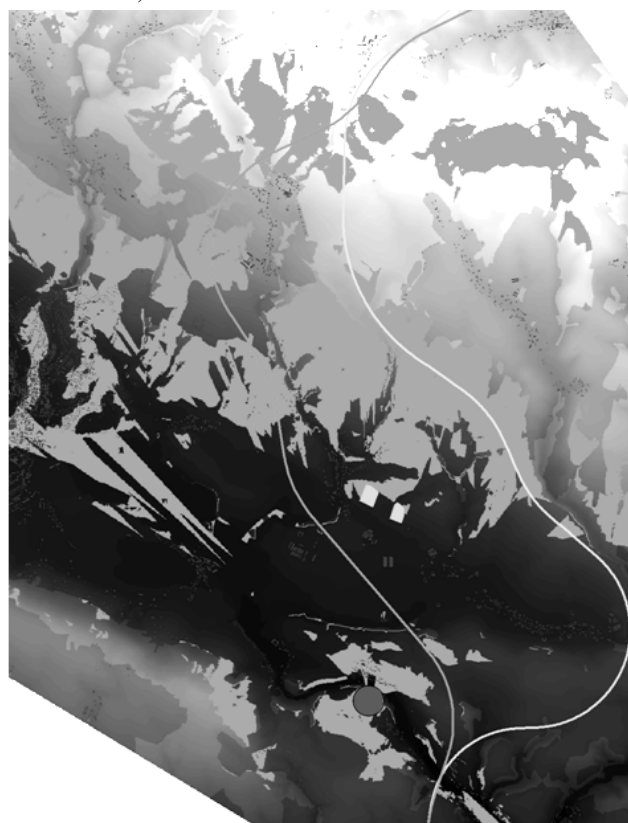
- ★ vyhlídkový bod
 - špitál Kuks
 - ÚP VÚC osa
 - R11 2008
 - budovy
 - viditelná místa při výšce izolační zeleně 25 m
 - viditelná místa při výšce izolační zeleně 15 m
 - viditelná místa bez izolační zeleně
- terén s lesy a izolační zelení**
výška m.n.m.
- max 695 m.n.m.
 - min 259 m.n.m.

Vliv výšky izolační zeleně podél silnice na viditelnost krajinného horizontu hřebene Zvičiny z významného vyhlídkového bodu (Eva Klápšřťová, 2009)

Viditelnost ploch FVE v návrhu ÚP

- Kuks
- viditelný terén
- ÚP VÚC osa
- R11 2008
- navrhované plochy FVE v územním plánu
- budovy
- max výška terénu 695 m.n.m.
- min výška terénu 259,02 m.n.m.

Výkres ochrany a rozvíjení krajinného rázu (Eva Klápšťová 2009)

3.6 Územní rozvoj obcí – úkoly pro územní plánování

Obec Choustníkovo Hradiště má zpracovaný návrh územního plánu, obec Kocbeře nikoliv. Zejména v případě Kocbeří může studie posloužit jako podklad pro zpracování zadání územního plánu i jeho návrhu.

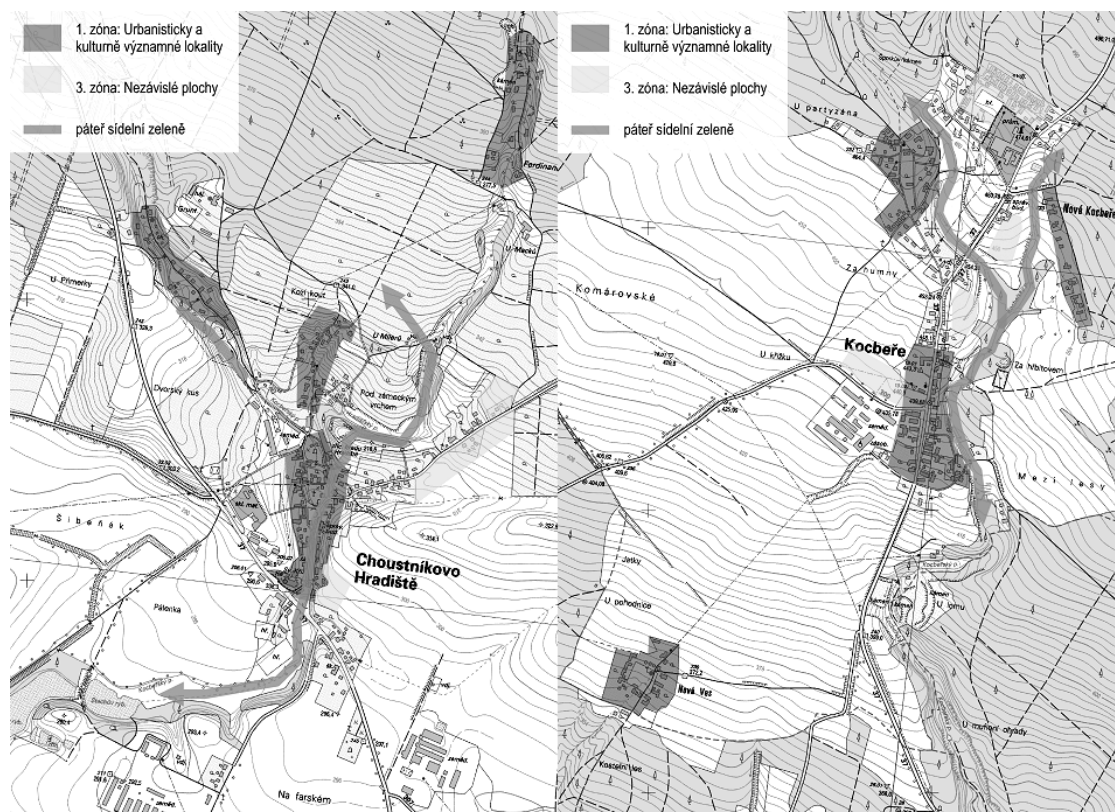
Přínos studie:

- vymezení urbanisticky a architektonicky cenných území
- vytipování vhodných rozvojových území zejména u Kocbeří
- vymezení systému sídelní zeleně
- náměty na využití prostorů mezi sídly a navrženou trasou rychlostní silnice
- náměty na opatření v krajině – nové cesty a ozelenění
- náměty pro využití brownfields – zanedbaných a opuštěných ploch
- doporučení pro stanovení prostorových regulativů pro novou zástavbu a pro doplnění a přestavbu stávající zástavby

3.7 Doporučení pro prostorovou regulaci

Vzhledem k významnosti jednotlivých částí obcí pro zachování žádoucího rázu obou vesnic bylo navrženo rozdělit zastavitelné území na 3 zóny tak, aby byly nejhodnotnější prostory obcí ochráněny před necitlivými zásahy a zároveň neznemožněno nízkoenergetické stavění v méně exponovaných lokalitách:

- zóna 1: Urbanisticky a kulturně významné lokality
- zóna 2: Standardní zástavba sídel
- zóna 3: Nezávislé plochy

Návrh zón prostorové regulace (Petr Klápště 2009)

23 Realizovatelnost návrhu

V současné době je v územním plánování tendence řešit vše formou závazných regulativů v územně plánovací dokumentaci a nezávazné územní studie bývají přehlíženy pro svou nezávaznost jako neprosaditelné. Jsme přesvědčeni, že tak, jako je územně plánovací dokumentace svojí závazností nezastupitelná jako garance stability a právního rozhodování v území, jsou i územní studie nezastupitelné v hledání strategických variant budoucí vize rozvoje území. To, že studie nejsou závazné, je z určitého pohledu jejich výhodou – je možné formulovat v nich žádoucí stav pozitivně bez regulativů a v počátku se tak místo na nuance v regulativech soustředit na věcnou podstatu návrhu. Později je možné některé navržené věci realizovat i přesto, že nejsou závazné a další při zpracovávání územně plánovací dokumentace na závazné regulativy převést – ale pouze pokud se podaří do formulování vizí zapojit klíčové aktéry v území.

Jako autoři studie máme samozřejmě zájem, aby byly její výsledky maximálně využity. To bude záležet na tom, jaký zájem na tom bude mít její zadavatel (krajský úřad), samosprávy obcí v řešeném území a jejich občané, které lze do jisté míry nazvat spoluautory.

Jaká vede cesta k realizaci studie?

Těchto cest je jistě několik a vzájemně se budou doplňovat:

- V první řadě je třeba projevení vůle samospráv realizovat vizi i k ní vedoucí kroky a zakotvit je v obecním strategickém dokumentu.
- Významné bude i pořízení územního plánu, který vytvoří základní rámec pro rozvoj území a stanoví podmínky pro ochranu jeho hodnot.
- Příprava realizace dílčích záměrů, spočívající v projektové a investiční přípravě, včetně získání finančních prostředků.
- Sledování a připomínkování územní a stavební přípravy budoucí rychlostní silnice R11 vedoucí přes území obou obcí.

24 Závěr

V rámci studie byla vytvořena vize rozvoje obcí, naznačena strategie vedoucí k naplnění této vize, byla rozpracována řada jednotlivých opatření a záměrů v zastavěných územích i v krajině. Byly vytvořeny i cenné podklady vhodné k zapracování do územně plánovací dokumentace.

The case study describes both standard and new approaches to planning of landscape in land-use study. A remarkable benefit is the public participation during the elaboration of the study.

Kontakty:

Ing. arch. Vlasta Poláčková,

Urbanistický atelier UP-24, U Sadu 13, 162 00 Praha 6

up24polackova@volny.cz

Ing. Eva Klápšťová

Katedra aplikované geoinformatiky a územního plánování, Fakulta životního prostředí Česká zemědělská univerzita, Kamýcká 129, 165 21 Praha 6 – Suchbátka

e-mail: klapstova@fzp.czu.cz

Ing. arch. Petr Klápště

Ústav prostorového plánování, Fakulta architektury

České vysoké učení technické v Praze, Thákurova 7, 166 34 Praha 6 – Dejvice

e-mail: petr.klapste@gis.cvut.cz

Zkušenosti z hodnocení krajinného rázu s veřejností dle metodiky ECOVAST v českém prostředí. Případová studie Kocbeře a Choustníkovo Hradiště.

*(Experience with Landscape Character Assessment with Involvement of Local People in the
Czech Republic – Case Study)*

Eva KLÁPŠŤOVÁ
Petr KLÁPŠŤE
Vlasta POLÁČKOVÁ

Příspěvek představuje zkušenosti s použitím metodiky ECOVAST pro hodnocení krajinného rázu s veřejností v českém prostředí. Hodnocení proběhlo v rámci „Studie příležitostí souvisejících s realizací záměru výstavby rychl. silnice R11 v území obcí Kocbeře a Choustníkovo Hradiště“ zpracovávané pro území obcí, kterými má R11 procházet. Chceme na výstupech ukázat, že zapojení veřejnosti může vést k velmi kvalitnímu výsledku, ale zároveň má limity, která bude třeba respektovat.

Úvod

V současné době jsme svědky pomalého postupného zabíhání nástrojů stavebního zákona platného od roku 2007, který v české legislativě implementuje Evropskou úmluvu o krajině. Jednou z novinek, která se krajiny přímo dotýká, jsou územně analytické podklady (ÚAP) – jejich úkolem je shromáždění dat relevantních pro územní plánování a rozbor udržitelného rozvoje území pro správní obvody obcí s rozšířenou působností a kraje. V rámci 119 jevů, které mají být v ÚAP obcí s rozšířenou působností povinně evidovány³⁵ a použity jako podklady pro rozbor, jsou sledována místa krajinného rázu, s krajinným rázem dále souvisí např. i jevy významná stavební dominanta, místo významné události a významný vyhlídkový bod. Pokud mají být ÚAP zpracovány smysluplně, tak de facto předpokládají provedení (preventivního) hodnocení krajinného rázu. Realita je zatím o poznání skromnější – v rámci prvních ÚAP, které vznikly v roce 2008, bylo hodnocení provedeno pouze v ojedinělých případech³⁶.

³⁵ Vyhláška č. 500/2006 Sb.

³⁶ Odhadujeme, že skutečné hodnocení neproběhlo ani v 10% případech. V několika ÚAP jsme se setkali s tím, že místa a oblasti krajinného rázu byly graficky vymezeny a pojmenovány, ale při podrobnějším zkoumání se ukázalo, že se jedná pouze o „prázdné bubliny“ s názvy bez jakýchkoli charakteristik. Často zůstala datová vrstva pro dané jevy prázdná nebo byla naplněna pouze v části správního obvodu obce s rozšířenou působností ležící v CHKO daty převzatými od správy CHKO.

Pokud mají být aktualizace ÚAP v tomto ohledu kvalitativním posunem, stojí úřady obcí s rozšířenou působností a jimi vybraní zpracovatelé před úkolem, jak v rámci omezených prostředků hodnocení co nejefektivněji provést.

Právě pro podobné situace vydalo sdružení European Council For the Village and Small Town (ECOVAST) příručku dobré praxe pro implementaci Evropské úmluvy o krajině³⁷, která nabízí jednoduchou metodu hodnocení krajinného rázu s využitím znalostí místních obyvatel, přibližně odpovídající našemu preventivnímu hodnocení³⁸.

Případová studie ukazuje využití tohoto postupu, který jsme zvolili pro jeho jednoduchou a poměrně jasnou strukturu uchopitelnou i pro vzdělaného laika, jako jeden ze způsobů zapojení veřejnosti v rámci územní studie, ve které byla krajina ústředním tématem. Nejedná se ani o první použití této metody u nás³⁹ a hodnocené území je menší než správní obvody obcí s rozšířenou působností, přesto dle našeho názoru získanou zkušenost lze pro budoucí zpracovávání ÚAP využít.

Krajina a participativní plánování

Participativní plánování – definice

V dalším textu se budeme zabývat zapojením veřejnosti/obyvatel do plánování (participativním plánováním), což je téma svým způsobem kontroverzní a často dezinterpretované, proto zde považujeme za užitečné uvést definici. Participativní plánování chápeme jako *přímé, aktivní a transparentní* zapojení aktérů v území a jeho uživatelů do plánovacího procesu⁴⁰. Smyslem je jednak, aby výsledek projektu lépe odpovídal potřebám uživatelů, a dále aby obyvatelé získali lepší vztah ke svému okolí tím, že se podíleli na jeho utváření. Podmínkou aktivního zapojení je dialog – obousměrná komunikace při osobním setkání umožňující reagovat a rozvíjet myšlenky⁴¹.

Současná územně plánovací praxe využívá při veřejných projednáních princip konzultace – to znamená připomínkování hotového řešení uživateli, aby v něm byly identifikovány a odstraněny chyby. Klade tím důraz na návrhovou fázi. Oproti tomu plná participace znamená zapojení uživatelů již do pojmenování problémů k řešení a žádoucích parametrů návrhu⁴², klade tak důraz na analytickou fázi.

³⁷ Viz Spiegler, Dower (2006)

³⁸ Viz Vorel (1999), Bukáček, Matějka (1999)

³⁹ Dle našich informací byl postup využit již dvakrát v práci Výzkumného ústavu SILVA TAROUČY pro krajinu a okrasné zahradnictví, v.v.i., viz Stroblová (2009).

⁴⁰ Arnstein (1969)

⁴¹ Participativní plánování naopak neznamená projektování bez projektantů nebo odstranění rozhodovacích mechanismů zastupitelské demokracie. Participace také neznamená populistické odvolávání se na průzkumy veřejného mínění bez skutečného dialogu a zvažování následků rozhodnutí. A do třetice – participace neznamená PR akce určené k přesvědčování uživatelů, že to, co bylo navrženo, by vlastně měli chtít.

⁴² Obojí nutně vyžaduje dialog a pomoc odborníků – je třeba jednak hledat přesné vyjádření problémů a zadání (což často občané bez pomoci odborníků nezvládnou) a dále hledat konsenzus ve věcném obsahu.

Východiska zapojení veřejnosti do hodnocení krajiny

Autoři příručky ECOVAST Spiegler a Dower (2006) považují zapojení veřejnosti do hodnocení krajiny za samozřejmé a nezbytné. Vycházejí z přesvědčení, že pokud krajina jako mnohohrstevnatý fenomén vznikla jako důsledek lidských aktivit v území a vždy byla a je odrazem lidské obživy i hodnot, znamená to, že v současné době není možné uživatele jako spolutvůrce krajiny z jakýchkoli úvah a plánování krajiny vynechat⁴³. Lidé a jejich aktivity krajinu svými činy a vztahem k ní i dnes utvářejí a neustále mění – ať už k lepšímu či horšímu. Z toho vyplývá pojetí smyslu Evropské úmluvy o krajině a krajinného plánování vůbec jako činnosti, která má probouzet zájem o krajinu a vést důležité aktéry ke koordinované péči o ni⁴⁴. Toto pojetí vede autory k možná překvapivému závěru: pokud je pro hodnocení dostatek prostředků, je vhodné angažovat experta, který využije práci a závěry místních obyvatel, pokud se však financí nedostává, je zbytečná práce experta, ale nikoli zapojení obyvatel! Můžeme doplnit další podpůrný argument: Zapojení obyvatel vede k posílení institucionální kapacity místní komunity – zvýšení zájmu o krajinu, akceschopnosti skrze pochopení plánovacích procesů a zlepšení komunikace. Zvýší se tak pravděpodobnost, že krajinný ráz nebude jen chráněn, ale i rozvíjen (to je podstatné zejména v problematických oblastech – v suburbánních zónách, s intenzivním zemědělstvím, těžbou či jinak narušenou krajinou).

Postup hodnocení dle ECOVAST

Metodika ECOVAST proto předpokládá i situaci, kdy je práce na hodnocení vedena neodborníkem (důvody viz výše) – celý postup je proto postaven tak, aby jednotlivé kroky byly snadno pochopitelné a nutné vysvětlování minimální, vše potřebné pro pochopení základního věcného pozadí hodnocení je uvedeno včetně konkrétních příkladů v příručce. Pro práci se používá pracovní list, který člení krajinu na následujících deset vrstev, jež slouží jako osnova pro stanovení jednotlivých znaků:

- 10 Duch krajiny (s ním spjaté pocity, příběhy, umělecká díla...)
- 9 Charakteristické historické prvky (hrady, zámky, kláštery, archeol. naleziště...)
- 8 Charakteristické rysy lidských činností (průmysl, turistika, doprava...)
- 7 Charakteristické rysy domů a osídlení (tvar a materiály domů, tvar sídel...)
- 6 Charakteristické rysy a formy zemědělství a lesnictví

⁴³ Respektive nelze je vynechat v současném společenském uspořádání. Koncept zastupitelské demokracie počítá s politickou emancipací jednotlivce – každý získává část pravomoci rozhodovat a nastavovat pravidla (nepřímou volbu, přímo zapojování do rozhodovacích procesů – územní plánování, EIA, SEA) a s tím spojenou část odpovědnosti za důsledky rozhodnutí. V ostatních uspořádáních, které se u nás v historii vystřídaly (a výrazně propály do krajiny), příslušela pravomoc a odpovědnost pouze společenským elitám, ostatní nebyli reálnou politickou silou a pouze naplňovali ideje elit.

⁴⁴ Pouze restriktivní ochrana by byla z dlouhodobého hlediska neudržitelná – pokud by totiž neměla širší společenskou podporu, byla by časem z plánovacího procesu demokratickými procedurami (změnou legislativy) odstraněna, viz předchozí poznámka.

- 5 Pokryv území (vegetace, rostliny, volně žijící zvířata, biotopy...)
- 4 Půda
- 3 Geomorfologie (tvar terénu - kopce, údolí, hřbety, skály...)
- 2 Klima (hydrologie, jezera, řeky...)
- 1 Horninový podklad (povrchová geologie, stopy po tektonice...)

Vlastní postup lze shrnout do pěti kroků, kterým předchází domácí příprava.

1. Pracovní vymezení krajinných jednotek – podle měřítka, ve kterém se pohybujeme, jde o ekvivalent míst a/nebo oblastí krajinného rázu, pro každou vymezenou jednotku poté proběhnou následující kroky zvlášť.
2. Společná exkurze spojená s diskusí a individuální přípravou pro krok 3.
3. Vymezení znaků krajinného rázu – každý představí znaky, které individuálně vytvořil, vyřadí se duplicity.
4. Přiřazení významu (v originále strength) znakům – každý dělí mezi znaky daný počet preferenčních bodů, znaky jsou poté zařazeny do čtyř kategorií dle významu: dominantní, silný, střední, nízký.
5. Zpřesnění vymezení krajinných jednotek – s vědomím pojmenovaných znaků a jejich významnosti se zpřesní vymezení hranic / hraničních zón krajinných jednotek.

Postup vychází z britského rozdělení hodnocení krajinného rázu na dva kroky – 1) identifikaci znaků krajinného rázu (identification) – hodnotově neutrální popis a 2) hodnocení znaků krajinného rázu (assessment). Narozdíl od českých metodik preventivního hodnocení KR, které standardně zpracovávají oba kroky zároveň, se metodika ECOVAST zaměřuje na identifikaci znaků krajinného rázu. Hodnocení je zde jen částečně obsaženo v přiřazování významu jednotlivým znakům a zlehka načrtnuto v textovém popisu krajiny, podrobné hodnocení se předpokládá až v pozdější době, kdy bude znám jeho přesný účel.

Kontext provedeného hodnocení – územní studie

Územím obcí Kocbeře a Choustníkovo Hradiště prochází právně stabilizovaná varianta rychlostní komunikace R11 v úseku Jaroměř – Trutnov i variantní trasa vypracovaná pro proces EIA⁴⁵. Obce se obávají důsledků vedení silnice R11 na život v dané lokalitě, kraj má zájem neprotahovat probíhající pořizování zásad územního rozvoje, které musí dle politiky územního rozvoje fixovat koridor komunikace.

⁴⁵ Koridor rychlostní komunikace je v současné době vymezen v ÚP VÚC Trutnovsko-Náchodsko, spojení Jaroměře a Trutnova rychlostní komunikací bylo v srpnu 2009 zahrnuto do politiky územního rozvoje. V současné době probíhá pořizování zásad územního rozvoje, které musí zpřesnit záměr z politiky územního rozvoje. K právně stabilizované trase byla pro proces EIA v roce 2008 pracovníky MŽP navržena alternativní varianta.

Po jednání s obcemi zadal Královéhradecký kraj zpracování „Studie příležitostí souvisejících s realizací záměru výstavby rychlostní silnice R11 v území obcí Kocbeře a Choustníkovo Hradiště“. Hlavním cílem studie bylo navržení scénářů rozvoje a konkrétních záměrů, které by minimalizovaly dopad vedení trasy R11, a záměrů, které by využily rozvojového potenciálu obcí i možných příležitostí, které s sebou rychlostní silnice R11 ponese. Součástí zadání bylo zapojení veřejnosti do celého procesu zpracování studie.

Využití hodnocení dle ECOVAST ve studii a získané zkušenosti

Postup zapojení veřejnosti do studie

Studie byla zpracovávána v poměrně rychlém tempu (září-prosinec) ve dvou fázích – analytické a návrhové, časová tíseň přitom limitovala zapojení veřejnosti. V jednotlivých fázích byly použity různé prostředky zapojení veřejnosti, z nichž zde podrobněji přiblížíme ty, které se týkaly výhradně krajiny.

Ještě před započítím práce jsme navštívili obě obce. Bylo třeba s pomocí starostů poznat, jaké jsou v území vztahy, kdo jsou klíčoví lidé v řešeném území a kontaktovat je, stanovit vhodné termíny plánovacích setkání a způsob oslovení občanů.

V analytické fázi proběhlo v každé obci plánovací setkání⁴⁶ a půldenní plánovací exkurze. Plánovací setkání se uskutečnila ve všední den v podvečer a trvaly cca. 2,5h. Hlavní náplní plánovacích setkání bylo v pracovních skupinách vytvoření soupisu problémů k řešení, hodnot k rozvíjení a ochraně, příležitostí k využití v rozvoji a hrozeb, kterým je nutno předcházet, a stanovení jejich důležitosti. Důraz na krajinu se projevil ve dvou dalších aktivitách. Ihned po příchodu obdrželi účastníci mapu okolí obce a každý samostatně do ní zakresloval, kudy a za jakým účelem se v krajině pohybuje a která místa jsou jeho oblíbená. Z této aktivity jsme získali poměrně dobrý přehled o užívání krajiny. Dále v průběhu setkání jsme ve skupinách diskutovali „symbol“ okolní krajiny – co se lidem vybaví pro okolí jako charakteristické. Poté jsme ještě do mapy zakreslili místa, odkud lidé krajinu výrazně vnímají – tj. místa výhledu včetně směru a vnímané scény. Na základě těchto debat jsme rozdělili krajinu na krajinné jednotky pro následující hodnocení dle ECOVAST. Na konci setkání účastníci obdrželi „domácí úkol“ – pracovní list pro hodnocení krajiny, aby si mohli předem v klidu připravit svůj návrh znaků krajinného rázu.

Na setkání navázala sobotní plánovací exkurze, ve které bylo každé obci a jejímu okolí věnováno půl dne a jejímž jediným úkolem bylo vlastní hodnocení. Obyvatelé si na plánovací exkurzi přinesli vyplněný pracovní list, někteří na naše doporučení přinesli i pracovní listy svých známých, kteří se nemohli dostavit (účast oproti setkání byla čtvrtinová), ale nad krajinou se zamysleli také. Protože pracovní listy měly stejnou strukturu jako společná

⁴⁶ 30.9. Choustníkovo Hradiště – 15 účastníků, 1.10. Kocbeře – 42 účastníků. Čísla odpovídají prezenční listině, ne všichni příchozí se však zapsali.

hodnotící tabulka, bylo do ní možné na začátku plánovací exkurze přenést jejich obsah. Bylo rozhodnuto, které znaky krajinného rázu se zaznamenají, přitom byla v případě potřeby zpřesněna formulace. Význam byl dohodnut na místě konsenzuálně. Tak vznikla první verze hodnocení, na jejímž základě obyvatelé navrhli trasu exkurze tak, abychom po cestě viděli ze zmíněných znaků pokud možno to nejpodstatnější či nejkontroverznější, která důležitá místa je třeba navštívit. Během této exkurze pokračovala diskuze a objevovaly se další znaky krajinného rázu (ty se opět hodnotily a zapisovaly do tabulky), občas se změnila formulace již zaznamenaných, nebo jejich význam.

Metodiku ECOVAST jsme záměrně upravili tak, že význam znaků KR byl dohodnut ve skupině konsenzuálně. Vzhledem k cílům studie bylo dále kromě identifikace znaků KR potřeba také jejich alespoň částečné zhodnocení. Proto obyvatelé v našem postupu přímo hodnotili projev znaku, cennost znaků krajinného rázu nebyla hodnocena tabulkově, ale byla námi následně zpracována na základě proběhlých diskuzí.

Plánovací exkurze – doplňování znaků KR v terénu (Foto: Petr Klápště, 2009)

Plánovací exkurze – zastavení v Jánské studánce (Foto: Vlasta Poláčková, 2009)

Návrhová část z politických i časových důvodů obsahovala pouze jedno pracovní setkání, krajina se prolínala řadou aktivit, žádná však nebyla cíleně jen na ni.

Zkušenosti

- Hodnocení krajinného rázu s veřejností přináší kvalitní a relevantní výsledky a dává odborníkovi jistotu v porozumění využívání krajiny a vztahu obyvatel a zpětnou vazbu. Obyvatelé jsou schopni soustředit se na dané téma a (s pomocí facilitátora) konsenzuálně identifikovat znaky krajinného rázu a vyhodnotit jejich význam. Pokud má organizátor dostatečné zkušenosti se zapojováním veřejnosti a zvolí efektivní způsob práce, považujeme poměr vložené úsilí / získaná hodnota za velmi pozitivní.
- Není nutná účast velkého počtu obyvatel, důležité je pokrýt spektrum různých zkušeností – plánovací exkurze v Kocbeřích se zúčastnilo 13 obyvatel, mezi nimi ředitelka školy, vedoucí turistické ubytovny a bývalý lesník, starostka, majitel kamenolomu, vedoucí pracovnice zemědělského podniku, několik nadšenců pro památku a turistiku. Výsledky jsou podle našeho názoru vyvážené.
- Obyvatelé identifikují převážně stejné znaky krajinného rázu jako odborník, ale v některých příkladech jim přiřkládají jinou váhu. Důvodem je emocionální vztah k

danému znaku (místu), který odborník z venku nemusí postřehnout nebo místo, odkud obyvatelé krajiny obvykle vnímají vyplývající z místně specifického využití krajiny⁴⁷. Výsledkem je detailnější znalost a větší jistota výsledného hodnocení.

- Hodnocení významu některých znaků KR bylo ovlivněno záměrem výstavby rychlostní komunikace R11. Občané se snažili taktizovat a některé znaky KR v blízkosti jimi preferované varianty zlehčovat, aby vznikl dojem, že varianta neprochází tak cenným územím. Tento šum však lze do značné míry odhalit a odfiltrovat.
- Považujeme za velmi potřebné mluvit i o vztahu obyvatel ke krajině a znakům KR – jednak je to pro další práci tak jako tak potřebné, jednak obyvatelé přirozeně k popisu přidávají i hodnocení. V požadování nezaujatého popisu podle našeho názoru spočívá určitá schizofrenost metody ECOVAST v původní podobě – na jedné straně trvá na důležitosti zapojení obyvatel (a otevírá tak šanci získat informace o jejich skutečném vztahu ke krajině) a na druhé straně je nutí k nehodnotící objektivitě, která popsání vztahu znemožní a mrhá tak jejich potenciálem.
- Pracovní list ECOVASTu je pro obyvatele přehledný a pochopitelný a zároveň se z něho dá výsledek poměrně snadno transformovat do standardních tabulek dle českých metodik preventivního hodnocení krajinného rázu.
- Zapojení obyvatel je oproti preventivnímu v kauzálním hodnocení krajinného rázu hůře využitelné kvůli taktizování a z něj vyplývajícího zkreslení.
- Nutností pro úspěšné používání výsledků je schopnost a ochota především zpracovatele a zadavatele (případně také politické reprezentace) vzít vážně výsledky vzešlé z procesu hodnocení s veřejností a dále s nimi pracovat⁴⁸.

Shrnutí

Na základě praktické zkušenosti jsme usoudili, že hodnocení krajinného rázu s veřejností přináší kvalitní a relevantní výsledky a dává odborníkovi jistotu v porozumění

⁴⁷ Příkladem z naší studie je Jánská studánka. Pár opuštěných objektů v uzavřeném údolí, obklopených lesem. Pro oko odborníka nic výjimečného a důležitého. Při hodnocení s veřejností však vyšlo najevo, že toto místo je pro místní velmi důležité. Bylo zde poutní místo, ke studánce se váže legenda o poustevníkovi a zázračné léčivé moci vody ze studánky. Celé okolí je pramennou oblastí, zásobující vodou Kocbeře a část Dvora Králové. Z poutního místa se postupně vyvinulo kulturní místo pro blízké okolí, pořádaly se zde tancovačky, později byla restaurace přestavěna na rekreační středisko a probíhaly zde dětské tábory. Několik generací tak má na toto místo silné vzpomínky. Místo zároveň leží na křižování dvou nejvíce využívaných procházkových okruhů a je tak často navštěvováno. Zjistit tyto informace jinak než interakcí s místními by bylo příliš náročné.

⁴⁸ Vzít vážně přitom neznamená vše bezpodmínečně populisticky akceptovat, ale snažit se názory obyvatel respektovat, pokud to lze, vyhovět, a pokud to nelze (konflikt s legislativou, předpisy, odbornými standardy) nebo pokud jsou postaveny na nepravdivých či zkreslených informacích, tak trpělivě, slušně a taktně objasňovat, proč vyhovět nelze. Takový přístup zdaleka není samozřejmý. Pokud je daný člověk (projektant/úředník) jednostranně technokraticky orientovaný (či jen přetížený a proto nevstřícný), a nemá dostatek empatie a respektu k občanům, není taktního chování schopen.

využívání krajiny a vztahu obyvatel k ní a také potřebnou zpětnou vazbu. Při dobrém zvládnutí organizace a vedení práce s veřejností výsledek stojí za vynaložené úsilí.

Členění krajiny na deset vrstev dle ECOVAST značně pomáhá lidem pochopit různé rozměry krajiny a zkontrolovat úplnost výsledku. Vzhledem k dalšímu využití v plánování v územní studii nebo v územně analytických podkladech obcí je potřebná nejen identifikace znaků KR, ale i jejich hodnocení. Proto jsme postup rozšířili i o hodnocení projevu. Dovedeme si velice dobře představit, že při vedení hodnocení odborníkem bude záznamová tabulka vycházet z deseti vrstev krajiny dle ECOVAST, ale pro hodnocení znaků KR bude použito hodnotících kategorií významu, projevu a cennosti.

S drobnou úpravou může být zapojení veřejnosti použitelné i pro hodnocení krajinného rázu pro zásady územního rozvoje. Přitom by byla vynechána exkurze a zapojili by se lidé s nadstandardním zájmem o krajinu – historici, ochránci životního prostředí, zájemci o historii a památky, členové turistických spolků, členové odborných organizací v zemědělství a turistickém ruchu apod. Jejich oslovení by proběhlo přes organizace, ve kterých se sdružují.

This paper describes our experience with the ECOVAST methodology for landscape character assessment, working with the public in the Czech Republic. It was carried out in the project "Study of opportunities related to the proposed speedway R11 in the municipalities of Kocbeře and Choustníkovo Hradiště" the municipalities which the R11 passes through. We will illustrate that public involvement can lead to a high quality result. But, it also has limits - is sensitive to "bias" caused by politically difficult situations and is vulnerable to uninformed intervention by the contracting authority.

Literatura:

- (22) ARNSTEIN, S. R. (1969). *A Ladder of Citizen Participation*. In: *Journal of the American Institute of Planners*, roč. 35, č. 4, s. 216-224.
- (23) BUKÁČEK, R., MATĚJKA, P. (1999). *Hodnocení krajinného rázu*. In: *Péče o krajinný ráz - cíle a metody*. Ed. VOREL, I., SKLENÍČKA, P. Praha: ČVUT. s. 159-187
- (24) SPIEGLER, A., DOWER, M. (2006). *ECOVAST Landscape Identification. A guide to good practice* [online]. European Council for the Village and Small Town, 28 s. [cit. 21/3/2010]. http://www.ecovast.org/english/publications_e.htm.
- (25) STROBLOVÁ, L. (2009). *Spolupráce s veřejností při plánování rozvoje území je správná, ale nelehká cesta aneb hledejme společně budoucí podobu krajiny*. In: *Venkovská krajina*

2009. Sborník ze 7. ročníku mezinárodní mezioborové konference konané 22.-24. května 2009 v Hostětíně. Ed. DRESLEROVÁ, J. Bílé Karpaty

(26) VOREL, I. 1999: *Hodnocení krajinného rázu – vývoj názoru a osnova postupu*. In: *Péče o krajinný ráz - cíle a metody*. Ed. VOREL, I., SKLENIČKA, P. Praha: ČVUT. s. 159-187

Kontakt:

Ing. Eva Klápšťová

Katedra aplikované geoinformatiky a územního plánování

Fakulta životního prostředí

Česká zemědělská univerzita v Praze

Kamýcká 129, 165 21 Praha 6 – Suchdol

e-mail: klapstova@fzp.czu.cz

Ing. arch. Petr Klápště

Ústav prostorového plánování,

Fakulta architektury

České vysoké učení technické v Praze

Thákurova 7, 166 34 Praha 6 – Dejvice

e-mail: petr.klapste@gis.cvut.cz

Ing. arch. Vlasta Poláčková

Urbanistický atelier UP-24

U Sadu 13, 162 00 Praha 6

e-mail: up24polackova@volny.cz

Ochrana KR v rozhodovací praxi obce s rozšířenou působností

(Landscape character protection in decision practice of a municipality with broadened authority)

Katarína RUSCHKOVÁ

Ochrana krajinného rázu v rozhodovací praxi obecních úřadů obcí s rozšířenou působností je velmi rozsáhlou problematikou, prolínající se širokým spektrem problémů. Z nejdůležitějších okruhů je nutno jmenovat zejména umístování výškových staveb (především VE), změny územních plánů, zejména výstavba FVE, nových satelitních městeček a rekreačních chatových kolonií ve volné krajině, dále pak dopad opatření realizovaných v rámci KPÚ. Samostatným problémem je kácení stromořadí, které jsou doprovodným prvkem komunikací. Každý z těchto problémů je nutno vidět v širších souvislostech a ve vazbě na ostatní složky ochrany přírody, které jsou v kompetenci orgánů ochrany přírody na ORP.

25 Ochrana KR v praxi obecně

Obecní úřady obcí s rozšířenou působností (tedy obce III. stupně, či „malé okresy“) patří k úřadům, jejichž práce je poměrně náročná. I když odmyslíme všechny další kompetence a budeme se věnovat pouze těm plynoucím ze zákona č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny v platném znění, je zákonem daných kompetencí velmi mnoho, navíc je právě těmto úřadům dána tzv. kompetence zbytková, aneb dělají vše, co zákonodárci nepřisoudili jiným úřadům či institucím. Právě na tyto instituce se tedy lidé nejčastěji obracejí se všemi svými dotazy, žádostmi a podněty.

Již samotná šíře práv a povinností daných zákonem tedy po úřednících na těchto úřadech vyžaduje vysokou odbornost v různých oblastech (zoologie, botanika, dendrologie, posuzování vlivů záměru na krajinný ráz, alespoň základní znalost stavebních technologií, vodohospodářství,...), lidé na těchto pozicích by měli umět uvažovat v širších souvislostech a vazbách, protože v přírodě všechno souvisí se vším. Samozřejmostí je zvládání velkého množství papírování, protože právě tento úřad je dotčeným orgánem státní správy pro většinu územních a stavebních řízení vedených různými typy stavebních úřadů. Samostatnou kapitolou je pak zvládání problematických jednání s klienty (investory či žadateli), kterým je občas nutné sdělit, že záměr tak, jak si ho představují, je v rozporu se zákonem a je tedy nerealizovatelný. To ale nikdo z nich neslyší rád, takže pak nastávají poměrně ostré diskuse, které – mají-li vést k výsledku – musí být založeny na argumentech, nikoliv na emocích. Pokud je záměr v konfliktu s něčím tak exaktním a hmatatelným, jako je chráněný druh, chráněné území, cenné stromy či významný krajinný prvek, je většinou argumentace jednodušší, protože to, „na co se dá sáhnout“, zpochybňuje málokdo, byť se diskuse často vedou na různé odborné úrovni a argumentace protistrany někdy bývá dost absurdní. U ochrany krajinného rázu však je situace mnohem složitější, protože pojem krajinného rázu bývá obecně vnímán velmi široce. Málokdo z příchozích zná zákonnou terminologii a ví, jak je krajinný ráz definován a chráněn. O to důležitější je, aby v případě konfliktu měl příslušný

úředník argumentaci připravenou a zvládnutou, aby argumentace odpovídala termínům ze zákona.

V praxi se problematika ochrany krajinného rázu vlastně prolíná celým rozhodováním orgánů ochrany přírody, je však několik okruhů, ve kterých se odráží zřetelněji.

1.1 Umísťování výškových staveb

Prvním z nich je umísťování výškových staveb. Zatímco v době na začátku 90-tých let, kdy byl zákon o ochraně přírody na počátku své účinnosti, se jednalo zejména o výškové stavby telekomunikačních věží a vysílačů mobilních operátorů, dnes již mají tyto společnosti pokrytí zajištěno a mnohem častěji se vyskytují záměry staveb mnohem vyšších a s horším dopadem – stavby větrných elektráren. Tyto stavby jsou ne jen vyšší, ale jsou i masivnější a dynamické, což jejich negativní dopad na KR ještě zesiluje. Problematický je taky požadavek jak civilních, tak vojenských letců na barevné, tedy červené, zbarvení lopatek rotoru. Není potřeba tuto věc rozebírat do důsledku, protože se s ní každý jistě dostatečně často setkává ve vlastní praxi. V mnoha případech se záměr zastaví ještě ve fázi přípravy buď při projednávání procesu EIA, nebo při snaze dostat záměr do souladu s územním plánem, tedy vymezit v územním plánu místo pro VE. Zde je argumentace poměrně složitá, protože při projednávání územního plánu není jasné, o jaký typ stavby se bude jednat, jak vysoká bude věž, jak velký rotor apod. Přesto však lze i v obecné rovině na základě preventivního hodnocení ve fázi projednání územního plánu stanovit přibližně dotčený krajinný prostor, v něm jednotlivé charakteristiky krajinného rázu a na jejich základě pak dopad stavby na ně. Tady je nutné sledovat i dynamiku vývoje krajiny okolo, protože v případě staveb tohoto typu se na Vysočině výrazně projevuje kumulativní efekt, který může být ve fázi projednávání územních plánů ještě těžko postihnuteľný, zvláště, pokud se jedná o místa při hranicích správních území jednotlivých trojkových obcí. Pokud se každá ORP zaměří na posouzení svého jednotlivého záměru, může být dopad na KR ještě akceptovatelný, pokud však dojde k realizaci záměrů na všech sousedících územích, bude dopad již příliš velký a zásah do KR nad míru akceptovatelnosti. S tímto případem jsme se u nás setkali při navrhované výstavbě VE na hranici správních obvodů ORP Jihlava, Telč a Třebíč. V této oblasti KR již 4 VE stojí u obce Pavlov. K těm se měly přidat další 2-3 v našem správním území v k. ú. Dlouhá Brtnice, při dalším projednávání záměru pak ale vyplynulo, že další byly plánovány v k. ú. Nevcehle a Opatov, které již patří do správního obvodu Telče, resp. Třebíče. Záměr nebyl dotážen do konce. Tedy prozatím, ale upozornil nás opět na skutečnost, že dosah staveb tohoto typu je potřebné zohledňovat v širších souvislostech.

V krajině nelze poznat hranici správního území – hodnoty KR jsou ve všech částech srovnatelné

Kroužek u Pavlova označuje místo, kde již dnes jsou 4 VE, ostatní kroužky pak navrhované lokality pro další VE.

1.2 Změny územních plánů

Dalším okruhem problémů je projednávání plošně velkých změn ve využití území při změnách územních plánů. Tady by bylo možné vymezit hned několik skupin rozdílných problémů – umístování fotovoltaických elektráren na velkých plochách mimo urbanizované území, zastavování doposud volné krajiny „satelitními městečky“ vznikajícími u vesnic v blízkosti větších měst, příp. vytvářením nových chatových rekreačních kolonií, problémem je i navrhování nových ploch pro vodní nádrže či jiné změny využití území. Na Vysočině teď již boom nových chatových kolonií není tak silný, i když se tu a tam záměr výstavby nových chat, či přestavby starých objektů např. pionýrského tábora, objeví. Mnohem zásadnější je v tomto okamžiku snaha zařadit do územních plánů obcí plochy pro fotovoltaické elektrárny či nové plochy pro bydlení individuální ve formě satelitních městeček u drobných sídel v pohodlné dojezdové vzdálenosti od měst. Je to věc často a hodně diskutovaná, se kterou se všichni setkáváme a potýkáme.

Jedním z prvních významných konfliktů v této oblasti v našem rozhodování byl případ starý již 5 let, který ale občas ještě vyplave na povrch ve snaze se k tomuto nápadu vrátit. Byl to případ změny územního plánu města Jihlavy, kdy orgán ochrany přírody nesouhlasil se zařazením plochy pro bydlení individuální pro cca 81 rodinných domů k sídlu, které má dnes 84 obyvatel a 30 čísel popisných. Je to vesnička návesního typu, která je městskou částí Jihlavy, má však zachovanou urbanistickou formu, stopa historické struktury je zde dodnes patrná. V průběhu času došlo k přestavbě či úpravě některých objektů, v některých případech k výstavbě nových objektů na místě původních, struktura obce však nebyla výrazněji deformována. Zachována zůstala i komunikace s doprovodnou historickou alejí. Právě u příjezdové komunikace měla vyrůst nová vesnice, mnohem větší, než ta původní.

Výřez z hlavního výkresu územního plánu, kde je na jihovýchod od sídla patrná červeně ohraničená plocha určená k zastavění

Ted' totěž v leteckém snímku

*Celkový pohled na lokalitu tak, jak ho vnímá člověk projíždějící kolem po silnici.
(Foto: K. Ruschková, 2010)*

V tomto případě zatím na lokalitě žádné domy nestojí, věřím, že ani stát nebudou, už i samotné stromořadí, které je příkladem přírodní, kulturní a historické charakteristiky v jednom, je poměrně zásadní a bylo v ohrožení, ale tomu se budu věnovat v další části svého příspěvku.

1.3 Dopad komplexních pozemkových úprav

Často opomíjeným, ale ne nezanedbatelným dopadem na krajinný ráz se můžou někdy projevit i procesy, u kterých bychom to možná nečekali – třeba komplexní pozemkové

úpravy. Zde se problémy mohou týkat hned několika oblastí, z nichž některé jsou možná specifické pro Vysočinu, jiné ale jistě lze zobecnit. Jedním z cílů KPÚ je zpřístupnit pozemky všech vlastníků, což se v praxi dělá systémem cest – lesních, polních a jiných. Vesměs ale (alespoň na začátku projednávání návrhu) navržených jako asfaltky s různou šířkou výhybnami. Při realizaci takové cesty pak nejde jen o změnu povrchu, ale často i o změnu šířky, příp. drobnou úpravu trasování či výškového profilu komunikace. Může se zdát, že 20 – 50 cm není až tak moc, ale když se pak cesta staví a za své vezmou staré úvozy s porostem mateřídoušky, kamenicemi částečně zarostlými borůvkám, lískami, trnkami či brslenem s podrostem jaterníku podléšky, sasanek a prvosenek, mnohdy pak po pouhém „zpřístupnění pozemků“ tu svoji kdysi tak oblíbenou lokalitu ani nepoznáte. Většinou však lze najít kompromis i v těchto věcech – domluvit se s pozemkovým úřadem na trasování a šířce cest, někdy i na změně povrchu. Již běžnou věcí je výsadba doprovodných stromořadí z autochtonních druhů dřevin. Kolegové z úřadů bývají diskusi přístupní – když už ne proto, že by zcela chápali, co nás k důslednému dodržení našich podmínek vede, tak určitě proto, že potřebují souhlas s navrženými opatřeními. Dalším cílem KPÚ je však vyřešit směny pozemků jednotlivých vlastníků v katastru tak, aby vlastníci měli pokud možno všechny své pozemky pohromadě. Není jednoduché toho dosáhnout, protože najít pozemky se stejnou bonitou, expozicí, přístupností apod., může být téměř nemožné. Většinou však právě tento proces upozorní vlastníky na to, že vůbec něco vlastní. Začnou se zajímat o to kde, co a jak by se s tím dalo naložit. Tady nastává problém, který je možná trochu specifický pro Vysočinu, nebo podhorské oblasti – mnohdy se zjistí, že pozemky, které majitel vlastní, jsou těžko obhospodařovatelné, jsou to například soustavy pastvin, mezí, kamenic, někdy drobných poliček orné půdy, mnohem častěji ale trvalých travních porostů buď udržovaných pastvou či sečením (většinou podpořeným z dotací), nebo zarůstajících dřevinami v rámci sukcesních procesů, o které třeba nemá zájem v okolí hospodařící zemědělský subjekt. Pak vlastník zjistí, že tento způsob využití mu nic nepřináší a jedním ze způsobů, jak tyto pozemky využít, je zalesnit je. Navíc s využitím dotací. Právě tyto mezičky, pastviny a kamenice však dávají krajině její typický charakter – řečeno slovy zákona jsou významnou přírodní, kulturní i historickou charakteristikou oblasti krajinného rázu v jednom. Pak nastává onen argumentační souboj – na mezích možná nerostou chráněné druhy rostlin, i když zmiji, ještěrky, či slepýše bychom tam určitě mnohde našli. Takže by to byl zásah do biotopu chráněných druhů. Ale byl by likvidační? Klesla by jistě biodiverzita, protože smrková monokultura byť s povinnou příměsí melioračních a zpevňujících dřevin, nikdy nenahradí květnatou louku, mezičku s pestrým porostním okrajem, soliterním velkým javorem či dubem, ale hlavně by byly nevratně zlikvidovány ony typické charakteristiky krajinného rázu. Proti tomu stojí argumentace vlastníka, že si se svým majetkem může naložit, jak chce on. V přímém kontaktu při konfrontaci s takto neústupnými vlastníky (a většinou pouze ve stavu úplného psychického vyčerpání) pak občas používám i citaci odstavce 3 článku 11 Listiny základních práv a svobod, který říká:

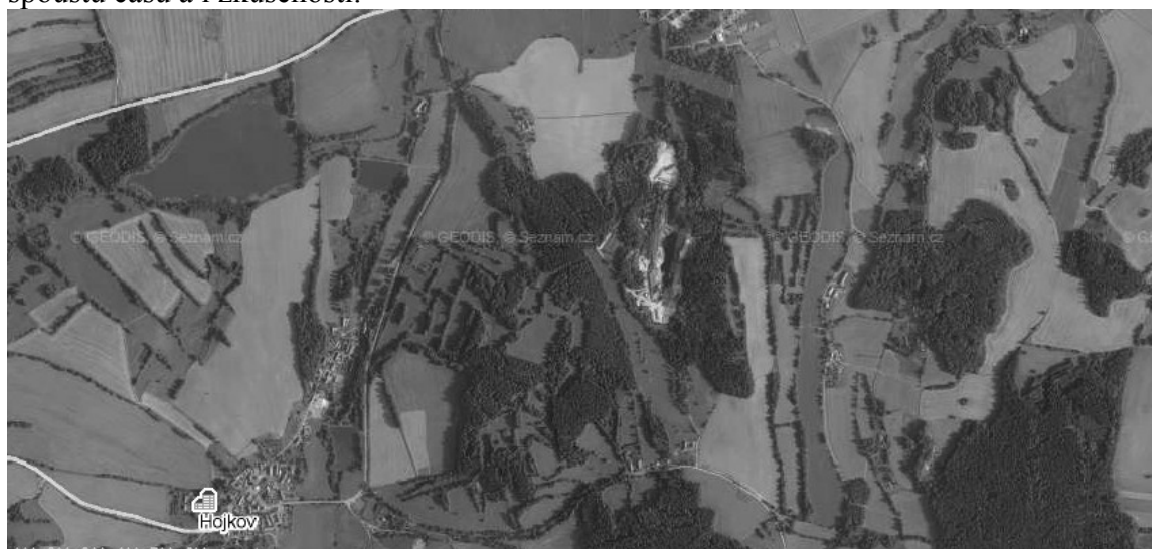
(3) Vlastnictví zavazuje. Nesmí být zneužito na újmu práv druhých anebo v rozporu se zákonem chráněnými obecnými zájmy. Jeho výkon nesmí poškozovat lidské zdraví, přírodu a životní prostředí nad míru stanovenou zákonem.

V případech jednání s vlastníky je ale vždy důležité spíš než silou je nutit k tomu, co chceme, přesvědčit je o tom, že je to správné, když už ne ochranou biodiverzity či krajinného rázu, tak třeba možností čerpání dotací na jiný způsob hospodaření. Bývají to jednání dlouhá, náročná a komplikovaná, přesto však jsem přesvědčená o tom, že mají smysl, protože to, co chrání orgány ochrany přírody bývá velmi křehké a snadno nevratně zlikvidovatelné.

Jako příklad výše uvedeného okruhu problémů uvádím kousek katastrálního území Hojkov, kde právě po KPÚ a jednání s vlastníky stoupl výrazně množství žádostí o zalesnění

nelesních pozemků. Část tohoto k. ú. je součástí přírodního parku Čeřínek, část zůstala mimo něj, není však o nic méně hodnotná (dokonce v některých případech bych řekla, že i cennější), což možná v dohledné době Krajský úřad napraví převyhlášením přírodního parku v nových hranicích tak, aby pokryl celou homogenní oblast se stejnými hodnotami krajinného rázu.

Již při projednávání komplexních pozemkových úprav je tedy velmi důležité kromě zákonem přísně hájených věcí, jako jsou MZCHÚ, VKP, PS a další zákonem taxativně vyjmenované zájmy hájené orgánem ochrany přírody, zohledňovat i dopady, které ze základního návrhu patrné nejsou. To vyžaduje velmi dobrou znalost „svého“ správního území, spoustu času a i zkušeností.

Typická krajina okolí Hojkova se soustavou mezí – na prvním obrázku část mimo stávající přírodní park, dole pak část katastru, která je součástí přírodního parku. Žádosti o zalesnění ploch TTP byly stejné v obou částech.

Jeden z mnoha pohledů na soustavu mezí (Foto: K. Ruschková, 2010)

1.4 Stromořadí v krajině

Další oblastí, do které se ochrana KR promítá, v poslední době hodně diskutovanou, ale z důvodů většinou jiných, než je ochrana krajinného rázu, je plošné kácení stromů u komunikací, příp. jiných doprovodných porostů. Aleje u silnic jsou ale rovněž významnou přírodní, kulturní i historickou charakteristikou krajinného rázu, jak už jsem zmínila v předchozí části příspěvku. Když se projednává jejich kácení, zohledňuje se většinou pouze jejich přírodní a ekologická hodnota, občas se zdůrazní i to, že paradoxně mohou přispívat k zvýšení bezpečnosti na silnicích. Jejich význam je ale mnohem větší. Za všechny příklady, jichž každý zná jistě mnoho, uvedu připravované kácení stromořadí v okolí města Třešť. Je to město, které bylo historicky založeno při kolonizaci pomezího hvozdu česko-moravského v průběhu 13. století v průsečíku dvou historických cest - Lovětínské a Humpolecké. I dnes je Třešť průsečíkem řady cest, které se již nemusí zdát tak významnými, jako historicky byly cesty původní, většina z nich je však lemována historickými stromořadími, které se paprskovitě rozbíhají od sídla všemi směry. Tato stromořadí jsou součástí komponované krajiny vzniklé v okolí sídla se zámkem a zámeckým parkem. Některá z těchto stromořadí (např. dubové směrem ke Špičáku, či jiné dubové u cesty na Jezdovice) jsou vyhlášena jako památná stromořadí. Pak jsou ale další – např. stromořadí s převahou lip a javorů, které doprovází cestu k prameni Moravské Dyje, stromořadí ve směru na Bukovou a Batelov, či stromořadí (hlavně lipové) u cesty z Třeště přes Čenkov a Růženou k hradu Roštejnu, ta však žádnou mimořádnou zákonnou ochranu nepožívají. Proto v zimě před třemi roky správce této komunikace pouhým oznámením sdělil příslušnému orgánu ochrany přírody, že tyto stromy jsou pevnou překážkou v komunikaci a budou tedy pokáceny. S kácením bylo započato, hned na začátku však bylo kácení zastaveno stráží přírody a v zápětí bylo toto zastavení potvrzeno rozhodnutím orgánu ochrany přírody. Pak se celá věc řešila dohodami různých orgánů. Důležitý však byl výstup – lípy zůstaly stát. Dnes již zákon o ochraně přírody kácení dřevin u komunikací upravuje jinak – vyžaduje dohodu silničního správního úřadu a orgánu ochrany přírody. Při projednávání této kauzy však poměrně zásadní roli sehrálo i to, že ČIŽP, která

oprávněnost kácení šetřila, požádala ORP o sdělení, zda se kácení tak, jak bylo navrženo, bude znamenat narušení krajinného rázu. Ve svém stanovisku magistrát města Jihlavy konstatoval mimo jiné i následující:

Pokud by rekonstrukce předmětné silnice podléhala vydání stavebního povolení, byl by orgán ochrany přírody OŽP MMJ ve vedeném stavebním řízení dotčeným orgánem státní správy. Pak by své stanovisko opíral o všechny části zákona, k nimž je kompetentní se vyjadřovat. Pokud by byla předložena dokumentace, která by jako součást realizace záměru považovala za nutné plošné kácení vzrostlých dřevin u komunikace, bylo by orgánem ochrany přírody zahájeno řízení dle ust. § 12 zákona č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny ve znění pozdějších předpisů ve vazbě na ust. § 7 zákona. V tomto případě spolu totiž obecná ochrana dřevin a ochrana krajinného rázu (dále KR) úzce souvisí. Pokud by došlo ke kácení dřevin v případě, že by nebylo možné žádné jiné technické řešení problému, požadoval by orgán ochrany přírody realizaci náhradní výsadby dřevin po ukončení realizace v takové vzdálenosti, aby následně dřeviny nebyly pevnou překážkou ve vozovce.

Posouzení záměru z hlediska ust. § 12 by bylo provedeno dle doporučené metodiky, která řeší i posuzování specifických zásahů do hodnot krajinného rázu u liniových staveb. Podstatným jevem takovýchto staveb je totiž koridorový efekt. U nových staveb vzniká tento efekt vytvořením nové linie v krajině. V tomto případě by však naopak došlo k likvidaci doprovodného porostu liniové stavby, který její negativní dopad zmírňuje. Plošná likvidace tohoto porostu by pak vedla k jednoznačnému narušení harmonického měřítka a vztahů v krajině. Linie a liniové struktury jsou v předmětné oblasti krajinného rázu zastoupeny především alejemi, doprovodnou vegetací cest a vodotečí, okraji lesních porostů, v malé míře i mezemi a rozhraními v zemědělské půdě. Tyto liniové struktury tvoří výraznou přírodní charakteristiku krajinného rázu a v případě doprovodné vegetace předmětné komunikace je lze považovat i za významnou historickou charakteristiku krajinného rázu. Protože některé z dřevin, tvořících vegetační doprovod cest, jsou i historickými doprovodnými dřevinami drobných sakrálních staveb v krajině, je možné považovat je i za kulturní charakteristiku KR. Z výše uvedeného tedy jednoznačně plyne, že pokud by byl orgánu ochrany přírody záměr oznámen předem, bylo by zahájeno řízení dle ust. § 12 zákona č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny ve znění pozdějších předpisů.

Kácení bylo v tomto případě zastaveno, komunikace byla opravena v původní šířce, bez zásahů do stromů. Takže podoba komponované krajiny z minulosti zůstala stejná, jako doposud. Stromořadí jsou nyní postupně obnovována tak, aby charakter krajiny zůstal zachován.

Celkový letecký pohled na Třešť s do krajiny se paprskovitě rozbihajícími stromořadími

...a teď jen tak při chůzi krajinou...

(Foto: I. Koreszka, 2010)

Zachráněné stromořadí k Čenkovu a hradu Roštejn (Foto: I. Koreszka, 2010)

Památné duby doprovázející cestu z Třeště ke Špičáku (Foto: M. Slavinger, 2009)

Jak je vidět, ochrana krajinného rázu se prolíná celým rozhodováním orgánu ochrany přírody a nelze ji oddělit od ochrany lokalit, stanovišť či druhů – všechno spolu totiž souvisí. Pokud se člověk, který na této židli sedí, naučí vidět věci v souvislostech a ne pouze pohledem přes jednotlivé paragrafy zákona, bude pro něj argumentace mnohem jednodušší a jednoznačně to pak bude dobře pro přírodu a tedy i pro člověka, který je její součástí, protože věřím tomu, co

řekl Antoine de Saint – Exupery: „Nedědíme Zemi po našich předcích, nýbrž si ji vypůjčujeme od svých dětí“.

Landscape character protection in decision practice of municipal councils of municipalities with broadened authority is a very large issue penetrating a wide spectrum of problems. The most important areas are particularly: location of high-rise constructions (especially wind power stations), changes in landscape plans, primarily building of photovoltaic stations, new satellite towns and weekend cottage colonies in the open landscape and furthermore an impact of the arrangements that are carried out within complex landscaping. Felling of alleys, which are an accompanying element of roads, is an individual problem. It is necessary to perceive each of these problems in wider context and in relation to other components of nature protection that are in a competence of bodies for the nature protection in the municipal councils of municipalities with the broadened authority.

Kontakt:

Ing. Katarína Ruschková

Odbor životního prostředí, Magistrát města Jihlava

Masarykovo náměstí 1

586 28 Jihlava

katarina.ruschkova@jihlava-city.cz

Problémy posuzování zásahů do krajinného rázu na příkladu výtvarných děl v krajině

(Problems of assessing the interventions on the landscape character on the example of art in the landscape)

Petr MATĚJKA

Posuzování specifických záměrů, zejména výtvarných děl ve volné krajině, je pro posuzovatele náročné a ošidné především proto, že se zde potýká více než jindy se značnou mírou subjektivního náhledu na danou věc. Míra subjektivity je individuálně dána osobou posuzovatele, zejména jeho osobním založením a estetickým vnímáním. Dále může být při posuzování značně ovlivněn veřejným míněním, především určitým společenským konsensem ve vztahu k estetickému vnímání výtvarných děl. Značnou míru zde hraje i společenská zakázka a konkrétní umístění díla a jeho případný střet se stávajícími estetickými hodnotami, které jsou obecně považovány za pozitivní. Jednotlivá úskalí posuzování lze ukázat na příkladu betonových soch, umístovaných převážně v okolí Žďáru nad Sázavou. Kromě detailů posuzování lze popsat tento jev jako celek, kdy dochází k ovlivňování tváře krajiny na základě jejího využívání, přičemž lze od sebe oddělit a rozdílně posuzovat působení a význam tohoto jevu a jeho hmotný výsledek v závislosti na dané společenské situaci.

26 Posuzování výtvarných děl v krajině

U posuzování výtvarných děl ve volné krajině z hlediska zásahu do krajinného rázu podle ustanovení § 12 zákona č. 1114/92 Sb. je nebezpečí promítnutí subjektivního názoru do výsledku odborného či správního posudku ještě větší, než v ostatních případech. Je to dáno především subjektivním vnímáním estetických hodnot a projevů, které v tomto případě mohou být zaměněny či suplovány posudkem zásahu do krajinného rázu. Posuzovatel či úředník je více než jindy vystaven nebezpečí, že sklouzne do osobního posuzování estetiky vlastního díla, nebo podlehne veřejnému mínění a konsensu o pozitivně vnímaných estetických hodnotách. I když bude postupovat podle některého obvyklého metodického postupu⁴⁹, bude mít snahu „ohýbat“ kritéria posuzování podle míry vlastní libosti či nelibosti ke vnímání výtvarného díla. Výsledek tohoto vnímání může tak zastínit podstatu posuzování dopadu stavby na hodnoty krajinného rázu. Málokdo se dokáže oprostít od prvotního

⁴⁹ VOREL, Ivan, BUKÁČEK, Roman, MATĚJKA, Petr, CULEK, Martin, SKLENIČKA, Petr, *Posouzení vlivu navrhované stavby, činnosti nebo změny využití území na krajinný ráz*. (metodický postup) Praha: ČVUT, 2004.

hodnocení v úrovni „líbí–nelíbí“ a převedení pouze do jednotlivých technických znaků a kritérií ve vztahu ke krajině. Subjektivita posouzení, která vychází ze založení pozorovatele, může být umocněna či jinak ovlivněna množstvím dalších vnějších vlivů, jako např. obecným veřejným míněním o vhodnosti či umělecké kvalitě daného díla, o míře důležitosti a razanci prosazování veřejné zakázky, v neposlední řadě i o konkrétním místě a jeho obecně vnímaných estetických kvalitách či jiné společenské důležitosti.

1.1 Betonové sochy Michala Olšiaka v okolí Žďáru nad Sázavou

Výše uvedená úskalí posuzování výtvarných děl v krajině z hlediska ochrany krajinného rázu si můžeme přiblížit na příkladu betonových soch Michala Olšiaka v okolí Žďáru nad Sázavou. Tyto objekty vznikaly na základě objednávky obcí, nebo právních subjektů. Obě kategorie nějakým způsobem krajinu využívají a proto mají snahu svoji činnost nějakým způsobem hmotně vyjádřit, akcentovat, podpořit a zviditelnit. Obec Hamry nad Sázavou má samostatně značený vycházkový okruh, na němž jsou umístěny sochy „mamuta“ a „Hamroně“. Město Žďár nad Sázavou umístilo v rekreačním území u Pílské nádrže objekty, které upozorňují na starou zemskou hranici mezi Čechami a Moravou a Obec Račín instalovala v centru obce u rybníka sochu raka, který má evidentní souvztažnost s názvem obce. Objekty, zadávané soukromými subjekty, pak plní většinou reklamní účel, ať už jde o kašnu s dvěma hrochy v areálu restaurace U hrocha ve Škrdlovicích, koňské spřežení u příjezdu k areálu koňské farmy, nebo výra v rekreační osadě Yukon u obce Tři Studně. Autor objektů je místní rodák a patriot z Hamrů nad Sázavou.

obr.1 Socha výra v chatové osadě Yukon u Tří Studní (foto: Petr Mückstein, 2010)

Jednotlivé stavby se pohybují ve výšce 2-3 m a jsou provedeny z polychromovaného betonu, naneseného na kovovou konstrukci s drátěným pletivem.

Vzhledem k jejich výšce a umístění zpravidla nedochází k negativnímu zásahu do krajinného rázu, protože tyto objekty působí jenom v malém okruhu a proto je střet s jednotlivými charakteristikami krajinného rázu značně omezen. Výjimkou je objekt „mamuta“, který je situován v zaříznutém údolí řeky Sázavy, které je tvořeno přírodním tokem řeky s břehovými porosty a skalním výchozem Rozštípené skály. Předmětná socha je kromě kamenného mostku z přírodního kamene jedinou nově vzniklou kulturní charakteristikou daného místa. Bizarnost umístění tohoto díla však přesahuje možnosti hodnocení dopadu stavby na krajinný ráz.

Poněkud odlišný případ představuje tzv. socha „Hamroně“ na okraji Hamrů nad Sázavou. Je umístěna u nově vzniklé cyklistické stezky, ze které je k ní přivedena odbočka s veřejným osvětlením, lavičkami a odpadkovými koši. Místo tvoří rozhraní mezi venkovskou zástavbou 60. a 70. let a městskou aglomerací Žďáru nad Sázavou a na první pohled zde nedochází k žádnému střetu. Socha však byla umístěna na místě křížku, vytvořeného místním kameníkem v 19. století, který byl z pohledově exponovaného místa přemístěn o cca 20 m stranou. Tím došlo nejen k narušení dochované kulturní a historické charakteristiky místa, ale zejména ke změně obecně uznávaných tradičních etických a estetických hodnot.

obr. 2 a 3 Původní umístění křížku a jeho nahrazení sochou „Hamroně“ (foto: Petr Mückstein, 2010)

U ostatních děl, především díky jejich umístění, ke snížení hodnot krajinného rázu nedochází, i když vyvolávají další doprovodnou stavební a výtvarnou činnost, jako např. výr v chatové osadě u Třech Studní.

Drobná architektura, umístovaná v krajině (zejména sakrální), hmotně dokládá a „zvýrazňuje“ paměť krajiny i duchovní citění jejích obyvatel. Tento jev je nejčteněji obsažen především v drobných stavbách božích muk, kapliček a křížů z 18. a 19. století. Vnímáme jej všeobecně jako pozitivní, jako poselství člověka, nechávajícího v krajině svůj otisk a vzkaz budoucím generacím. Při výše popsaném umístování betonových soch jsme svědky jevu obdobného, který primárně můžeme hodnotit jako pozitivní. Bohužel jeho duchovní obsah plně reflektuje rozporuplnost naší doby a vztah k hmotným a duchovním hodnotám. Ten však nelze postihnout metodickým hodnocením, ani úředním zásahem.

obr. 3 Hraniční kámen na staré zemské hranici mezi Čechami a Moravou u Žďáru nad Sázavou (foto: Petr Mückstein, 2010)

Assessment of art works and their suitability to the location in the landscape is particularly problematic in terms of a subjective approach. This is determined by the total foundation of personal and cultural overview of the reviewer, which can prevail over objective criteria. Placing concrete statues around Žďár nad Sázavou continues in the tradition of placing small architecture in the 18th and 19th century. However, it results from different cultural and spiritual environment, and therefore that interpretation illustrates as evidenced by its quality.

Literatura:

- (1) VOREL, Ivan, BUKÁČEK, Roman, MATĚJKA, Petr, CULEK, Martin, SKLENIČKA, Petr, Posouzení vlivu navrhované stavby, činnosti nebo změny využití území na krajinný ráz. (metodický postup) Praha: ČVUT, 2004.

(2) VOREL, Ivan, SKLENIČKA, Petr, (eds.), Ochrana krajinného rázu. Praha: Nakladatelství Naděžda Skleničková, 2006. ISVN 80-903206-7-8

Kontakt:

Petr Matějka

AOPK ČR, Správa CHKO Žďárské vrchy

Brněnská 39, 591 01 Žďár nad Sázavou

petr.matejka@nature.cz

